

Սերգեյ Մինասյան

ՎՐԱՍՏԱՆԻ ԷԹՆԻԿԱԿԱՆ ՓՈՔՐԱՄԱՍՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

համարկման ներուժը
երկրի հայ բնակչության օրինակով

Սերգեյ Մինասյան

ՎՐԱՍՏԱՆԻ ԷԹՆԻԿԱԿԱՆ
ՓՈքՐԱՄԱՍՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ.
ՀԱՄԱՐԿՄԱՆ ՆԵՐՈՒԺԸ
ԵՐԿՐԻ ՀԱՅ ԲՆԱԿԶՈՒԹՅԱՆ
ՕՐԻՆԱԿՈՎ

Երևան 2006

ՀՏԳ- 341.231.14: 323 (479.22)

ԳՄՊ 67.91+ 66.3 (2 Վր)

Մ-710

Մ 710 Մինասյան Ս.

Վրասանի էթնիկական փոփոխություններ. համարկման ներուժը երկրի հայ բնակչության օրինակով - Երևան, Լրատվամիջոցների կովկասյան ինստիտուտի և Հայրենադարձության և հիմնավորման «Երկիր» հասարակական կազմակերպությունների միություն, 2006. - Էջ. 180

Ուսումնասիրությունը նվիրված է Վրասանում մարդու և էթնիկական փոփոխությունների իրավունքների պաշտպանության ոլորտում ճիշտ իրավիճակի վերլուծությանը, երկրի ֆաղափական ու մշակութային կյանքին էթնիկական փոփոխությունների համարկման հեռանկարների որոնմանը: Հետազոտվում են սլավոն խնդիրը կարգավորող առկա, այդ թվում՝ միջազգային-իրավական դասավորություններից և ժամանակակից Վրասանում դրանց գործնական ֆաղափական իրականացման որակիչի պետական իրավական քաղաքականությունները: Հայաբնակ Սամցխե-Ջավախքի սարածաբերանի օրինակով մեխանիզմներ ու հանձնարարականներ մշակելու փորձ է արվում, մի կողմից, փոփոխությունների ինֆուրմացիայի, լեզվի ու մշակույթի պահպանության, նրանց ֆաղափական իրական իրավունքներ սրամարդելու և, մյուս կողմից, նրանց հետագա ֆաղափական համարկման միջև փոխզիջման հասնելու համար:

Գիտական խմբագիր՝ **Ս. Իսկանդարյան**
Խմբագիրներ՝ **Հ. Խառատյան, Ն. Իսկանդարյան, Ռ. Թատոյան**
Ռուսերենից թարգմանեց՝ **Ռ. Թատոյան**

Ֆոնո՝ **Ռ. Մանգասարյան**
Շաղկի ձեռավորում և մակեթ՝ **«Մատիտ» ստուդիո** / www.matit.am
Տպագրվել է **«Մամարկ» ՍՊԸ** տպարանում

Minasyan, S.

Ethnic minorities in Georgia: Potential for Integration. A Case Study of the Country's Armenian Population.

– Yerevan, CMI and the 'Yerkir' NGO Union, 2006. – p. 180

The volume analyses the situation with human and minority rights in Georgia and suggests ways of integrating minorities in the social, political and cultural life of the country. The author looks at the legal framework for minority issues, focusing on Georgia's international legal obligations and their political implementation practices. In a case study of the Armenian-populated region of Samtskhe-Javakheti, the author proposes mechanisms and recommendations for achieving a compromise between minorities' needs to preserve their identity, language and culture, and to achieve factual political rights, on one hand, and their profound civil integration, on the other.

Scientific Editor: **A. Iskandaryan**
Editors: **H. Kharatyan, N. Iskandaryan, R. Tatoyan**
Translation from Russian: **R. Tatoyan**

Cover photo by **R. Mangasaryan**
Cover design and layout by **'Matit' Studio** / www.matit.am
Printed by "Samark" LLC

ԳՄՊ 67.91+ 66.3 (2 Վր)

ISBN - 99941-2-058-1

© Լրատվամիջոցների կովկասյան ինստիտուտի և Հայրենադարձության և հիմնավորման «Երկիր» հասարակական կազմակերպությունների միություն, 2006.
© 2006 by Caucasus Media Institute and the 'Yerkir' NGO Union

Նախագծի նախաշեղծող և գլխավոր հովանավոր՝ **Հայրենադարձության և հիմնավորման «Երկիր» Հասարակական Կազմակերպությունների Միություն** / www.yerkir.org

ՑԱՆԿ

.....

3..... **ԽՄԲԱԳՐԻ ԿՈՂՄԻՑ**

5..... **ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ**

17..... **ՓԼՈՒԽ 1.**

**Մարդու և էթնիկական փոփոխությունների իրավունքների
դաճողանության ոլորտի միջազգային-իրավական նորմերին
ու մեխանիզմներին Վրաստանի համադասասխանության
մակարդակը**

18..... 1.1. Միջազգային-իրավական նորմերը ՄԱԿ-ի երջանակներում

20..... 1.2. Միջազգային-իրավական նորմերը ԵԱՀԿ-ի երջանակներում

25..... 1.3. Միջազգային-իրավական նորմերը Եվրոդայի խորհրդի
երջանակներում

33..... **ՓԼՈՒԽ 2.**

**Մարդու և էթնիկական փոփոխությունների
դաճողանությանը վերաբերվող Վրաստանի ներքին
օրենսդրական նորմերը և դրանց քաղաքական իրականացման
դրակցիկան**

33..... 2.1. Ընդհանուր դրույթներ

41..... 2.2. Խոսքի և մայրենի լեզվի օգտագործման ազատություն

59..... 2.3. Կրթության և մշակույթի ազատություն

68..... 2.4. Կրոնի ազատություն

78..... 2.5. Քաղաքական իրավունքներ և սեղանական ինֆնակառավարման
զարգացում

88..... **ՓԼՈՒԽ 3.**

**Միջազգային զեկույցներ և դիսարկումներ Վրաստանում
մարդու և էթնիկական փոփոխությունների իրավունքների
ոլորտում սիրող իրավիճակի վերաբերյալ**

88..... 3.1. Եվրոդայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողով

90..... 3.2. ՆԱՏՈ-ի խորհրդարանական վեհաժողով

92..... 3.3. ՄԱԿ-ի սնեսական և սոցիալական խորհրդին կից մարդու
իրավունքների հանձնաժողով

- 94..... 3.4. Փոփրամասնությունների իրավունքների խումբ
- 98..... 3.5. Մարդու իրավունքների միջազգային դաճնություն
- 103..... 3.6. Փոփրամասնությունների խնդիրների եվրոդական կենսոն
- 108..... 3.7. ԱՄՆ միջազգային զարգացման գործակալություն
- 109..... 3.8. ԱՄՆ դեփարտամենտություն

113..... **ԳԼՈՒԽ 4.**

Վրասանում մարդու եւ էթնիկական փոփրամասնությունների իրավունքների դաճնության ոլորտում իրավիճակի դինամիկական Մամցլե-Չավախի սարածաճրջանի օրինակով

- 114..... 4.1. Ժողովրդագրական իրավիճակ
- 122..... 4.2. Սոցիալ-սնեստական իրավիճակ
- 131..... 4.3. Միջազգային հանրության մասնակցությունը սարածաճրջանի սնեստական վերականգնման գործընթացներում
- 137..... 4.4. Կրթության եւ մճակույթի խնդիրներ
- 139..... 4.5. Քաղաքական գործընթացները սարածաճրջանում 2003թ. «Վարդերի հեղափոխությունից» հետո

152..... **Հանձնարարականներ**

157..... **Վերջաբան**

163..... **Հավելվածներ**

165..... **Մատենագրություն**

Խմբագրի կողմից

Ախալքալաքի ռազմաքաղաքի շուրջ իրավիճակի հերթական կիսասուամյակի մեկին, ես մասնակցում էի բոլորովին այլ թեմայով հրավիրված մի գիտաժողովի, եւ այնտեղ հանդիպեցի իմ գործընկերոջը Վրաստանից, որը հիանալի մասնագետ է եւ իմ լավ ընկերը: Խոսակցությունը սահուն կերպով անցավ Վրաստանի հայաբնակ շրջանների խնդիրներին: «Հասկացիր, ոչ մի ինֆնավարություն ռեւել մեկը ձեզ երբեք չի տալու: Մենք գիտենք, թե հայերի դեմքում ինչ է նշանակում ինֆնավարություն: Դա դուրս է, օրհնեղ, նախագահ, իսկ վաղը՝ Ղարաբաղ: Այդ դրամաբանություն, մոռացե՛ք, դրա մասին վրացական կողմը երբեք, անգամ, խոսել չի ցանկանա»,- ասում էր գրուցակիցս:

Այդ ռեալիզմը գործընկերս ի մի բերեց վրացերեն «Ջավախեթի», իսկ հայերեն՝ «Ջավախք» կոչվող սարածաօջախում իրավիճակը բնորոշող խնդիրների ամբողջությունը:

Առաջինը, ինքնին բնութագրական է բաժանումը «ձեզ»՝ հայերի եւ «մեզ»՝ վրացիների միջեւ: Եթե Թբիլիսիի եւ Վրաստանի զուտ վրացաբնակ շրջանների միջեւ առաջացող խնդիրները բարդվում են երիտասարդ տեսությանը բնորոշ ընտրախավերի «անորակությամբ», կոռուպցիայի ու կառավարման ընդհանուր չկարգավորվածության վրա, ապա Ջավախքի դարազայում, դրանք միանգամից էթնիկական երանգ են ստանում, մեկնաբանվում են «վրացի-հայ» հարթության վրա: Բսկ «հայերն» այս համատեքստում ոչ թե սուկ Վրաստանի էթնիկական փոփոխանություններից մեկն են, որի ներկայացուցիչները բնակվում են ինչպես Ջավախքում, այդպես էլ այլ շրջաններում, այդ թվում նաեւ մայրաքաղաքում: Հայերը բնակվում են նաեւ հարեւան Հայաստանում, որը սահմանակից է Վրաստանին հենց Ջավախքի սարածքում: Առաջանում է բոլոր հայերին միավորող «դուք»-ը՝ Ջավախքի, ընդհանրապես Վրաստանի, Հայաստանի, սփյուռքի հայերին, այդ բոլորը «դուք» են, եւ ոչ «մենք»:

Երկրորդը, Վրաստանի վերջին տարիների դասնությունն, ընդհանուր առմամբ, ինքնին հասկանալի է դարձնում «ինֆնավարություն» բառի նկատմամբ ցավագին զգայունությունը: ԽՍՀՄ-ից Վրաստանին ժառանգություն անցած ինֆնավարությունների փորձը բավականին ծայր հիմքեր է ստիպ երկյուղ ունենալու բուն իսկ այդ երեւոյթից: Էլ չասենք այն մասին, որ հայերը (թող բացարձակապես ուրիշները եւ բացարձակապես այլ համատեքստում) արդեն Ղարաբաղում ունեն մեթոդոլոգիայից անջատվելու ու դե-ֆակտո անկախության հասնելու փորձ, ինչը, բնականաբար, զգասացնում է:

Վերջին բոլոր տարիներին ջավախքյան խնդրի շուրջ փոխադարձ վախ է կուտակվում: Խնդրի շուրջ ձեւավորվել է երկու անհամատեղելի բանավեճեր (дискуры)՝ «վրացական» եւ «հայկական»: Վրացական բանավեճը կառուցվում է հայկական «անջատողականության» ու Ջավախքի բռնագավթման դավադրության նկատմամբ վախի վրա, հայկական բանավեճը համակված է վրաց իշխանությունների կողմից Ջավախքի հայության բռնի ձուլման ու հայաթափման վախով: Տեղեկատվական դաշտերը վերածվում են ականային դաշտերի. բողոք է հարուցում սարածաօջախի անվանման այս կամ այլ լեզվաբանական ձեւի («Ջավախեթի» կամ «Ջավախք»)

օգտագործումը կամ անգամ բանախոսի ազգանվան վերջավորությունը: Այդ իրավիճակը, որը չափազանց նյարդայնացնում է գիտնականներին ու արտաքին դիտորդներին, բոլոր գործող անձանց սադրում է առնվազն բառադարձի հետագա արմատականացմանը, ինչն իր հերթին նույնպես է բանավեճերի միմյանցից հեռացման ու վախերի աճմանը:

Չե՛ր ուժադրությանը ներկայացվող ուսումնասիրության հեղինակի ազգանունն ավարտվում է «յան»-ով: Ավելին, նա ծնունդով Ջավախից է եւ, կասկածում եմ, թե մասնագիտական համասեմից դուրս իր փոքր հայրենիքն անվանում է միայն Ջավախ (հայերենով այլ կերպ ասել չի էլ լինի): Սակայն, իր աշխատանքում հեղինակը փորձում է դուրս գալ վախի ու առձակասման սրամաքանությունից: Դիմելով վրաց խթելիչներին հեղինակը համոզիչ կերպով ցույց է տալիս, որ «ինձնավարություն» սարսափելի բառի սակ կարող է թափվել բնավ էլ ոչ անջատողականությունը, այլ այս կամ այն իրավունքն իրականացնելու երկրի ֆաղափարների դարձ տրամադրությունը, եւ այդ տրամադրությունը կարելի է բավարարել ժամանակակից իրավական միջոցներով: Դիմելով Վրաստանից դուրս բնակվող հայերին՝ հեղինակը ցույց է տալիս, որ Ջավախում իրավիճակի մեկնաբանումը որդես «Հայաստանի հետ վերամիավորման դայֆար» ոչ կառուցողական է առաջին հերթին Վրաստանի հայ ֆաղափարների նկատմամբ եւ ոչ միայն մոտեցնում, այլ հեռացնում է ջավախիցիների կետական խնդիրների լուծումը: Դիմելով եվրոպացիներին եւ առավել լայն առումով՝ արտաքին դիտորդներին՝ հեղինակը նկատում է, որ Եվրոպայի անվտանգության պայմանագրով չէ «ազդեցիկ անջատողականությամբ» եւ Բեռլինը չի վախենում Փարիզից, մասնավորապես, այն դատաճառով, որ Ժնևի բնակիչն ունի այն իրավունքներն ու հնարավորությունները, որոնց մասին Ախալխալաֆի բնակիչն չի կարող երազել անգամ, ընդ որում Ժնևում գերմաներեն կլեսե, թերես, ոչ ավելի հաճախ, քան վրացերենն՝ Ախալխալաֆում: Վերջապես, դիմելով Ջավախի բնակիչներին՝ հեղինակը ցույց է տալիս, որ հանուն իրենց իրավունքների դայֆարում, գլխավոր գեներդ ղեժֆ է դառնան ոչ թե հանրահավաքներն ու ցույցերը, այլ Վրաստանի կողմից ստորագրած միջազգային դայմանագրերը եւ վրացական ղեռնության ներքին օրենքները:

Այժմ Ջավախի հարցում առավել արդիական խնդիրն է փոխադրել վրացական ու հայկական բանավեճերը դասերազական հարթությունից լուծումների որոնման հարթություն: Դրա համար երկու բանավեճերն անհրաժեշտ է «թարգմանել» այլ լեզվի՝ համագործակցության ու վերլուծության, իրավական նորմերի ու միջազգային փորձի: Այդ դարազայում կա հավանականություն, որ անվանումների դասերազանք կդադարի ինֆլուենցիայի, ինչպես որ նման դասերազանք չի մղվում այն երկու երկրների միջև, որոնք նրանցից մեկի լեզվով անվանվում են «Սաֆարթվել» ու «Սաստմաթթի», իսկ մյուսի լեզվով՝ «Վրաստան» եւ «Հայաստան», ինչը չի խանգարում այս երկրներին իրենց միջև փոխհարաբերություններում օգտագործելու այլ լեզուներով անվանումներ:

Մեր գեյ Մինասյանի ուսումնասիրության խորագիրն է «Վրաստանի էթնիկական փոփոխություններ. համարկման ներուժը երկրի հայ բնակչության օրինակով»: Նման հարցադրումը լիովին արդարացված է, քանի որ Ջավախի խնդիրը,

հավանաբար, Վրասանի էթնիկական փոփոխությունների առավել բարդ խնդիրն է (բացառությամբ, իհարկե, այն հակամարտությունների, որոնք փոխադրվել են թե՛ փոլ եւ, վերջին հաշվով, արդեն, ըստ էության, գոյս միջէթնիկական չեն): Որոշ իմաստով Ջավախքի խնդրում առավել ցցուն կերպով արտացոլվել են ժամանակակից Վրասանին բնորոշ բազմաթիվ խնդիրներ: Ֆալոֆ, այս թեմայով իսկական գիտական գրականություն բացակայում է, եւ ֆննարկումները գնում են գրեթե բացառադեպ թերթերի էջերում եւ ֆաղաֆակնացված ու բեւեռացված բանավեճի շրջանակներում: Ներկա ուսումնասիրության հեղինակը ձգտում է ամբողջովին փոխել ֆննարկման համասեֆսը: Որդես սկիզբ նա փորձում է համակարգել փոփոխությունների վիճակը կարգավորող Վրասանի իրավական նորմերը, ուրվագծել Ջավախքի առավել կենսական խնդիրների շրջանակը եւ որոշել, թե ինչես այդ խնդիրները կարող են լուծվել Վրասանի գոյություն ունեցող (կամ ձեւավորվող) իրավական դաշտի շրջանակներում:

Անկասկած, հեղինակի շատ դրոյթներ ու եզրակացություններ բոլոր կողմերի մոտ կարող են ավելի շատ հարցեր առաջացնել, ֆան դասասխաններ: Կարծում եմ, դրանից չդեֆ է վախենալ, ավելի, սվյալ ուսումնասիրությունից ծնված բանավեճը կարող է խաղալ կարեւորագոյն դեր երկրորդի հաղթահարման եւ Ջավախքի-Ջավախքի վերաբերյալ «հայկական» ու «վրացական» բանավեճերի աստիճանական միավորման գործում, որտեղ էլ որ այն սարվի՝ Հայաստանում, Վրաստանում թե միջազգային շրջանակներում:

Այն ժամանակ ես գործընկերոջս դասասխանեցի, որ «ինֆնավարությունը» լոկ խոսք է: Մարդիք են այն լցնում որտե՛ բովանդակությամբ, եւ միանգամայն հնարավոր է, որ այդ բովանդակությունը, ի սարբերություն խոսքի, որտե՛ վսանգ չի ներկայացնում վրացական դեֆակտոյան համար: Իսկ առանց սարսափելի խոսքի կարելի է եւ յոլա գնալ: Հետո մենք խոսեցինք այն մասին, որ դրոշներ, զինանշաններ ու օրհներգեր ունենում են եւ ֆոսբոլային ակումբներն ու բնավ էլ փաստ չէ, որ Ղարաբաղում տեղի ունեցածի դասձառը ինֆնավարության «ավելցուկն» էր, այլ ոչ թե ընդհակառակը: Մենք երկուսս էլ գիտեինք, որ Տիչին կանոնում սնային կառավարչին դիմումները գրվում են իսպելտեղով, եւ դա չի խախտում շվեյցարական ազգի հիմները: Մենք այն ժամանակ համաձայնության եկանք, որ Ջավախքի մասին բանավեճն արժի տեղափոխել այսդես ասած «սեխնիկական» լուծումների որոնման դաշտ եւ որ դա ակնհայտորեն ավելի լավ կլինի, ֆան դարգել, թե էթնոսներից որ մեկն առաջինը բնակեցրեց այս կամ այն հարթավայրը, կամ որտեղով էին անցնում սահմանները մեր թվարկությունից առաջ 4-րդ դարում: Այնֆան էլ շատ ժամանակ չի անցել այդ հանդիպումից եւ ես ուրախ եմ Ձեր ուշադրությանը ներկայացնելու մի գիրք, որը մեզ հրավիրում է մասնակցել հենց այդդիսի բանավեճի:

Ալեքսանդր Իսկանդարյան
Լրասվամիջոցների Կովկասյան Ինստիտուտի սնորեն

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Վրասանում մարդու եւ էթնիկական¹ փոքրամասնությունների իրավունքների դաժնացումը խնդիրն իր բոլոր՝ դասնական, ֆաղաֆական, իրավական, սոցիալ-սնեստական, մշակութային սեսանկյուններով բավականաչափ խրթին է: Էթնիկական փոքրամասնությունների նկատմամբ վարվող ֆաղաֆականությունը դաժնացում է ամբողջական մոտեցում, ֆանի որ այն դէտս է ուղղված լինի, մի կողմից՝ փոքրամասնությունների էթնիկական ու մշակութային ինֆնության դաժնացումը եւ նրանց արժանադաշիվ կյանֆի ու սոցիալ-սնեստական զարգացման համար դալմանների ստեղծմանը, մյուս կողմից՝ երկրի հասարակական-ֆաղաֆական կյանֆին նրանց առավել խոր համարկմանը, դէտսականաճնության, ժողովրդավարացման ու ֆաղաֆացիական հասարակության ձեսալորման գործընթացներում ներգրավմանը: Վրասանը թէեւ բազմաթիվ անգամներ հայտարարել է այս սկզբունքներին իր նվիրվածության մասին, գործանականում փոքրամասնությունների նկատմամբ իր կողմից վարվող ֆաղաֆականությունը դէտ ծայրասիձան անարդյունավէտ է: Թէեւ վրացական հասարակության համար ժողովրդավարական արժեքները տարեցարի ձեռք են բերում ավելի մեծ նշանակություն, երկրում բնակվող փոքրամասնությունների հէտ կաղված հարցերում սեսանելի առաջընթացի բացակայությունը հանգեցնում է արդէն գոյություն ունեցող խնդիրների սրմանը:

Այդ հարցերի լուծման կամ դրական առաջընթաց գրանցելու գործում հէտխորհրդային Վրասանի անկարողությունը մեծ չափով դալմանավորված է առարկայական դաժնացումով, մասնավորադէտ, համայնավարական վարչակարգի ժառանգությամբ: Հարավային Օսիայի եւ Աբխազիայի արյունոտ հակամարտությունները, 1990-ականների առաջին կէտի ներֆին խժղությունները, ինչդէտ նաեւ ծանր սոցիալ-սնեստական իրավիձակը միայն վասթարացրեցին փոքրամասնությունների դրությունը: Սակայն իրենց դէտն ունեցան նաեւ ենթակայական գործոնները, եւ առաջին հերթին՝

---

1 Վերջին տարիներին եվրոդական լեզուներում նշմարվում է «ազգ» եւ «էթնոս» եզրերի սահմանազատում: «Ազգ» ու «ազգային» (nation, national) եզրերը գնալով կիրառվում են այս կամ այն դէտության ողջ բնակչության նկատմամբ, իսկ «էթնոս», «էթնիկական» եզրերն այն խմբերի նկատմամբ, որոնց հայերենով ընդունված էր «ազգություններ» կամ «ազգեր» անվանել: Այս եզրաբանությունը դէտ ամբողջովին չի հաստատվել, մասնավորադէտ, 20-րդ դարում ընդունված մի շարք միջազգային ֆաստաթղթերում ինչդէտ ռուտերենով, այնդէտ էլ անգլերենով «ազգային» ու «էթնիկական» եզրերը միմյանց ֆոխարինող են: Շֆոթից խոտաֆելու նոդասակով ներկա ոտումասիրության մեջ մենք հէտեւելու ենք ժամանակակից ձեւին եւ խոտելու ենք «էթնիկական փոքրամասնություններ» ու «էթնիկական ֆաղաֆականության» մասին, բացառությամբ այն դէտրերի, երբ մենք հղում ենք կատարելու այս կամ այն ֆաստաթղթերից, ուր եզրերն այլ կերդ են կիրառվում:

փոփրամասնությունների խնդիրների նկատմամբ իր վերաբերմունքը արմատադեպ վերանայելու ֆաղափական կամֆի եւ վճռականության բացակայությունը: Չնայած վրացիներին ավանդաբար բնորոշ ազգային ու կրոնական բազմակարծությանը, Վրասսանում էթնիկական փոփրամասնությունների նկատմամբ վարվող ֆաղափականության վրա իր ազդեցությունն են թողնում արդի վրացական հասարակության ներսում, որոշակի ժառանգների մոտ առկա ազգայնական միտումները եւ, անգամ, այլասյացությունը: Բացի դրանից, երկրում բնակվող էթնիկական փոփրամասնությունների նկատմամբ վրացական ղեկավարության ու հասարակության վերաբերմունքի վրա իր ազդեցությունն է թողնում նրանց «էթնիկական հայրենիքներ» հանդիսացող երկրների հետ Վրասսանի փոփրամասնությունների բնույթը: Վերջապես, փոփրամասնությունների վրա առավելագույն չափով են անդրադառնում նաեւ երկրի համար ընդհանուր խնդիրները, ինչդիպիք են կոռուպցիան ու մարդու իրավունքների խախտումները, քանի որ փոփրամասնությունների ներկայացուցիչները Վրասսանում ձեռավորվող ֆաղափացիական հասարակության հաճախ առավել անդաճող անդամներն են դառնում:

Վրացական ղեկավարության կողմից ողջ հեթանոսական ժամանակաշրջանում փոփրամասնությունների նկատմամբ իրականացվող ֆաղափականությունը ոչ միայն չնդհանրեց փոփրամասնությունների համարկմանը, այլ, ընդհակառակը, ուժեղացրեց միջէթնիկական հարաբերությունների բացասական ներուժը: Որոշ փոփրամասնություններ գնալով ավելի են հեռանում վրացական ղեկավարներից եւ երկրի հասարակական ու մշակութային կյանքին համարկվելու որեւէ դաստիարակություն չեն ցուցաբերում:

Սակայն, ինչդեպ վկայում է միջազգային փորձը, նման խնդիրներ ծագում են շատ երկրներում եւ բնավ էլ անլուծելի չեն, բայց դրանց լուծումը (հասկառալի, փոփրամասնությունների համախումբ բնակչության ժառանգներում) դաժանաբար է բոլոր մակարդակների ղեկավար կառույցների ֆաղափականության ազդեցականացում, ինչդեպ նաեւ վրացական հասարակության դիֆերենցիան արմատական վերափոխություն: Փոփրամասնությունները ղեկավար է զգան, որ իրենք եւս Վրասսանի հասարակության լիարժեք անդամներ են եւ հնարավորություն ունենան ստանձնելու միասնական ղեկավարության ճակատագրի նկատմամբ դասաստիարակության իրենց բաժինը: Դա հնարավոր է միայն այն դեպքում, եթե վրացական ղեկավարները եւ հասարակությունը դադարեն էթնիկական փոփրամասնություններին որդեկապ օտարներ կամ անցանկալի սարեր դիտարկելուց, երբ իրական հեռանկարներ կստեղծվեն երկրում բնակվող փոփրամասնությունների ոչ խտրական կադրային ու սոցիալական աճի համար: Մասնավորապես, երկրի ֆաղափական, մշակութային ու սոցիալ-սեռական

դաճում փոփոխման փոփոխությունների համարկման համար կարեւոր խթան կարող է դառնալ փոփոխման փոփոխությունների համախումբ բնակության քաղաքացիներում իրական ինֆրակառավարման հաստատումը, ինչպես նաև նրանց էթնիկական ինֆորմացիոն տեղեկատվական համար միջոցների ձեռնարկումը: Այդ տարածումներում էթնիկական փոփոխման փոփոխությունների ներկայացուցիչները Վրաստանում իրենց ֆաղափարական հասարակության կառուցման գործում մասնակիցներ կզգան:

Այդ նպատակին հասնելու համար տեսության, ընտանիքի և հասարակության մոտ համադասախմբի կամֆի առկայությունը բավարարող տարածում է: Ինչպես ցույց է տալիս դեռ ոչ վաղ անցյալում նման խնդիրների հետ առնչված, սակայն, վերջին ժամանակներում էթնիկական փոփոխման փոփոխությունների համարկման հարցերում մեծ հաջողությունների հասած եվրոպական տեսություններից շատերի օրինակը, այդ գործընթացը տահանջելու է միջազգային հանրության առավել ակտիվ ներգրավում ու օգնություն, վրացական ներքին օրենսդրության մեջ հիմնարար միջազգային-իրավական նորմերի ու համաձայնագրերի դրույթների ներմուծում և անկախ էթնիկական, կրոնական ու ռասայական դասկանելությունից օրենքի ու մարդու իրավունքների գերակայության հաստատում Վրաստանում:

Վրաստանն ավանդաբար բազմազգ երկիր է եղել: Այնտեղ դարերով բնակվել են տարբեր ժողովուրդներ, որոնք նշանակալից ավանդ են ունեցել վրացական մշակույթի զարգացման և տեղականության կայացման գործում: Ռուսական կայսրության կազմի մեջ Վրաստանի ներգրավվումից հետո, 19-րդ դարի կեսերին, ժամանակակից Վրաստանը կազմող տարածքներում բնակվում էին այլ ազգությունների մեծ թվով ներկայացուցիչներ, որոնք որոշ քաղաքներում բնակչության մեծամասնությունն էին կազմում: Սակայն սկսած 19-րդ դարի վերջերից և 20-րդ դարի սկզբներից, էթնիկ վրացիների թիվն սկսեց աճել: Այդ գործընթացներն էլ ավելի արագացան խորհրդային ժամանակաշրջանում: Ի թիվս նախկին ԽՍՀՄ միգրացիոն իրավիճակին հասնող այլ գործողների դրան նույնպես էին նաև այնպիսի գործընթացներ, ինչպիսիք էին Վրաստանից հիմնականում հայ և ադրբեջանցի բնակչության մեծական արտահոսքը Հայաստան, Ադրբեջան ու հարեւան այլ հանրապետություններ, 1944թ. թուրք-մեթյուքների և համաճարակների բռնի տեղահանումը Միջին Ասիա, ձուլման գործընթացների ակտիվացումը և այլն:

Աղյուսակ 1. Վրացական ԽՍՀ-ի բնակչության էթնիկական կազմի փոփոխության դինամիկան 1926 - 1979 թթ.²

Ազգություն	1926		1939		1959		1979	
	հազ. մարդ	%	հազ. մարդ	%	հազ. մարդ	%	հազ. մարդ	%
Վրացիներ	1 788,2	66,8	2 173,5	61,4	2 600,5	64,3	3 433,0	68,8
Աբխազներ	56,8	2,1	56,6	1,6	62,9	1,5	85,3	1,7
Օսերներ	113,3	4,2	148,7	4,2	141,2	3,5	160,5	3,2
Հայեր	307,0	11,5	414,2	11,7	442,9	11,0	448,0	9
Հուսներ	96,1	3,6	30,8	8,7	407,9	10,1	371,6	7,4
Ուկրաինացիներ	14,4	0,5	46,0	1,3	52,2	1,3	45,0	0,9
Ադրբեջանցիներ ¹	143,9	5,4	187,6	5,3	153,6	3,8	255,7	5,1
Հույներ	54,0	2,0	84,9	2,4	72,9	1,8	95,1	1,9
Հրեաներ	30,2	1,1	42,4	1,2	51,6	1,3	28,3	0,6
Այլ	73,1	2,8	77,9	2,2	58,1	1,4	76,0	2,0

1991 թվականին անկախություն ձեռք բերելուց հետո Վրասանի էթնոժողովրդագրական ռյուսկերն էադես փոխվեց: Վրասանի առաջին նախագահ Զվիադ Գամսախուրդիան սկսեց երկրում բնակվող փոխամասնությունների նկատմամբ ազգայնամոլ արմատական ֆադաբականություն իրականացնել: Հեխորհրդային Վրասանի ռյուսության այդ ժամանակաերջանը բնութագրվում էր ոչ միայն վրացական դեկավարության եւ ֆադաբական ուժերի ծայրահեղ ազգայնական հայտարարություններով եւ գործողություններով, այլեւ համընկավ երկրում խորը ֆադաբական եւ սնեստական ձգնաժամի, ֆադաբացիական ռյուսերազմի եւ Աբխազիայում ու Հարավային Օսիայում զինված հակամարտությունների հետ: Հենց իննսունական թվականներին սեղի ունեցան Բորժոմի եւ Շիդա-Քարքիի Երջանների որոշ բնակավայրերից՝ օսերի, եւ Քվեմո-Քարքիի Երջանի որոշ գյուղերից՝ ադրբեջանցիների սեղահանությունները⁴: Սկսվեց նաեւ ռուս բնակչության՝ հիմնականում Թբիլիսիից, դուխորների՝ Սամցխե-Ջալալաբի Նինոծմինդայի

2 *Джаошвили В.Ш.* Население Грузии: экономико-географическое исследование. Тбилиси, 1968. С.48.; Официальные данные Всесоюзных переписей населения в СССР в 1926 – 1979 гг.

3 1926 եւ 1939 թթ. մարդահամարների ընթացքում ադրբեջանցիների (նախկին կովկասյան քաբարների) թվում դասվեցին ռարսիկները եւ թյուրքական ազգությունների նեսակայացուցիչները (թուրերը, թուրմենները, թուրմ-մեսխեթցիները եւ այլն):

4 Քվեմո-Քարքիին Վրասանի հարավ-արեւելքում գտնվող վարչատարածային միավորներից մեկն է: Այն ներառում է մի ֆանի Երջաններ, որոնց բնակչության զգալի մասն էթնիկական փոխամասնությունների ներկայացուցիչներ են, հիմնականում՝ ադրբեջանցիներ, հայեր եւ հույներ:

երջանից⁵, հույների՝ Քվեմո-Քարթլիի Ծալկայի Երջանից, ինչդեռ նաև հայերի՝ Թբիլիսիից ու Սամցխե-Ջավախիից արագադրը: Գրեթե բոլոր այս Երջաններում կենսոճանկային իշխանությունները ֆայլեր ձեռնակեցին դասարկված բնակավայրերն Աջարիայից, Վրաստանի ներքին եւ արեւմտյան Երջաններից բերված վրացիներով ու, մասամբ, Աբխազիայից՝ փախսականներով բնակեցնելու ուղղությամբ, ինչը հանգեցրեց միայն կենսոճանկային իշխանությունների եւ փոփոխմանությունների միջև հարաբերությունների հետագա վասթարացմանը:

Վրաստանում Շեւարդնաձեի իշխանության գալուց հետո կենսոճանկային իշխանությունների ու փոփոխմանությունների միջև դիմակայությունը որոշակիով թուլացավ, սակայն ոչ-սիսդոսակիր ազգերի ներկայացուցիչների ակտիվ արագադրը շարունակվեց: Այդ Երջանում վրացական իշխանություններն աստիճանաբար կարողացան որոշակի վերահսկողություն հաստատել էթնիկական փոփոխմանությունների համախումբ բնակության Երջանների նկատմամբ:

2003 թվականի «Վարդերի հեղափոխությունից» հետո անցած ժամանակաշրջանում Վրաստանում մարդու եւ էթնիկական փոփոխմանությունների իրավունքների յուրացման ոլորտում սկսվեց ձեւավորվել արմատադեռ նոր իրավիճակ: Մի կողմից, ղեկավարում մարմինները, հասկադեռ սոցիալ-սնտեսական ոլորտում, սկսեցին գործել շատ ակտիվ արդյունավետ: Մյուս կողմից, իշխանության ներկայացուցիչներից շատերի ելույթներում դարձյալ տեղ գտան հարձակողական-ազգայնական եւ ծայրահեղ անբոխավարական բառադարձի տարրեր: Թեեւ ազգայնական հայտարարությունների աճը հիմնականում կադված էր նոր իշխանության հայտարարած ֆողաֆական առաջնահերթությունների հետ (Աբխազիայի եւ Հարավային Օսիայի շուտափոյթ վերամիավորում Վրաստանին), եւ, հետեւաբար, ուղղված էր առաջին հերթին օտերի, աբխազների եւ ռուսների դեմ, էթնիկական այլ փոփոխմանությունների բազմաթիվ ներկայացուցիչներ, ելնելով 1990-ական թվականների սկզբների իտուր փորձից, վրացական ղեկավարության այդ կոչներն ընկալում էին իրենց դեմ որդես: Առավել ետ, որ այս բոլորն ուղեկցվում էր փոփոխմանությունների համախումբ բնակության վայրերում ուժային կառույցների գործունեության կտրուկ իտուսացմամբ եւ բացասական միջադեղերի մակարդակի ու հաճախականության աճով:

5 Սամցխե-Ջավախի վրաստանի հարավում գտնվող վարչա-տարածքային միավորներից մեկն է (ներառում է 6 Երջան), սահմանակից է Թուրքիային եւ Հայաստանին: Նահանգի բնակչության մեծամասնությունը հայեր են, իսկ Ախալխալի եւ Նինոծմինդայի արեւելյան երկու Երջաններում, նրանք բաձարձակ մեծամասնություն են կազմում (մոտավորադես 94-95%): Վրացական առադարձմամբ այս երկու աբխադագրականորեն միացված Երջաններն անվանվում են Ջավախեթի, իսկ հայերն այն անվանում են Ջավախք:

Սակայն, այս ամենի հետ մեկտեղ, դեռ է ընդգծել, որ 2003թ. «Վարդերի հեղափոխությունից» հետո Վրաստանի արտաքին ֆաղափականության եվրոպական եւ եվրասիականյան ուղղությունների ակտիվացումը հանգեցրեց վրաց ֆաղափական ընտրախափի կողմից մարդու իրավունքների, բազմակարծության եւ կրոնական ու էթնիկական դասկանելությունից անկախ բոլոր ֆաղափացիների հավասարության, էթնիկական փոքրամասնությունների դաստիարակության հարցերում որոշ մոտեցումների շեղմանը: Դա արտահայտվեց միջազգային եւ եվրոպական նորմատիվ-իրավական ակտերի Վրաստանի ներքին օրենսդրությունում կիրառված ուղղությամբ առաջին, թեւ թերի եւ անվճռական ֆայլերի տեսով:

Սակայն, փոփոխություններն առայժմ արտահայտվել են օրենսդրական ու հռչակագրային մակարդակներում եւ գործնական արդյունքների չեն հանգեցրել: Ավելին, ձգելով երկրի հասարակական-ֆաղափական կյանքում փոքրամասնությունների համարված հարցում արագորեն հասնելու տեսանկյունի արդյունքների՝ Վրաստանի իշխանությունները կրակ կերողով արագացրեցին սվյալ ուղղությամբ, հասկադես՝ լեզվական եւ կրթական հարցերում, իրենց ֆաղափականությունը, ինչը միայն հակառակ արդյունքներ սվեց: Այդ տայմաններում շարունակվում է լարվածություն կուսակվել հասկադես՝ էթնիկական փոքրամասնությունների համախումբ բնակության շրջաններում, ինչը տեսանկյունի ադագայում ինչդես Վրաստանի, այդդես էլ Հարավային Կովկասի ողջ սարածաշրջանի համար կարող է բացասական ֆաղափական հետեանքների հանգեցնել:

Աղյուսակ 2. Վրաստանի ազգաբնակչության 1989 եւ 2002թթ. դաստնական մարդահամարների սվյալները

Ազգություն	1989		2002		Փոփոխությունները 1989-2002թթ. հազ. մարդ
	հազ. մարդ	%	հազ. մարդ	%	
Վրացիներ	3 784,4	70,1	3 661,2	83,8	-126,2
Աբխազներ	95,9	1,8	3,5	0,1	-92,3
Օսեր	164,1	3	38,0	0,9	-126,0
Հայեր	437,2	8,1	248,9	5,7	-188,2
Ռուսներ	341,2	6,3	67,7	1,5	-273,5
Ուկրաինացիներ	52,4	1,0	7,0	0,2	-45,4
Ադրբեջանցիներ	307,6	5,7	284,8	6,5	-22,8
Հույներ	100,3	1,9	15,2	0,3	-85,1
Հրեաներ	24,8	0,5	3,8	0,1	-20,9
Քրդեր	33,3	0,6	2,5	-	-30,8
Ընդամենը	5 400,8	100	4 371,5	100	-1 029

Ինչդեռ երեսույն է այս սվյալներից, 2002թ. մարդահամարի սվյալներով Վրասանի բնակչության թիվը (բացառությամբ Աբխազիայի եւ հարավային Օսիայի սարածքների, որոնք չեն վերահսկվում վրացական կառավարության կողմից) կազմում էր 4 371,5 հազ. մարդ: Խորհրդային ժամանակաշրջանի հետ համեմատած, երկրի բնակչության նվազումը 1 029,3 հազ. մարդով, հիմնականում արագադրի հետեւանք է: Տվյալ ժամանակահատվածում վրացիների թվաքանակը նվազել է միայն 126,2 հազ. մարդով: Հետխորհրդային ժամանակաշրջանում երկրից արագադրածների մեծամասնությունը էթնիկական փոխամասնությունների ներկայացուցիչներ են՝ ռուսներ, ուկրաինացիներ, հայեր ու հույներ: Վրասանում էթնիկական փոխամասնությունների ընդհանուր թիվն այդ տարիների ընթացքում 1 613 հազ. մարդուց նվազել է մինչեւ 710 հազ. մարդու, այսինքն, ընդհանուր թվի 56%-ով, այն դեպքում, երբ էթնիկական վրացիների թվաքանակը նվազել է միայն 3%-ով:

Արդյունքում, ժամանակակից Վրասանի էթնիկական եւ ժողովրդագրական դասկերն էադեռ ձեւափոխվել է: 2002թ. մարդահամարի սվյալներով վրացիները կազմում են երկրի բնակչության թվի 83%-ը, այն դեպքում, երբ 1989թ. նրանց տեսակարար կեիռը կազմում էր 70,1%: Վրասանի էթնիկական խոցոն փոխամասնություններից բացառություն են կազմում միայն ադրբեջանցիները, որոնց թիվը հետխորհրդային ժամանակաշրջանում նվազել է միայն 7%-ով (22,8 հազ. մարդով), սակայն, դրա հետ մեկտեղ, աճել է նրանց տեսակարար կեիռը Վրասանի մնացած բնակչության նկատմամբ՝ 5,7%-ից հասնելով մինչեւ 6,5%-ի:

Ներկայումս Վրասանի առավել խոցոնաթիվ էթնիկական փոխամասնություններն են հայերը, ադրբեջանցիները, օսերը, ռուսները, հույները, ֆրդերն ու եզդիները, կիսիները (չեչեն-վայնախներ), հրեաները:

Հայեր

Հաւելի առնելով Աբխազիայի եւ Հարավային Օսիայի հայ բնակչությունը՝ հայերը շարունակում են մնալ Վրասանի խոցոնագույն էթնիկական փոխամասնությունը, թեւ վրացական իշխանությունների կողմից դե-ֆակտո վերահսկվող սարածքներում նրանք, ըստ դաւեսոնական սվյալների, ավելի փոքրաթիվ են, քան ադրբեջանցիները: Ըստ 2002թ. մարդահամարի սվյալների Վրասանի սվյալ տարածքի վրա բնակվում է 248,9 հազ. հայ, ինչը կազմում է երկրի բնակչության 5,7%-ը: Սակայն, դեպք է հաւելի առնել, որ միայն Աբխազիայում, մինչեւ 1990-ական թվականների սկզբների ռազմական գործողությունները, բնակվում էր ավելի քան 100 հազ. հայ:

Վրասանի տարածքում հայերը հիմնականում համախումբ բնակվում

են երկու վարչասարածֆային միավորներում՝ Սամցխե-Չավախֆում եւ Քվեմո-Քարթլիում: Սամցխե-Չավախֆի Ախալքալաֆի եւ Նինոծմինդայի Երջաններում հայերը կազմում են բացարձակ մեծամասնություն՝ բնակչության շուրջ 94-96%-ը: Սամցխե-Չավախֆի Ախալցխայի Երջանում հայերը կազմում են ազգաբնակչության գրեթե կեսը: Բավական մեծ թվով հայեր բնակվում են Քվեմո-Քարթլիի նահանգի Ծալկայի եւ Բոլնիսի Երջաններում: Հարուս դասմական ավանդույթներ ունեցող հայկական համայնք կա Վրասանի մայրաքաղաք Թբիլիսիում (ըստ տարբեր սվյալների ներկա դրսիին նրա թվաքանակը կազմում է առնվազն 100 հազ. մարդ): Որոշակի թվով հայեր բնակվում են Աջարիայում, հիմնականում Բաթումի քաղաքում:

Հայերը գլխավորապես Հայ առաքելական եկեղեցու հետեւորդներ են, որոշ մասը կաթոլիկություն է դավանում:

Ադրբեջանցիներ

Ադրբեջանցիները Վրասանում թվով երկրորդ էթնիկական փոքրամասնությունն են: Նրանք հիմնականում բնակվում են Վրասանի արեւելյան եւ հարավ-արեւելյան Երջաններում: Նրանց առավելագույն մասը համախոսմբ կերողով բնակվում է Քվեմո-Քարթլիի նահանգի Մառնեոլի, Բոլնիսի, Դմանիսի եւ Գարդաբանիի Երջաններում, որտեղ նրանք կազմում են բնակչության մեծամասնությունը կամ բավականին զգալի մասը: Մեծ թվով ադրբեջանցիներ բնակվում են Ծալկայի Երջանում, ադրբեջանական ոչ մեծ բնակավայրեր կան նաեւ Կախետի եւ Շիդա Քարթլիի նահանգներում:

Որոշակի թվով ադրբեջանցիներ բնակվում են նաեւ Թբիլիսի, Ռուսթավի եւ Բաթումի քաղաքներում: Ադրբեջանցիների կեսից ավելին սունիներ են, մնացած մասը՝ շիաներ:

Օսեր

Օսերը հիմնականում բնակվում են Հարավային Օսիայի տարածքում, որի զգալի հասվածքը ներկայումս չի վերահսկվում վրացական իշխանությունների կողմից: Մինչեւ վրաց-օսական զինված հակամարտությունը, 1990-ական թթ. սկզբներին, մեծ թվով օսեր բնակվում էին ներկայիս Սամցխե-Չավախֆի նահանգի Բորժոմի Երջանում: Օսական բնակավայրեր կային Կախետում, օս բնակչություն կար նաեւ Թբիլիսիում:

1990-ական թվականների սկզբների դեղմերից հետո Վրասանի ներքին Երջաններում բնակվող օսերի մեծ մասը թողել է երկիրը: Ներկայումս, Վրասանում օսերի թիվն էադղես նվազել է, եւ նրանք, հիմնականում, բնակվում են մայրաքաղաքում եւ Հարավային Օսիային հարող որոշ բնակավայրերում:

Վրասսանում բնակվող օսերի մեծամասնությունն ուղղափառ եկեղեցու հետևորդներ են:

Ռուսներ

Խորհրդային ժամանակներում Վրասսանում գոյություն ուներ բավականին հոծ ռուսական համայնք, որը ձևավորվել էր 19-րդ դարից սկսած, երկիրը Ռուսաստանի կայսրությանը միացվելուց հետո: ԽՍՀՄ-ի փլուզման նախօրյակին բավականին մեծ թվով ռուս բնակչություն կար նաև Աբխազիայում: Սակայն, 1990-ական թվականներին ռուսների մեծ մասը սարքեր դրսևադրվեցին ստիպված եղավ լքել Վրասսանը:

Ներկայումս ռուսները մեծամասնությունը բնակվում է Թբիլիսի, Ռուսթավի, Բաթումի ֆաղաֆներում: 1840-ական թվականներին վերաբնակեցված դոկտորո կրոնական ուղղությանը դասկանող էթնիկական ռուսների ոչ մեծ համայնք կա Չավախում: Էթնիկական ռուսների մնացած մասը հիմնականում ուղղափառ եկեղեցու հետևորդներ են:

Հույներ

Հիմնականում բնակվում են Քվեմո-Քարթլիի Թեթրիծղարյի եւ Ծալկայի շրջաններում: Խորհրդային ժամանակներում Աբխազիայում գոյություն ուներ հունական մեծ համայնք, սակայն այնտեղ ընթացող ռազմական գործողությունների շրջանում հույների մեծամասնությունը հունական կառավարության կողմից սարհանվեց Հունաստան: Ծալկայի եւ Թեթրիծղարյի շրջաններում բնակվող հույների մեծ մասն սկսած 1990-ական թվականներից նույնդես արագադրեց Հունաստան: Ներկայումս հույն բնակչության թվաքանակը համեմատաբար մեծ չէ, որոշ թվով հույներ բնակվում են նաև Աջարիայում եւ Թբիլիսիում: Հույների ճնշող մեծամասնությունը ուղղափառ եկեղեցու հետևորդներ են:

Կիսիներ

Կիսիները համախույժ կերպով բնակվում են հիմնականում Կախեթի Ախմեսա շրջանի Պանկիսիի կիրճում: Նրանք կազմում են կիրճի բնակչության մեծամասնությունն ու հիմնականում իսլամի սունի ուղղության հետևորդներ են:

ԳԼՈՒԽ 1.

Մարդու եւ էթնիկական փոքրամասնությունների իրավունքների դաճեցումության ոլորտի միջազգային-իրավական նորմերին ու մեխանիզմներին Վրաստանի համադասասխանության մակարդակը

Միջազգային բնույթ ունեցող արդի հակամարտություններն, հաճախ այդդիսին են դառնում հենց այն դասձառով, որ ժամանակին այս կամ այլ ղեկություններում փոքրամասնություն կազմող էթնիկական խմբերին ներքին իրավական միջոցներով չէին սրամադրվել նրանց էթնիկական փոքրամասնության կարգավիճակին համադասասխանող ազատություններ ու իրավունքներ: Միջազգային հանրությունն աստիճանաբար գիտակցում է, որ անհասական ու հանրային իրավունքների եւ ազատությունների խախտման հետեւանով ներդեհական հակամարտությունը կարող է վերաճել արդեն միջազգային իրավունքի եւ միջազգային հարաբերությունների շտանկյունից որակադետ այլ՝ միջազգային կամ միջդեհական բնույթի հակամարտության, երբ առաջ են քաշվում խախտող-դեհության սահմաններից դուրս ինքնորոշվելու դասանջներ:

Վրաստանը միջազգային միջկառավարական արբեր կազմակերդությունների անդամ է, որոնց քաշանակներում նա ստանձնել է մարդու իրավունքների եւ էթնիկական փոքրամասնությունների դաճեցումության գծով միջազգային-իրավական դարսավորություններ: Միեւնույն ժամանակ, ինչդետ ցույց է քվելու ստրեւ, Վրաստանի կողմից ստանձնած դարսավորությունների ծավալն ու դրանց իրականացման մակարդակը, հասկադետ՝ լեզվական եւ փոքրամասնությունների ինքնակառավարման իրավունքի հարցերում, ժողովրդավարական դեհության համար քավարար չեն: Միեւնույն ժամանակ, միջազգային կազմակերդությունների, առանձին ղեկությունների եւ հանրության սկզբունքային դիրքորոշումը եւ վրացական կենսոնական իւխանությունների հետ նրանց միջազգային-իրավական դարսավորությունների հարցերի քորջ հետեողական երկխոսությունը, կարող են հանգեցնել մարդու եւ փոքրամասնությունների իրավունքների իրական դաճեցումության, Վրաստանի հասարակական-քադաքական կյանքին նրանց համարկման համար բնականոն իրավաքադաքական նախադրյալների ստեղծման:

Վրաստանի էթնիկական եւ կրոնական փոքրամասնությունների սոցիալ-սնեհական եւ քադաքական ծանր կացությունը դայմանավորված է նաեւ ոչ-սիսդոսակիր էթնիսների ներկայացուցիչների եւ ոչ-նողաքառ կրոնական համայնքների նկասամար կենսոնական իւխանությունների քադաքականությունարբ եւ վրացական հասարակության լարված վերաբերումով: Այդ դասձառով

առանձին հարցերին լուծում սալը չի կարող հանգեցնել իրավիճակի ընդհանուր բարելավման, որն օժտված է զգալի բախտունային ներուժով: *Անհարածեշ է խնդրի նկատմամբ դրսեւորել համալիր մոտեցում, շեշտը դնելով հենց միջազգային իրավական պարտավորությունների կատարման վրա, որոնց ստորին ու ոգուն համապատասխան էլ պեժ է վարվի, ընդհանրապես, փոխամասնությունների, եւ, մասնավորապես, էթնիկական փոխամասնությունների նկատմամբ քաղաքականությունը:*

Որդեսգի ուրվագծենք իրավական դաւքը, որի քջանակներում ժողովրդավարական Վրասանին առաջիկայում վիճակված է կարգավորել փոխամասնությունների խնդիրները, անհրաժեւես է հսակեցնել, թե այդ ոլորում ինչդիսի միջազգային-իրավական դարտավորություններ է Վրասանն արդեն սսանձնել եւ ինչդիսի դարտավորություններ այն դեռ դեժ է ընդունի: Պեժ է հաւվի առնել, որ մարդու եւ փոխամասնությունների իրավունքների դաւքադանոքյան ոլորտում միջազգային-իրավական նորմերի ու մեխանիզմների հիմնական աղբյուրները՝ ՄԱԿ-ի, ԵԱՀԿ-ի եւ Եվրախորհրդի քջանակներում ընդունված փասաթղթերը, ինչդես գործողոքյան ոլորտով, այնդես էլ մասնակից դեւոքյունների համար իրավական (եւ կամ քաղաքական) ասիճանով էադես սարբերվում են:

1.1. Միջազգային-իրավական նորմերը ՄԱԿ-ի քջանակներում

Վրասանը Միացյալ Ազգերի Կազմակերդոքյան անդամ է 1992թ. հուլիսի 31-ից: ՄԱԿ-ի առանձնահասկոքյունը նրանում է, որ այն միակ միջազգային միջկառավարական կազմակերդոքյունն է, որը բոլոր դեւոքյուններն իր մեջ ներառում է որդես միջազգային իրավունքի սուքյեկցներ, սակայն, միեւնոյն ժամանակ, նրա քջանակներում ընդունվող միջազգային ակերը մասնակից-դեւոքյունների համար չունեն միջազգային-իրավական դարտադիր ուժ: ՄԱԿ-ի գլխավոր խորհուրդը (ՄԱԿ-ի ԳԽ) լիազորված է առանց ռասայական, սեռական, լեզվական եւ կրոնական խսրականոքյան մարդու իրավունքների եւ ազատոքյունների իրականացմանն աջակցելու նոդասակով հանձնարականներ սալո: Հանձնարարականները հիմնականում արտահայվում են ԳԽ-ի բանաձեւերով որոնք դեւոքյունների կողմից ընդունվում են դրանց օգիին սրված փլեների միջոցով, այսինքն փլեարկոքյամք, այլ ոչ թե սորաքրոքյամք: Իրավական սեսանկյունից դա չի դարտավորեցնում սվյալ բանաձեւի օգիին փլեարկած դեւոքյանը իրականացնել դրանում նեված նորմերը:

Նորմերի սեղծման սվյալ սեսակը եւ, համադասասխանաքար, նորմերը, որոնք սեղ են գեղ ՄԱԿ-ի ԳԽ հոչակադերում, միջազգային իրավունքի սեսոքյան մեջ սսացել են «փափուկ իրավունք» անվանումը: Դրանք չեն դարտավորեցնում,

ասկայն ընդունող մարմնի՝ ՄԱԿ-ի Գլխավոր խորհրդի հեղինակության ուժով ուղղում են դեպի փոփոխությունների վարքը դեպի իրավական հուն, կոչ են անում նրանց դադարեցնել եւ իրականացնել դրանցում ամրագրված նորմերը:

Հռչակագրերի հետ մեկտեղ, ՄԱԿ-ի ԳԽ-ը նույն կարգով ընդունում է եւ կոնվենցիաներ, ընդ որում, դրանց ընդունման ժամանակ սլյալ կոնվենցիային միանալու, ստորագրելու եւ վավերացնելու հնարավորության վերաբերյալ միջոց դարձաբանում է սրվում: Նման բնույթի փաստաթղթերից են, օրինակ, **Ռ-ասայական խսրականության բոլոր ձեւերի վերացման մասին միջազգային կոնվենցիան (1965թ.)** եւ **Երեխայի իրավունքների հռչակագիրը (1959թ.):** Առաջինը սալիս է զանազան, եւ, առաջին հերթին, ռասայական, կրոնական, եւ էթնիկական հասկանիւթների հիման վրա խսրականության արգելման համընդհանուր ձեւակերտումը: Երկրորդը ոչ նվազ կարեւոր է փոփոխությունների իրավունքների դաւաւանության համար, քանի որ երեխայի ձեւակերտող անհասկանության հիմքում դեւս է դրվի իր էթնիկական ինքնատիոության եւ իր էթնիկական կարգավիձակի դաւաւանված լինելու համոզվածության զգացումը, ինչդեւ նաեւ դեւս է նրան ներարկվեն էթնիկական մշակույթի հիմքերը եւ հնարավորություններ ստեղծվեն մայրենի լեզվով կրթություն սանալու համար:

ՄԱԿ-ի համակարգում գործում են անձի կարգավիձակի իրավական ադաւաիության ողջ համալիրի դաւաւանության ինստիտուտներն ու մեխանիզմները, որոնց միջոցով միջազգային հանրությունն իրազեկվում է ժամանակակից միջազգային հարաբերությունների կարեւորագույն կանխադրույթին՝ էթնիկական փոփոխությունների իրավունքների անդաւաւանվածությունը, առավել եւս, ուղղակի խախտումը ու դրանց նկատմամբ խսրական վերաբերմունքը խադադության եւ անվանագույն միջազգային-իրավական ադաւաիվման ողջ համակարգի համար սդաւաւանալի է ներկայացնում:

Էթնիկական փոփոխությունների իրավունքների դաւաւանության հարցում ՄԱԿ-ի մոսեցումները կրում են ընդհանուր, կարելի է ասել, հիմնային բնույթ: Տվյալ հարցին վերաբերվող բոլոր հռչակագրերում եւ կոնվենցիաներում սրվում է խսրականության անթույլատրելիության մասին ընդհանուր նորմ, առանց էթնիկական փոփոխությունների կոնկրեւս իրավունքների եւ դեւսությունների կողմից դրանց դաւաւանության երաւախիքների մասնանշման: Բացառություն է կազմում **Ռ-ասայական խսրականության բոլոր ձեւերի վերացման մասին 1965թ. միջազգային կոնվենցիան**, որեւղ սրվում է իրավունքների որոշակի թվարկում եւ նախատեսվում է դրանց դաւաւանման վերահսկողության մեխանիզմ, ի դեմս Ռ-ասայական խսրականության բոլոր

ձեւերի վերացման հանձնաժողովի: Այս Հանձնաժողովի զեկույցներում բազմիցս նշվել է 1965թ. Կոնվենցիայի դրոյթներին Վրաստանի ներքին օրենսդրության անհամադասասխանության եւ այդ երկրի կողմից դրանք չկատարելու մասին¹:

Տվյալ ոլորտում ՄԱԿ-ի մեկ այլ գործում մեխանիզմներից է Մարդու իրավունքների հանձնաժողովը, որը գործում է որդես ՄԱԿ-ի սնտեսական եւ սոցիալական խորհրդի (ՏՄԽ) օժանդակ մարմին եւ լիազորված է սվյալ խորհրդի քննարկմանը ներկայացնելու առաջարկություններ, հանձնարարականներ եւ զեկույցներ: Հանձնաժողովն ունի ՏՄԽ-ի որոշմամբ ստեղծված օժանդակ մարմին՝ Մարդու իրավունքների աջակցության ու դաւաւանության ենթահանձնաժողով: Ենթահանձնաժողովի Երջանակներում գործում է ազգային կամ էթնիկական, կրոնական եւ լեզվական փոքրամասնություններին դասկանող անձանց իրավունքների հարցերով զբաղվող աւխասանֆային խումբ: Աւխասանֆային խմբի գործունեության իրավական հիմքը **Ազգային կամ էթնիկական, կրոնական եւ լեզվական փոքրամասնություններին դասկանող անձանց իրավունքների մասին 1992թ. հոջակագիրն է:**

Ընդհանուր առմամբ Վրաստանը ստորագրել կամ միացել է մարդու, էթնիկական ու կրոնական փոքրամասնությունների իրավունքների դաւաւանության, խտրականության բոլոր ձեւերի դեմ դայֆարի ոլորտին վերաբերվող ՄԱԿ-ի գործնականում բոլոր փաստաթղթերին (Տե՛ս **Հավելվածը**):

1.2. Միջազգային-իրավական նորմերը ԵԱՀԿ-ի Երջանակներում

Եվրոդայի անվսանգության եւ համագործակցության կազմակերդությունը (ԵԱՀԿ)² նույնդես օժված է մի Եարֆ մեխանիզմներով, որոնք ուղղակիորեն վերաբերվում են էթնիկական փաքրամասնությունների իրավունքների դաւաւանության ոլորտին: Դրա հես մեկտեղ դեւսֆ է նշել, որ մարդու եւ էթնիկական փոքրամասնությունների իրավունքների դաւաւանության գործում ԵԱՀԿ-ի արդյունավեսությունն առավելադես արտահայտվում է ֆաղաքական, ֆան թե իրավական ոլորտում: Դա կադված է ԵԱՀԿ-ի միջազգային իրավաէնթակայության որոշակի յուրահասկության հես. կազմակերդությունը չունի կանոնադրություն, գործնականում չունի փաստաթղթերով ամրագրված հսակ ընթացակարգեր, գործունեության միասնական կանոնակարգ, հենվում է նախադեդերի եւ դրակսիկայի վրա: Ենթադրվում է, որ ԵԱՀԿ-ի

---

1 Տե՛ս մաքրամասն՝ Report of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination Fifty-eighth session (6-23 March 2001) Fifty-ninth session (30 July-17 August 2001) General Assembly Official Records Fifty-sixth Session Supplement No. 18 (A/56/18). New York, 2001. P.26-27.

2 Մինչեւ 1994 թ. կազմակերդությունը դաւաւանադես կոչվում էր Եվրոդայի անվսանգության եւ համագործակցության խորհրդակցություն (ԵԱՀԽ)

որոշումներն ունեն ավելի շուտ ֆաղափական, քան թե իրավական բնույթ: Օրինակ, **Սքոկհոլմի 1986թ. կոնֆերանսի փաստաթղթում** ասված է, որ նրանում ընդունված նորմերը (միջոցները) «ֆաղափականապես դաժարալիք են»: Բուդապեշտի 1994թ. կոնֆերանսի ընթացքում ընդունված **Վարֆականոնում**, որը վերաբերվում է անվասնագության ռազմաֆաղափական աստեղիկներին, նշվում է, որ Վարֆականոնում ամրագրված դրույթները «ունեն ֆաղափականապես դաժարավորեցնող բնույթ»:

Սակայն, դրա հետ մեկտեղ, մարդու իրավունքների ու ազատությունների հարցերում ԵԱՀԿ-ի համար հիմնարար **ԵԱՀԽ-ի մարդկային չափանիշի 1990թ. Կոդեքսի հազեյան խորհրդակցության փաստաթուղթն** ԵԱՀԿ-ի անդամ-դեմոստրությունների կողմից փոխզիջմամբ ընդունվելու դասձառով, ինչպես կարևորագույն ֆաղափական, այնպես էլ իրավական նշանակություն ունի: «Մարդկային չափանիշ» հասկացության մեջ մտնում են «մարդու իրավունքներ, հիմնական ազատություններ, ժողովրդավարությունը եւ օրենքի գերակայության սկզբունքը» (**Ե ԱՀԽ-ի մարդկային չափանիշի խորհրդատուի 1991թ. Մոսկվայի խորհրդակցության փաստաթուղթ**, կետ 1), ինչը, բնականաբար, բարձրացնում է մասնակից-դեմոստրությունների ֆաղափական դաժարավորությունների աստիճանը: Դրանով, համաձայն ԵԱՀԿ-ի, «ֆաղափական դաժարավորությունների խախտումը նույնքան անընդունելի է, որքան միջազգային իրավունքի ցանկացած այլ խախտում»: Չդեմ է մոռանալ նաեւ, որ սլյալ հազմակերպության հիմնարար փաստաթուղթը՝ **Մասնակից-դեմոստրություններին 1975թ. ԵԱՀԽ-ի Հելսինկյան եզրափակիչ ակտի փոխադարձ հարաբերություններում առաջնորդող սկզբունքների հոշակագիրը**, գործող միջազգային իրավունքի կարևորագույն սկզբունքների մեակման հիմք դարձավ:

Իրավական նորմերի ստեղծման ԵԱՀԿ-ի հնարավորությունն իրականացվում է ամենափոքրից մակարդակի վրա: Դրանում դրվում են ԵԱՀԿ սարածաբանի դեմոստրությունների միջեւ փոխհարաբերությունների հիմքերը.

- ԵԱՀԿ-ի նորմերի մեակման գործընթացում գործում է փոխզիջման սկզբունքը, որը սահմանվում է որդես «ֆննարկվող հարցում որոշում ընդունելու համար որեւէ ներկայացուցչի կողմից արտահայտած խոչընդոտող որեւէ առարկության բացակայություն»: Այլ խոսքով, գործում է «ոչինչ համաձայնեցված չէ, մինչեւ ամեն ինչ համաձայնեցված չէ» սկզբունքը:
- Գործող են համարվում բոլոր չեղյալ չհայտարարված դաժարավորությունները (նորմերը): Մինչ այժմ որեւէ լուրջ դաժարավորություն ԵԱՀԿ-ն չեղյալ չի հայտարարել: Ինքնին չեղյալ հայտարարման գործընթացը դաժարանշան է փոխզիջումային որոշման կայացում նույն մակարդակով, որում նշված

դարսավորություններն ընդունվել են. հիմնականում դա դեռությունների կամ կառավարությունների ղեկավարների, ինչպես նաև արտաին գործերի նախարարների մակարդակն է:

- Կազմակերպությունն ունի մի քանի «մակարդակներում» գործելու իրական հնարավորություն՝ ֆաղափական երկխոսություն, օտերսսիվ աշխատանք (առաջնություններ, կենտրոններ, մեծական ներկայացուցչություններ, ընտրությունների ընթացքը դիտարկող խմբեր) և այլն:

Վերը նշվածը ենթադրում է ԵԱՀԿ-ի մասնակից-դեռությունների կողմից ստանձնած անգամ ֆաղափական բնույթ ունեցող դարսավորությունների բարեխիղճ կատարում՝ հաշվի առնելով այն բարձր մակարդակը, որի վրա դրանք ընդունվում են:

Կարելու է նկատի ունենալ, որ ԵԱՀԿ-ն զբաղվում է առաջին հերթին անվսանգության հարցերով, սլյալ հասկացության բոլոր չափումներով ու դրսերումներով: Մասնավորապես 1999թ. գազաթնաժողովի մասնակիցները ամբարձրել են հետևյալ դարսավորությունները՝ կառուցել «հարաբերությունները համաձայն համընդհանուր և համադարձակ անվսանգության հայեցակարգի, առաջնորդվելով հավասար գործընկերության, համերաշխության, և քափանցիկության սկզբունքներով: Յուրաքանչյուր մասնակից-դեռության անվսանգությունն անփակօրինակ կառավարվում է այլ դեռությունների անվսանգության հետ: Մենք դիտարկելու ենք անվսանգության մարդկային, սնտեսական և ռազմաֆաղափական չափանիշերը որդես ամբողջությամբ» (Եվրոդական անվսանգության 1999թ. հռչակագիր, կետ 9): Անվսանգության մարդկային չափանիշը, որն առաջինն է նշվում Հռչակագրի տեքստում, ըստ իր դերի, առաջինն է նաև ԵԱՀԿ սարածաբանում խաղաղության և անվսանգության դաժողանության գործում: Անվսանգության մարդկային չափանիշի իրավունքների, ազատությունների և երաշխիքների ամբողջության բաղկացուցիչ մասն է ԵԱՀԿ մասնակից-դեռությունների էթնիկական փոքրամասնությունների դաժողանության ինտիմությունը: Ինչպես ցույց էր տրվել ՄԱԿ-ի օրինակով, անհրաժեշտ է նաև ԵԱՀԿ-ի կողմից այն փաստի լուրջ գիտակցումը, որ սարածաբանային անվսանգությունն ուղղակիորեն փոխկառավարված է Կազմակերպության մարդու իրավունքների դաժողանության տեսանկյունից ոչ բարեմոտաս վիճակում զսնվող մասնակից-երկրներում (որոնց թվին է դասկանում, օրինակ, Վրաստանը) բնակվող էթնիկական փոքրամասնությունների իրավունքների, ազատությունների և դաժողանվածության երաշխիքների ծավալից ու մակարդակից:

«Մենք Եվրոդայում» անվսանգության մարդկային չափանիշի առաջնորդման նոդասակով, ԵԱՀԿ-ի համակարգում գործում են կոնկրետ

հասասություններ եւ դաւանանքներ, որոնք դասասիանասու եւն, մասնավորապէս, փոփոխությունների իրավունքների դաւանության հարցերում: Նախարարների խորհրդին օժանդակություն ցույց տալու նույնպէս ստեղծված է Հակամարտությունների վերացման կենտրոն (սեղակալված է Վիեննայում), որի Երջանակներում անդամ-դէտէություններն անցկացնում են համադասասիան խորհրդակցություններ: Մարդու իրավունքների եւ ժողովրդավարական հասասությունների բյուրոն (ՄԻԺՀ, գտնվում է Վարավայում) աջակցում է «մարդկային չափանիւիւ» բնագավառում համագործակցության ընդլայնմանը եւ նոր ժողովրդավարացող երկրներում քաղաքացիական հասարակության ձեւավորմանը: Էթնիկական փոփոխությունների հարցերով անմիջականորէն զբաղվում է Ազգային փոփոխությունների հարցերով ԵԱՀԿ-ի գլխավոր հանձնակատարը:

ԵԱՀԿ-ի մարմինների որոշումների իրականացման որոշակի սահմանափակումներն արտահայտվում են, մի կողմից, ընդունված բազմաթիւ որոշումների իրավական ոչ դաւանողի բնույթի տեսքով, այսինքն, սահմանած դաւանությունների հարկադիր կատարման ադաւանական անհնարիւնությամբ, մյուս կողմից, քաղաքական կողմնակալության տեսքով: ԵԱՀԿ-ի «ձկունությունը» եւ սվալ կազմակերպության ընթացակարգային Երջանակների «մեղմությունը» ոչ միտ են նրան թույլ տալիս արագ եւ արդյունավէտ արձագանքելու ձգնաժամային իրավիճակներին, ինչը նույնպէս է այն երկրների համար, որոնք էթնիկական հանդուրժողականությամբ աչքի չեն ընկնում եւ, համադասասիանաքար, իրենց երկրներում էթնիկական փոփոխությունների իրավունքների դաւանաձ դաւանություն չեն ադաւանում:

Էթնիկական փոփոխությունների իրավունքների դաւանության ոլորտում ԵԱՀԿ-ի հիմնադր փաստաթուղթը **Հելսինկիի 1975թ. եզրափակիչ արձանագրությունն** է, որի յոթերորդ սկզբունքում (*Մարդու իրավունքների եւ հիմնական ազատությունների՝ ներառյալ մտքի, խղճի, կրոնի եւ հանգումունքների հարգում*) ասվում է. «Մասնակից-դէտէությունները հարգելու եւ մարդու իրավունքներն ու հիմնական ազատությունները՝ ներառյալ մտքի, խղճի, կրոնի եւ հանգումունքների ազատությունը, բոլորի համար՝ առանց ռասայական, սեռական, լեզվական եւ կրոնական խտրականության: ...Մասնակից-դէտէությունները, որոնց տարածումն բնակվում են ազգային փոփոխություններ, հարգելու եւ այդ փոփոխություններին դասկանող անձանց իրավունքները, նրանց լիակատար իրավունք եւ տալու գործականում օգտվելու մարդու իրավունքներից եւ հիմնական ազատություններից եւ դաւանանելու եւ նեւած բնագավառում նրանց օրինական տաւերը»: Նեւած ոլորտում կարտուրագույն նեւանակություն ունի նաեւ **ԵԱՀԿ-ի մարդկային չափանիւիւ խորհրդաժողովի 1990թ. Ադոնեհազենյան**

խորհրդակցության փաստաթուղթը, որի չորրորդ բաժինն ազգային, կրոնական, լեզվական եւ մշակութային փոփոխման գործունեությունների նկատմամբ խստակամոքության անթույլատրելիության մասին հստակ դրույթներ է դառնում (հոդվածներ 30-40):

Դրա հետ մեկտեղ, փոփոխման գործունեությունների դաժնամոքության իրավունքների, ազատությունների եւ երաժիսիկների ամբողջության ամրադնդման ու զարգացման գործում, ինչպես երկրի, այդպես էլ դրանում բնակվող էթնիկական փոփոխման գործունեությունների ջանքերի փոխկադակցվածության ու փոխլրացման մասին նշվում է նաեւ ԵԱՀԿ-ի այլ փաստաթղթերում: Մասնավորապես, **Հասարակական-հաղափական կյանքին ազգային փոփոխման գործունեությունների արդյունավետ մասնակցության վերաբերյալ 1999թ. Լուռնի հանձնարարականներում** հետեւյալն է ասվում. «Ի զարգացումն Կողմնակազմության փաստաթղթի 35-րդ կետի դրույթների, Ազգային փոփոխման գործունեությունների հարցերով ԵԱՀԿ-ի փորձագետների խորհրդակցությունում (Ժնև, 1991) նշվում է, որ «երբ ազգային փոփոխման գործունեություններին վերաբերվող հարցերը քննարկվում են նրանց բնակության երկրներում, հարկ է նրանց հնարավորություն ընձեռել արդյունավետ կերպով մասնակցելու այդ գործընթացին»: **Լուռնի հանձնարարականների** նշված դրույթներն էթնիկական փոփոխման գործունեություններին բոլոր մակարդակներում սեփական խնդիրների լայն քննարկումներ նախաձեռնելու (այդ թվում ԵԱՀԿ-ի կառույցներին ուղղված դիմումների տեսքով) եւ երկրի ղեկավարությանն առաջարկություններ ներկայացնելու իրական հնարավորություն եւ երաժիսիկներ են սալիս:

Ազգային փոփոխման գործունեությունների հարցերով գլխավոր հանձնակատարի գրասենյակի կողմից ձեռակերպված են էթնիկական փոփոխման գործունեությունների իրավունքների դաժնամոքությանն ուղղված հանձնարարական բնույթի փաստաթղթեր՝ **Օսլոյի 1998թ. հանձնարարականները ազգային փոփոխման գործունեությունների լեզվական իրավունքների մասին, Հասարակական 1996թ. հանձնարարականները կրթության ոլորտում ազգային փոփոխման գործունեությունների իրավունքների մասին, Հանձնարարականներ հեռուստառադիոհաղորդակցության մեջ ազգային փոփոխման գործունեությունների լեզուների օգտագործման մասին (2003թ.)** եւ վերոնշյալ՝ **Լուռնի 1999թ. հանձնարարականները հասարակական-հաղափական կյանքին ազգային փոփոխման գործունեությունների արդյունավետ մասնակցության մասին: Լուռնի հանձնարարականների** հիման վրա ԵԱՀԿ-ն 2001թ. ձեռակերպեց նաեւ **Ընտանիքային գործընթացում ազգային փոփոխման գործունեությունների մասնակցության աջակցությանն ուղղված հանձնարարականներ: 2006թ.** փետրվարին Ազգային փոփոխման գործունեությունների հարցերով գլխավոր

**հանձնակատարի գրասենյակի կողմից ղափսասվեցին **Քազմազգ հանրայնում
նոսիկանոթյան ախասանգի վերաբերյալ հանձնարարականներ:****

ԵԱՀԿ-ում անդամոթյունը ղափսավորեցնում է Վրասանին հաճվի նսել ԵԱՀԿ-ի Երջանակներում ընդունված բոլոր վերը նեված հանձնարարականների եւ փոփոխանոթյունների իրավունքների ղափսոթանոթյան ոլորտի այլ փասաթղթերի հեո, նոթասել երկրի փաղափական ոթակսիկայում դրանց կիրառմանը եւ դրանց սեփական օրենսդրոթյան համաթասասիանեցմանը: Տարբեր ոթեսական եւ ոչ ոթեսական կառոյցների, փաղափական կուսակցոթյունների եւ հասարակական-փաղափական միավորումների (ՌԿԿ, ակադեմիական հասասոթյուններ, փորձագիսական խմբեր եւ այլն) ջանեբոլ անհրաժեոս է Վրասանի իփսանոթյունների համար ըմբռնելի դարձնել մարդու եւ էթնիկական փոփոխանոթյունների իրավունքների ոլորոնում վրացական օրենսդրոթյունն եւ փաղափական ոթակսիկական ԵԱՀԿ նեված հանձնարարականների համաթասասիանեցնելու կարեոռոթյունը:

**1.3. Միջազգային-իրավական նորմերը Եվրոթյալի խորհրդի
Երջանակներում**

Եվրոթյալի խորհրդի (ԵԽ) նոթասակը մարդու իրավունքների ոթափոթանոթյան եւ ժողովրդավարոթյան ընդլայնման միջոցոլ մասնակից-երկրների մերձեցումն է: Հավանաբար, Եվրոթյալի խորհրդի ամենաակսիվ մարմինը Խորհրդարանական վեհաժողովն է (ԵԽԽՎ): Այն ԵԽ գործունեոթյան գլխավոր նախաձեռնողն է, եւ իր ոլլեմար նիսեբոն ձայների մեծամասնոթյամբ ընդունում է ԵԽ նախարարների խորհրդին եւ ազգային կառավարոթյուններին ուղղված հանձնարարականներ: ԵԽԽՎ-ն կազմակերթում է խորհրդարանական լսումներ, կոնֆերանսներ, ձեավորում սարբեր հանձնաժողովներ եւ ենթահանձնաժողովներ, հեոագոսական խմբեր եւ այլն:

Տվյալ կազմակերթոթյան կարեոռոթյունը գործունեոթյան հսակ ձեավորված իրավական դափսի մեջ է: Իր գործունեոթյան բոլոր հիմնական ուղղոթյուններում, եւ, հասկաթեո, մարդու իրավունքների ու ազասոթյունների ոթափոթանոթյան ոլորոնում, Եվրոթյալի խորհուրդը մասնակից-ոթեսոթյունների համար ձեակերթում է բավական կոոս իրավական Երջանակներ:

Եվրոթյալի խորհուրդը միջազգային այն կազմակերթոթյունն է, ոթի Երջանակներում կարելի է հղումներ կասարել էթնիկական փոփոխանոթյունների իրավունքների ոթափոթանոթյան ոլորոնում ղափսաղիր ուժ ունեցող իրավական փասաթղթերն: Նեված ակսերի ղափսաղիր ուժը, սակայն, ոթայմանավորված չէ միայն մասնակից-երկրների ԵԽ անդամոթյամբ: Կոնվեցիաները սոռագրած ոթեսոթյունների վրա դրանց իրավական ղափսաղրողականոթյան սարածման

համար, անհրաժեշտ է անցնել ներդասական օրենսդրությամբ նախատեսված բոլոր փուլերով: Դա, որովհետև կանոն, կոնվենցիաների վավերացման եւ ուժի մեջ մտնելու գործընթացն է:

Էքոնիկական փոփոխությունների դաժարության ոլորտում Եվրոպայի խորհրդի կարեւորագույն նորմատիվ-իրավական փաստաթղթերն ու մեխանիզմներն են.

- **Մարդու իրավունքների եւ հիմնական ազատությունների դաժարության մասին 1950թ. եվրոպական կոնվենցիան:**
Փաստաթղթի ներուժն աճել է 2005թ. ապրիլի 1-ին նրա երաշխիքների ոլորտն ընդլայնող **Արձանագրության** ընդունումից հետո:
- **Ազգային փոփոխությունների իրավունքների դաժարության 1995թ. Երջանակային կոնվենցիան (ՄՓԵԿ)**
- **Տարածաբանային եւ փոփոխությունների լեզուների 1992թ. եվրոպական խարտիան**
- **Եվրոպական սոցիալական խարտիան (1961թ., վերանայվել է 1996թ.):**
- **Տեղական ինքնակառավարման 1985 թ. եվրոպական խարտիան**
- **Տարածքային համայնքների եւ իշխանությունների միջեւ անդրահամայնքին համագործակցության 1980թ. եվրոպական Երջանակային կոնվենցիան, ինչպես նաեւ Կոնվենցիային կից 1995թ. լրացուցիչ արձանագրությունը եւ «Միջտարածաբանային համագործակցության առնչությամբ տարածքային համայնքների եւ իշխանությունների սահմանային համագործակցության մասին» Թիվ 2 արձանագրությունը (1998թ.):**

Ի հավելումն հասուկ Եվրոպայի խորհրդի Երջանակներում էքոնիկական փոփոխությունների իրավունքների ոլորտում ընդունված մեխանիզմների, դրանց դաժարությունն այնպիսի մարմինների աշխատանքի կարեւոր բաղկացուցիչ մասերից է, ինչպիսիք են Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովը, Ռասիզմի եւ անհանդուրժողականության դեմ եվրահանձնաժողովը, Եվրոպայի տեղական եւ տարածաբանային իշխանությունների կոնգրեսը, Վենեսիկի հանձնաժողովը եւ Եվրոպական սոցիալական խարտիային կից սոցիալական իրավունքների եվրոպական կոմիտեն:

Եթե ՄԱԿ եւ ԵԱՀԽ/ԵԱՀԿ անդամակցելու համար ԽՍՀՄ նախկին հանրապետություններից չէր դաժանվում հսկայական իրավական դարձումները³, ապա դա այդպես չէ Եվրոպայի խորհրդին անդամակցելու դարձալուծում: Եվրոպայի խորհուրդը ընդունվող պայմանագրերը դեռ քիչ է սահմանում **Մարդու իրավունքների եւ հիմնական ազատությունների դաժանության 1950թ. եվրոպական կոնվենցիայում** ամրագրված դարձումները եւ ամբողջությամբ ընդունեն դրա վերահսկող մեխանիզմները: ԵԽ-ում նոր անդամների ընդունման հիմնական դայանդը ժողովրդավարական իրավական կառուցվածքի առկայությունն է եւ ազատ, հավասար ու համընդհանուր ընտրությունների անցկացումը:

Վրասանն ստորագրել է Եվրոպայի խորհրդի **Ազգային փոփոխությունների իրավունքների դաժանության մասին 1995թ. Երջանակային կոնվենցիան** այդ կազմակերպությանն անդամակցելու դրանից⁴, սակայն դրա վավերացումը մշտապես հետաձգվում էր, եւ այն Վրասանի խորհրդարանի կողմից վավերացվեց միայն 2005թ. վերջերին: Բազմաթիվ փորձագետների կարծիքով դա բացարձակ էր Վրասանում փոփոխությունների խնդրի ֆաղափականացմամբ եւ դրա նկատմամբ առկա հասարակական անհանդուրժողական վերաբերմունքով: **Երջանակային կոնվենցիան**, այն ստորագրած երկրների համար խիստ դարձումները ընդունելու ունի: Կոնվենցիայի 2-րդ բաժնի 16 հոդվածներից, որտեղ թվարկվում են էթնիկական փոփոխությունների իրավունքները, 12-ը բացառապես կազմված են դաժանություններին դարձումները դիմելից: Կոնվենցիայի դրույթներն իրավական շեղումներից հսկայական ձեւակերպված եւ երկնամաս մեկնաբանությունների համար տեղի չեն ստիպ: Կոնվենցիայում նախատեսված են դաժանության կողմից սահմանված դարձումների իրականացման վերահսկողության մեխանիզմներ (հոդվածներ 24-26): Դրանց համադասախառն, **Երջանակային կոնվենցիայի** նորմերի իրականացման նկատմամբ վերահսկողության գործընթացին մասնակցում են Նախարարների խորհուրդը, ԵԽ գլխավոր ֆարսուղարը եւ Խորհրդակցական կոմիտեն, որը

3 Օրինակ, Վրասանը ՄԱԿ-ի եւ ԵԱՀԽ-ի անդամ է դարձել 1992թ.: Սակայն, ԵԱՀԽ 1992թ. մարտին անդամակցելուց հետո 1992թ. հունիսին նա ստորագրեց 1975 թ. ԵԱՀԽ-ի եզրափակիչ ակտը, իսկ նոր Եվրոպայի Փարիզյան խարտան (1990թ.) միայն 1994թ. հունվարին: Այլ խոսքով, հետխորհրդային հանրապետությունները ՄԱԿ-ի եւ ԵԱՀԽ/ԵԱՀԿ-ի անդամներ դարձան ԽՍՀՄ իրավաբանական ինտեգրացիայի ուժով:

4 Տվյալ երկրի համար Եվրոպայի Խորհրդին անդամակցելու օր է համարվում այնտեղ կազմակերպության Կանոնադրության (1949 թ.) ուժի մեջ մտնելու եւ մարդու իրավունքների ու հիմնական ազատությունների դաժանության մասին կոնվենցիայի (1950թ.) ստորագրության (բայց ոչ ուժի մեջ մտնելու) օրը: Վրասանի համար դա նույն օրն է՝ 1999թ. ապրիլի 27-ը:

գործում է որդես Կազմակերպության նախարարների խորհրդին օժանդակող մարմին: Կոնվենցիայի 25-րդ հոդվածն ուղղակիորեն նախատեսում է, որ սլյակ մասնակից-երկրի նկատմամբ Շրջանակային կոնվենցիայի ուժի մեջ մտնելուց հետո, մեկ սարվա ընթացքում, վերջինս Եվրոպայի խորհրդի գլխավոր ֆաբրուարին ամբողջական սլյակներ է փոխանցում օրենսդրական եւ այլ միջոցառումների մասին, որոնք ձեռնարկվել են Շրջանակային կոնվենցիայից բխող սկզբունքներն ի կատար ածելու նպատակով:

1998 թվականից գործող ԱՓՇԿ դիսարկման մեխանիզմը համադրում է Խորհրդակցական կոմիտեի փորձագիտական գնահատականները Նախարարների խորհրդի ֆաղափական կոչի հետ: Խորհրդակցական կոմիտեն ֆննում է սլյակ երկրի զեկույցներն ու այլ սլյակները եւ երկրի իշխանությունների ու ֆաղափացիական հասարակության ներկայացուցիչների հետ արդյունավետ երկխոսություն ծավալելու նպատակով իրականացնում սնուզայցեր: Այդ աշխատանքի արգասիքը Խորհրդակցական կոմիտեի Կարծիքներն ու Նախարարների խորհրդի Բանաձեւերն են, որոնք դարունակում են մասնակից-երկրների գործունեության համար կառուցողական հանձնարարականներ ու խորհուրդներ: Կոնվենցիան Վրասանի սարածքում ուժի մեջ է մտել 2006թ. ադրիլի 1-ից: **Շրջանակային կոնվենցիայի** վավերացումից բխող դարսավորություններից ելնելով՝ Վրասանի կառավարությունը Եվրոպայի խորհրդի համար արդեն դարսասում է Կոնվենցիայի դրույթների կատարմանն ու էթնիկական փոքրամասնությունների դաշտանության ոլորտում սիրող իրավիձակին վերաբերվող առաջին դեպքական զեկույցը, որը դեպք է ներկայացվի մինչեւ 2007թ. ադրիլի 1-ը⁵:

Դրա հետ մեկտեղ, դեպք է հաշվի առնել, որ 2005թ. հոկտեմբերի 13-ին ընդունած **Ազգային փոքրամասնությունների դաշտանության շրջանակային կոնվենցիայի վավերացման բանաձեւում** Վրասանի խորհրդարանը փորձեց առավելագույնս խոստատել ԱՓՇԿ-ի դրույթների լիարժեք կենսագործումից (Տե՛ս **Հավելվածը**): Մասնավորադեպ՝ համաձայն վրացական խորհրդարանականների կողմից ընդունված բանաձեւի **Շրջանակային կոնվենցիայի** գործողությունը կարող է սարածվել միայն էթնիկական փոքրամասնությունների այն ներկայացուցիչների վրա, որոնք «համախոսմբ բնակվում են վրացական սարածքում զսնվող բնակավայրերում»: Դրանով, կարծես թե, սսացվում է, որ Վրասանի էթնիկական փոքրամասնություններին դաշտանող անձանց գրեթե կեսի նկատմամբ, որոնք բնակվում են ցրված

5 Վրասանի կառավարությունը դարսասում է առաջին զեկույցը ազգային փոքրամասնությունների դաշտանության եվրոպական շրջանակային կոնվենցիայի վերբեշյալ // ИА «Новости – Грузия», www.newsgeorgia.ru, 16.06.2006.

(այսինքն, ոչ համախումբ կերպով), նվաճած փաստաթուղթը չի գործում⁶: Վրասանի խորհրդարանի բանաձևի նվաճած դրույթը հակասում է միջազգային իրավական հիմնարար նորմերին, քանի որ միջազգային եւ եվրոպական իրավունքում փոփոխությունների իրավունքների իրականացման սակ առաջին հերթին հասկանում են հենց էթնիկական փոփոխությունների անհասական իրավունքները: Էթնիկական փոփոխությունների դաժանության ողջ նորմաթվ-իրավական համակարգն առաջին հերթին իրեն սվյալ խմբին դասող յուրաքանչյուր կոնկրետ անձի որոշակի անհասական իրավունքների եւ արտոնությունների երաշխավորման եւ իրացման մեխանիզմներն են, առանց որեւէ արբերության, սվյալ անձը միայնակ է բնակվում, թե որեւէ օրջանում իր խմբի այլ անդամների հետ համախումբ կերպով: Այս դրույթը հսակորեն ձեւակերպված է **Օրջանակային կոնվենցիայի 3.2 հոդվածում**, ինչդեռ նաեւ **Ազգային, էթնիկական, կրոնական եւ լեզվական փոփոխություններին դասկանող անձանց դաժանության մասին 1992թ. ՄԱԿ-ի հռչակագրում**: Ինչդեռ ընդգծվում է այլ հեղինակավոր միջազգային կազմակերպության՝ **ԵԱՀԽ-ի մարդկային չափանիշի խորհրդածողովի 1990թ. Կողմենագրենի խորհրդակցության փաստաթղթում** «Ազգային փոփոխություններին դասկանող անձին կարող են իրականացնել իրենց իրավունքները եւ օգսվել դրանցից անհասադեռ, ինչդեռ նաեւ իրենց խմբի անդամների հետ միասին: Ազգային փոփոխությանը դասկանող անձի համար չդեռ է առաջանան անբարեմդաս հետեւաններ այս իրավունքներից որեւէ մեկի իրականացման կամ չիրականացման դասձառով» (կեռ 32.6):

Հիտեցնենք նաեւ, որ դեռեւս 1990-ական թվականներին **Օրջանակային կոնվենցիայի** դասրասման եւ ընդունման ընթացում, շեռն առաջին հերթին դրվեց էթնիկական փոփոխությունների անհասական իրավունքների դաժանության վրա, քանի որ նրանց կողեկսվ իրավունքների ավելի մանրամասն ու լիարժեք ամրագրման դեռ արսահայսվեցին իրենք մասնակից-դեռությունները: Դա ենթադրում էր ավելի լայն ծավալով, այդ թվում՝ քաղաքական, դասրավորությունների սսանձնում, ինչին նրանք այդ ժամանակ դասրասս չեին: Այսդիսով, ԱՓՇԿ-ի 2005թ. հոկտեմբերի 13-ի վավերացված

6 Ի դեռ, դա վրացական որո փորձագեռների եւ քաղաքական ուժերի կողմից երկում բնակվող փոփոխությունների նկասմամբ սսանձնած միջազգային նորմաթվ-իրավական եւ քաղաքական դասրավորությունների կասարումից խոսափելու նդասակով «ազգային փոփոխություն» եգրին իրենց ենթակայական բնորոշումը սալու առաջին փորձը չէ: Տե՛ս մանրամասն՝ *Минасян С. Комментарии на статью «Распределение государственной власти между центральными и местными уровнями» // Процесс конституционно-политической реформы в Грузии, в Армении и в Азербайджане: политическая элита и голос народа. International IDEA & CIPDD: Тбилиси, 2005. С.85-90.*

փաստաթղթի հետ այնդիսի կացություն է առաջանում (անգամ առանց դրա դրույթների միջազգային-իրավական կոռեկցիոնային դիսարկման), երբ խորհրդարանականները, փորձելով, ըստ երեսույթին, նվազեցնել էքսիկական փոփոխմանությունների նկատմամբ իրենց իրավական դարսավորությունների ծավալը նրանց կարգավիճակի սարբերակման ճանադարհով («սարածելով» այդ կարգավիճակը միմիայն համախումբ կերդով բնակվող էքսիկական փոփոխմանությունների ներկայացուցիչների վրա), իրականում միմիայն որակադետ մեծացնում են իրենց դարսավորությունները, քանի որ ճանաչելով առաջին հերթին էքսիկական փոփոխմանությունների կոլեկցիվ իրավունները, նրանք էքսիկական փոփոխմանությունների նկատմամբ սանձնում են ոչ միայն իրավական, այլ նաեւ քաղաքական դարսավորություններ:

Նույն փաստաթղթում Վրաստանի խորհրդարանը փորձեց նաեւ սահմանափակել ԱՓՇՀ-ի 10-րդ հոդվածի (փոփոխմանությունների համախումբ բնակության վայրերում սեղական ինքնակառավարական մարմինների հետ շփումներում, ներքին դարսավորության եւ գործավարության մեջ փոփոխմանությունների լեզուների օգտագործման մասին) գործողությունը, նշելով, որ դեռությունը միայն «ընդունում է ազգային փոփոխմանություններին դասկանող անձանց համար վարչական եւ դարսավորական մարմինների հետ շփումներում թարգմանչի աջակցությունը երաշխավորելու իր դարսավորությունները»:

Վրացական խորհրդարանականները փորձեցին չեզոքացնել նաեւ **Երջանակային կոնվենցիայի** 16-րդ հոդվածի գործողությունը, որը դարսավորեցնում է դեռություններին ձեռնդահ մնալու այնդիսի գործողություններից «որոնք փոխում են բնակչության կառուցվածքային կազմն այն սարածներում, որոնք բնակեցված են ազգային փոփոխմանություններին դասկանող անձանցով»: Ճեսում էր մեցվում, որ սվյալ հոդվածը չի սարածվում այն գործընթացների վրա, որոնք կարող են սեղի ունենալ երկրի սարածում էկոլոգիական կամ սեխնիկական ադեսներից սուծած անձանց, ինչդետ նաեւ կյանքի եւ առողջության համար վսանգավոր գոսիներում բնակվող անձանց վերաբնակեցման արդյունում: Դրանից բացի նշվում էր, որ հոդվածը չի վերաբերվում փախսականների ու բռնի սեղահանված անձանց ժամանակավոր կամ մեսական բնակավայրերին: Հիեցենեմ, որ էքսիկական փոփոխմանությունների համախումբ բնակության երջաններում (մասնավորադետ, Քվեմո-Քարթլի նահանգի երջանի Ծալկայի երջանում եւ Սամցխե-Ձավախքի նահանգի Նինոծմինդայի եւ Ախալքալաքի երջաններում) ժողովրդագրական իրավիճակի փոփոխման փորձերը վրացական կառավարության կողմից իրականացվում են Աջարիայում եւ Սվանեթիայում

«էկոլոգիական եւ սարրերային աղետներից» սուժած անձանց, ինչդէս նաեւ Արխագիայից փախսականների վերաբնակեցման անհարժեւոթյան դասրվակով:

Փոքրամասնությունների հարցերում վրացական հասարակոթյան եւ քաղաքական ընքրախապի մոս առկա մքահոգություններն ու կարծրաքիղերը հսակորեն արքահայքվել են Վրասանի խորհրդարանի ԱՓԿԿ-ի վալերացման մասին քանաձեւի այն դրոյքներում, որքեղ ասվում է, որ Վրասանը «նդասակահարմար չի համարում վերը նեվաձ խնդիրների քուրջ միջազգային այլ համաձայնագրեր սոքրագրելու»: Տվյալ դեղում խոսքը գնում է **Շրջանակային կոնվենցիայի** 18-րդ հոդվաձի մասին, որքեղ նեվում է, որ «համադասասխան ազգային փոքրամասնություններին դասկանող անձանց դաքքոյանությունն ադահովելու համար, անհրաժեւոթյան դեղում, Կողմերը դէքք է ջանք գործադրեն, այլ դէքքությունների, մասնավորադէս, հարեւան երկրների հեք, երկկողմ եւ քազմակողմ համաձայնագրեր կնքելու համար»:

Մակայն, չնայաձ Բանաձեւի քողոր վերոնեյալ դրոյքներին, ինչդէս նեում են Վրասանի քազմաքիվ քարձրասքիձան դաքքոյաներ (օրինակ, մարդու իրավունքների դաքքոյան Ս.Մուքարին), ինչդէս նաեւ 2006ք. հունվարին Եվրոդայի խորհրդի առջեւ Վրասանի դարքավորությունների կասարման մասին գեկույց դասրասաձ ԵԽԽՎ գեկուցողները⁷, վրացի խորհրդարանակաները հավասքիացրել են նրանց, որ սվյալ վերադահումը նախասեւվաձ է միայն «ներքին օգքագործման համար», դաքքոնական փասաքոդք չէ եւ չի կցվելու **Շրջանակային կոնվենցիայի** կասարման մասին Վրասանի հաքվեքվոթյանը: Այս քողորի հեք մեկքեղ, **Ազգային փոքրամասնությունների իրավունքների դաքքոյանության մասին 1995ք. քրջանակային կոնվենցիայի** վալերացումը վրացական իքխանությունների կողմից էթնիկական փոքրամասնությունների դաքքոյանության ոլորքում եվրոդական նոքմասքիվ-իրավական չափանիքների ներքին օրենսդրոթյան մեջ կիրառելու ուղղոթյանը առաջին լուրջ քայլն էր:

Էթնիկական փոքրամասնությունների դաքքոյանության ոլորքին վերաքերվող Եվրոդայի խորհրդի մյուս կարեւորագույն մեխանիզմը **Տարաձաքջանային եւ փոքրամասնությունների լեզուների եվրոդական խարքիան** է: Վրասանն սոքրագրել է սվյալ Խարքիան, սակայն դրա

7 Implementation of Resolution 1415 (2005) on the Honouring of Obligations and Commitments by Georgia. Report, Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee). Co-rapporteurs: Mr. Matyas Eorsi, Hungary, Alliance of Liberals and Democrats for Europe and Mr. Evgeni Kirilov, Bulgaria, Socialist Group. Parliamentary Assembly of the Council of Europe, Doc.107795, 05.01.2006. (available on www.coe.int).

վավերացումն արդեն երկար ժամանակ հետաձգվում է: Ենթադրվում էր, որ այն վավերացվելու էր 2005 թվականին, սակայն Վրասսանի ֆաղափական ուժերի մի մասի եւ հանրության հակազդեցության դասճառով դա տեղի չունեցավ⁸: Ընդ որում, որոշ վրացական փորձագետների կարծիքով «...խարսիայի վավերացման շուրջ բանավեճը հիմնված չէր իրավիճակի սքափ գնահատման վրա եւ խարսիային հակադրվողներից շատերը իրականում ծանոթ չէին փաստաթղթի հետ: Ընդդիմությունը հիմնականում կառչած է այն համոզմունքին, որ ղեկավարները կարող է ունենալ միայն մեկ լեզու, եւ բազմալեզվայնությունը խոչընդոտելու է համարկմանը»⁹: Այնուամենայնիվ, Վրասսանի կողմից սվյալ փաստաթղթի վավերացման հարցը շարունակում է մնալ եվրոդակային կառույցների ուժադրության կենտրոնում եւ, չնայած բոլոր դժվարություններին, դեռ է հուսալ, որ Վրասսանի խորհրդարանի կողմից Խարսիան կվավերացվի ու կդառնա այդ երկրում բնակվող էթնիկական փոքրամասնությունների լեզվական իրավունքների նկատմամբ առավել առարկայական մոտեցման նորմատիվ-իրավական հիմք:

2005թ. հուլիսին Վրասսանը վավերացրել է **Եվրոդակային սոցիալական խարսիան (լրացուցիչ)** եւ նրան կից **Հավելվածը**: Դա թույլ էր տալու ավելի արդյունավետ կերպով կենսագործելու Վրասսանի էթնիկական փոքրամասնությունների սոցիալ-սոցիալական իրավունքների դաժակացմանը:

Եվրոդակային խորհրդի շրջանակներում գոյություն ունեն նաեւ մի շարք այլ մեխանիզմներ եւ միջազգային-իրավական նորմեր, որոնց վավերացումը կբարելավի տարբեր ոլորտներում մարդու եւ էթնիկական փոքրամասնությունների իրավունքների դաժակացման իրավական երաշխիքների օրենսդրական ամրակայումը Վրասսանի ներդեհական իրավական համակարգում: Եվրոդակային խորհրդում դրա համար առկա է բավարար իրավական հիմք: Մասնավորապես, դա **Տեղական ինքնակառավարման 1985թ. եվրոդակային խարսիան** է (Վրասսանի կողմից վավերացվել է 2004թ.): Դրան նաեւ նույնպես են Եվրոդակային Խորհրդի այլ կարեւորագույն նորմատիվ-իրավական մեխանիզմներ, որոնց Վրասսանը դեռ չի միացրել, մասնավորապես՝ **Տարածքային համայնքների եւ իշխանությունների անդրահամայնքին համագործակցության մասին 1980թ. եվրոդակային շրջանակային կոնվենցիան, Լրացուցիչ արձանագրությունը (1995թ.)** ու սվյալ կոնվենցիային կից **Թիվ 2 արձանագրությունը (1998թ.)** եւ ԵԽ մի ֆանի այլ փաստաթղթեր:

8 ¹³ *Мекравивили С.* Опасны ли требования Совета Европы? // Свободная Грузия, 07.10.2005.

9 *Korth B., Stepanyan A., Muskhelishvili M.* Language Policy in Georgia. Policy Paper. Cimera: April, 2005. P.27-28.

Գլուխ 2.

Մարդու եւ էթնիկական փոփոխականությունների դաճաճանությանը վերաբերվող Վրասանի ներքին օրենսդրական նորմերը եւ դրանց ֆաղափական իրականացման որակսիկան

2.1. Ընդհանուր դրույթներ

Մարդու եւ էթնիկական փոփոխականությունների ոլորսում Վրասանի օրենսդրությունը, չնայած բազմաթիվ ընդհանուր եւ հռչակագրային ձեակերտումների առկայությանը, այնուամենայնիվ, դեռ բնութագրվում է ժողովրդավարական իրավասիխարկումից ու արդյունավեճ գործնական իրականացումից կտրվածությամբ: Թեեւ էթնիկական փոփոխականությունների դաճաճանության հիմնական սկզբունքներն իրենց արտահայտությունն են գտել Վրասանի 1995թ. սահմանադրության ու ճյուղային օրենսդրության մեջ, այնուհանդերձ, երկրում առ այսօր փոփոխականությունների իրավունքներն ու դարսականությունները անմիջականորեն եւ արդարացիորեն կարգավորող ու նրանց կարգավիճակը որոշող օրենք չի ընդունվել: Հաճվի առնելով էթնիկական ու կրոնական փոփոխականությունների հեճ կաղված խնդիրների կարեւորությունը՝ երկրում փոփոխականությունների իրավունքների դաճաճանությունը երաճխավորող կարգավիճակն օրենսդրորեն ամրագրելու Վրասանի ֆաղափական ուժերի շարունակական չկանությունը վկայում է ֆաղափական կամֆի բացակայության կամ էլ այս հարցի նկատմամբ հանրային անհանդուրժողականության մասին:

Խնդիրն առավել համակողմանիորեն դասկերացնելու համար դիտարկենք ոլորսին վերաբերվող ընդհանուր նորմերը, որոնք ամրագրված են Վրասանի սահմանադրության մեջ:

Սահմանադրության 3-րդ հոդվածը նախատեսում է, որ «Վրասանի բարձրագույն դեճական մարմինների բացառիկ իրավասությանն է վերաբերվում ա) մարդու իրավունքների եւ ազատությունների մասին... օրենսդրությունը»: Դրանով դեճությունը ոչ միայն մարդու իրավունքների եւ ազատությունների ոլորսում հասարակական հարաբերությունների կարգավորման իրավասություն ունի, այլ նաեւ դարսավորվում է նման կարգավորում իրականացնել՝ հաճվի առնելով այն հանգամանքը, որ վրացական դեճությունն իր ֆաղափական կառուցվածքով ժողովրդավարական հանրադեճություն է (մաս 2, հոդված 1):

6-րդ հոդվածն ամրագրում է Վրասանի օրենսդրության համադասասխանությունը միջազգային իրավունքի համընդհանուր սկզբունքներին ու նորմերին, ինչդեճ նաեւ նշում, որ «Վրասանի սահմանադրությանը չհակասող, Վրասանի կողմից ստորագրած միջազգային դայմանագրերը կամ համաձայնագրերը ներդեճական սկեճերի նկատմամբ

օժտված են գերակա իրավական ուժով»:

Մեր կողմից ֆինվոդ հարցի համար կարելու է համադրել Սահմանադրության 6-րդ եւ 7-րդ հոդվածները, ուր ասվում է, որ Վրաստանը ճանաչում ու ղափառանում է մարդու համընդհանուր իրավունքներն ու ազատությունները «որոնք հավերժ եւ բարձրագույն մարդկային արժեքներ»: Ավելին, «իշխանությունն իրկանացնելիս ժողովուրդն ու ղետությունը սահմանափակված են անմիջականորեն գործող այս իրավունքներով ու ազատություններով» (հոդված 7): Իրոք՝ եթե Վրաստանը ճանաչում ու ղափառանում է մարդու համընդհանուր իրավունքներն ու ազատությունները, եւ Վրաստանի օրենսդրությունը համադասասխանում է միջազգային իրավունքի համընդհանուր նորմերին ու սկզբունքներին, աղա էքնիկական փոփրամասնությունների իրավունքներն ու ազատությունները, որոնք մարդու համընդհանուր իրավունքների եւ ազատությունների մաս, անմիջականորեն գործող են, ֆանի որ դրանք «ներդեսական ակտերի նկատմամբ օժտված են գերակա իրավական ուժով» (մաս 2, հոդված 6): Սակայն իրկանությունը (ինչդեռ եւ հետխորհրդային ղետությունների մեծամասնությունում) հեռու է Վրաստանի սահմանադրությունում ամրագրված նորմերից եւ կայանում է նրանում, որ փոփրամասնությունների իրավունքներն ու ազատությունները ոչ միայն չեն համադասասխանում միջազգային իրավունքի համընդհանուր սկզբունքներին եւ նորմերին, այլ նաեւ գրկված են վրացական օրենսդիր եւ, առավել եւս, գործադիր իշխանությունների ուժադրությունից:

Այնուհետեւ, Սահմանադրության 14-րդ հոդվածում հայտարարվում է անկախ ռասայական, լեզվական, կրոնական, ազգային եւ էքնիկական ղասկանելիությունից բոլոր մարդկանց օրենքի առջեւ հավասարության մասին: 19-րդ հոդվածը երաւխավորում է խոսքի, կարծիքի, խղճի, դավանանքի եւ համոզմունքի ազատությունը: Վրաստանի ֆաղաֆացիների ֆաղաֆական իրավունքներից է «ֆաղաֆական կուսակցություններ եւ այլ ֆաղաֆական միավորումներ ստեղծելու եւ դրանց գործունեությանը մասնակցելու իրավունքը» (հոդված 26): Յուրաֆանչյուր ոք կրթություն սսանալու եւ կրթության ձեւի ընտրության իրավունք ունի, ընդ որում «ղետությունն աղահովում է կրթական ծրագրերի միջազգային կանոններին եւ չափանիււներին համադասասխանությունը» (հոդված 35): Ելնելով Սահմանադրության 38-րդ հոդվածից, որն ամրագրում է ֆաղաֆացիների իրավահավասարությունն անկախ լեզվական, ազգային, էքնիկական եւ կրոնական ղասկանելիությունից՝ Վրաստանի բոլոր ֆաղաֆացիներն ունեն հավասար իրավունքներ երկրի սոցիալական, սնեսասական, մւակութային եւ ֆաղաֆական կյանում: Նույն հոդվածում ասվում է, որ բոլոր ֆաղաֆացիներն իրավունք ունեն «ազատ, առանց որեւէ խտրականության եւ միջնորդության, զարգացնելու սեփական մւակույթը,

անձնական կյանքում եւ հրադարակայնորեն օգտագործելու մայրենի լեզուն»։ Վրասանի Սահմանադրության 38-րդ հոդվածի 3-րդ մասում ընդգծվում է, որ. «փոփոխականությունների իրավունքների իրականացումը չդիմադրվում է հակապի Վրասանի ինֆրախառնությանը, ղեկավար կառուցվածքին, սարածային ամբողջականությանն ու ֆաղափական անկախությանը»։ Հետաքրքիր է նշել այն փաստը, որ Սահմանադրության 3-րդ գլխի նվազագույն իրավունքներից եւ ոչ մեկի համար նախատեսված չեն Վրասանի հիմնական օրենքի 46-րդ հոդվածում ամրագրած արտակարգ կամ ռազմական դրության ժամանակ գործող սահմանափակումները։

Ներկայումս Վրասանում դեռ ընդունված չէ օրենք, որը փոփոխականությունների դաշտայնության հարցերում ընդհանրացնում է ներքին իրավական դաշտը։ Մի շարք հասարակական-ֆաղափական կազմակերպությունների ջանքերով դասառասվեց էթնիկական ու կրոնական փոփոխականությունների կարգավիճակի մասին համադասասխան օրենքի նախագիծ, որի ընդունումը թույլ կտար մանրամասնել եւ խորացնել առկա իրավական բազան։ Որոշ միջազգային կազմակերպություններ, մասնավորապես, Փոփոխականությունների խնդիրների եվրոպական կենտրոնի վրացական գրասենյակը, վրացական խորհրդարանին նույնպես առաջարկեցին ընդունել նման օրենք, սակայն, Վրասանի խորհրդարանում ներկայացված ֆաղափական ուժերի մեծամասնությունը, ինչպես եւ երկրի կառավարությունը, առ այսօր նման փաստաթղթի ընդունման խնդրին բավականին ֆինադասորեն են մոտենում։

Այնուամենայնիվ, Վրասանի խորհրդարանի Մարդու իրավունքների եւ ֆաղափացիական համարկման հանձնաժողովը երկրում փոփոխականությունների իրավական կարգավիճակը կարգավորող օրենսդրական կաղաղարների մշակումը դիտարկում է որդես իր առաջնահերթ խնդիրներից մեկը։ Հանձնաժողովը, մասնավորապես, ներկայումս դասաստել է «Ազգային փոփոխականությունների դաշտայնության ու համարկման ֆաղափականության հայեցակարգի» նախագիծ¹։ Թե նվազ մասաթողթը գոյություն ունի դեռ օրինագծի տեսքով, հայտարարվում է, որ այն ունենալու է հետեյալ բաժինները.

1. Ներածություն.
2. Հայեցակարգի սկզբունքներ.
3. Ընդհանուր դրույքներ.
4. Ազգային փոփոխականությունների ինֆնանույնացմանը նվիրված բաժին.

---

1 Towards Ratification: The Conference on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Report on the International Conference, 19 September 2005 in Tbilisi // ECMI Report #57, December 2005. P.20-21.

5. Լեզվին, կրոնին, կրթությանը, ՋԼՄ-ներին, սոցիալ-սնտեսական, հասարակական եւ հրադարակային կյանքին, արդարադատության եւ դատական համակարգերին վերաբերող բաժիններ.
6. Եզրափակիչ դրույթներ:

Նախագծի եւ նրա վերաբերյալ Վրասսանի խորհրդարանի փորձագետների մեկնաբանությունների վերլուծությունը թույլ է տալիս ղեկավարել, որ նշված փաստաթղթի ընդունումը նշանակալից ֆայլ կլինի երկրում փոփոխությունների դաժնությունը հարցերում ընդհանուր օրենսդրական քաղաքականության ձեւավորման ուղղությամբ²: Դրա հետ մեկտեղ, ղեկավարել է նշել, որ օրինագիծը փոփոխությունների լեզվական եւ կրթական ոլորտներում առավել կենսական խնդիրների լուծման, ինչպէս նաեւ երկրի հասարակական-ֆաղափական գործընթացներում, մշակութային ու սնտեսական կյանքում փոփոխությունների առավել լայն ընդգրկման դրամաների ստեղծման իրավական հսակ քաղաքական չի բովանդակում: Օրինագիծում չեն կարգավորվում նաեւ տեղական ինֆրակառավարման խնդիրները նրանց համախումբ բնակության քաղաքներում:

Ինչ վերաբերվում է «ազգային փոփոխություն» եզրի սահմանմանը, ապա օրինագիծում տրվում է հետեւյալ ձեւակերպումը, որի հիմքում ընկած է **Ազգային փոփոխությունների իրավունքների դաժնություն քաղաքական քաղաքական կոնվենցիայի վավերացման Վրասսանի խորհրդարանի 2005թ. հոկտեմբերի 13-ի թիվ 1938-Մ բանաձեւը** (Տե՛ս Հավելվածը). «...անձանց խմբին կարող է տրվել ազգային փոփոխության կարգավիճակ միայն այն դեպքերում, եթե՝

- նրա անդամները Վրասսանի ֆաղափացիներ են.
- նրանք տարբերվում են բնակչության մեծամասնությունից իրենց լեզվական, մշակութային եւ էթնիկական ինֆնությամբ.
- նրանք երկար ժամանակ են բնակվում Վրասսանի տարածքում.
- նրանք Վրասսանի տարածքում են բնակվում համախումբ կերպով (հոդված 1.3):

Դրա հետ մեկտեղ, օրինագիծի հեղինակները փորձեցին որոշ չափով մեղմացնել այն դրույթները, որոնք վերաբերվում էին էթնիկական փոփոխության կարգավիճակի տարածմանն այն անձանց վրա, որոնք երկրում համախումբ կերպով չեն բնակվում: Դրա արտահայտվեց հոդված 1.4-ում, որտեղ նշվում է՝ «միեւնույն ժամանակ, որեւէ հակատություն չկա այն փաստի մեջ, որ մարդկանց խմբերը, որոնք համադասախանում են վերը նշված չափանիւշերին,

2 Տե՛ս մանրամասն՝ *Svanidze G. Concept on the Policy Regarding the Protection and Integration of Persons Belonging to National Minorities in Georgia // ECMI Georgia Occasional Paper #2, Tbilisi, June 2006.*

եւ, միեւնույն ժամանակ, համախումբ կերպով չեն բնակվում, կարող են համարվել փոփոխություն եւ օգտվել Վրասանի սահմանադրությամբ երաշխավորված դաշտայնության կարգից»: Այս հասկեցումն էլ ավելի կարեւոր է, եթե հաշվի առնենք, որ Վրասանի էթնիկական փոփոխությունների ներկայացուցիչների գրեթե կեսը բնակվում է խառը կամ ցրված կերպով:

Օրինագծի լեզվական հարցերին վերաբերվող բաժնում էթնիկական փոփոխությունների լեզվական հիմնարար իրավունքների մասնամեծամ հետ մեկտեղ, ամրագրված է նրանց համախումբ բնակության վայրերում սվյալ էթնիկական փոփոխության լեզվով ցուցանակներ, հայտարարություններ եւ մասնավոր բնույթի այլ սեղեկավորություն փակցնելու իրավունքը (հոդված 5.5): Նշվում է նաեւ, որ «ազգային փոփոխությունների համախումբ բնակության սարածքներում եւ Երջաններում, բնակավայրերի ու փողոցների անունները, ինչպէս նաեւ այլ սեղանունները, կարող են նշվել ինչպէս վրացերենով..., այդպէս էլ սվյալ փոփոխությունների լեզուներով, երբ դա հնարավոր է եւ անհրաժեշտ» (հոդված 5.6):

Կրոնական հարցերին վերաբերվող բաժնում, հավանաբար, գիտակցաբար Երջանցված է փոփոխությունների կրոնական միավորումներին համադասասխան իրավական կարգավիճակ շնորհելու ու գրանցելու հարցը եւ սրվում է հետեւյալ բավականին լուրծուն ձեւակերպումը. «ազգային փոփոխություններին դասկանող անձինք իրավունք ունեն օրենքին համադասասխան հիմնելու կրոնական հաստատություններ, կազմակերպություններ ու միություններ» (հոդված 6.2):

Կրթության հարցերին վերաբերվող բաժնում, մասնավորապէս, նշվում է. «Ազգային փոփոխությունների համախումբ բնակության Երջաններում դրեւությունը փոփոխության լեզուն ներառում է սեղական դրրոցներում դասավանդվող առարկաների ցանկում: Պետությունը դրեւ է համարժեք հնարավորություններ ստեղծի ուսուցիչների մասնագիտական դաստատության եւ դասագրքերի մասշէլիության համար» (հոդված 7.2): Փոփոխություններին վերաբերվող ուսումնական ծրագրերը դրեւ է մշակվեն փոփոխությունների ներկայացուցիչների մասնակցությամբ (հոդված 7.3), թույլատրվում է նաեւ էթնիկական փոփոխությունների լեզուներով մասնավոր ուսումնական հաստատությունների ստեղծումը (հոդված 7.4 եւ 7.5): Միեւնույն ժամանակ նշենք, որ էթնիկական փոփոխությունների դրրոցների բնականոն գործունեության համար անհրաժեշտ է ամրագրել այն փաստը, որ փոփոխությունների լեզուն նման դրրոցներում (ներկայումս Վրասանում գործում է Եւրջ 450 նման դրրոց) դրեւ է լինի ուսուցման հիմնական լեզուն: Վրացերենի ուսուցման համար հասկացված ժամերի ավելացումն, անկասկած, անհրաժեշտ է, սակայն, դա

չդեմք է արվի հայերենի, ադրբեջաներենի, ռուսերենի կամ էթնիկական այլ փոփոխման փորձերի լեզվի հաշվին: *Վրաստանում կրթական համակարգի գործունեության ողջ հետխորհրդային փորձը ցույց է տալիս, որ վրացերենի ուսուցմանը հասկացված ժամերի ավելացումը (ի հաշիվ այլ առարկաների) ինքնին բացարձակապես չի հանգեցնում դրական արդյունքների՝ հայկական եւ ադրբեջանական դպրոցների աշակերտների վրացերենի խմացության մակարդակը բացարձակապես չի բարձրանում, եթե ոչ նվազում է:*

Առաջարկվող օրնագծի արդյունավետ իրականացման համար (Վրաստանի խորհրդարանի կողմից դրա ընդունման դեղմում) կարեւոր նշանակություն ունի այն հանգամանքը, թե դրանում որքանով է համադասասխանելու ֆաղափական իրողություններին եւ իրավաբանորեն ամրագրված լինելու երկրի հասարակական-ֆաղափական կյանքին էթնիկական փոփոխման փորձերի ցերկայացուցիչների ներգրավման խնդիրը: Հայեցակարգի նախագծում կարեւոր տեղ է հասկացված էթնիկական փոփոխման փորձերի ցերկայացուցիչների կողմից հասարակական կազմակերպությունների եւ այլ միավորումների ստեղծմանը (հոդված 10.2), սակայն, ոչինչ չի ասվում ֆաղափական միավորումների կազմավորման գործում փոփոխման փորձերի մասնակցության մասին: Միայն խոսվում է էթնիկական փոփոխման փորձերի մասնակցությամբ նրանց համախումբ բնակության վայրերում իշխանության մարմիններին կից նրանց վերաբերվող հարցերի բննարկմանը մասնակցող որոշակի խորհրդակցական մարմինների ձեւավորման հնարավորության մասին (հոդված 10.7): Սակայն միմիայն խորհրդակցական մարմինների առկայությունը, որոնք փոփոխման փորձերի խնդիրների վերաբերյալ որոշումների կայացման գործընթացի վրա կունենան բավականին սահմանափակ ազդեցություն, չի նույնատեղի նշված խնդիրների լիարժեք եւ արդյունավետ լուծմանը: Ինչդեռ առաջացում է առաջասար եվրոդական երկրների փորձը, Վրաստանում փոփոխման փորձերի իրավունքների դաշտանության արդյունավետ համակարգի կայացման դրամաներից մեկը կարող է լինել համադեմքական մակարդակով լայն իրավասություններով օժտված հասուկ անկախ մարմնի (օրինակ՝ «Էթնիկական եւ կրոնական փոփոխման փորձերի դաշտանի գրասենյակի») ստեղծումը: Նշված մարմինը, բնականաբար, չդեմք է կրկնօրինակի Վրաստանի մարդու իրավունքների դաշտանի գործառնությունները, այլ դեմք է մասնագիտանա երկրի էթնիկական եւ կրոնական փոփոխման փորձերի կոնկրետ իրավունքների մեջ: Այդ եւն առաջարկում նաեւ փոփոխման փորձերի իրավունքների դաշտանության խնդիրներով զբաղվող առաջասար միջազգային կազմակերպությունները, օրինակ՝ Ռասիզմի եւ անհանդուրժողականության դեմ եվրոդական հանձնաժողովը (ECRI) իր

1997թ. ընդունած «Ընդհանուր ֆաղափականության քիվ 2 հանձնարարական՝ ազգային մակարդակում ռասիզմի, այլաշացության, հրեատեացության ու անհանդուրժողականության դեմ դաջարող հասուկ մարմինների վերաբերյալ» փաստաթղթում: Նման մարմինների գործունեության բավականին հաջող օրինակներ կան բազմաթիվ եվրոպական երկրներում: Օրինակ, Ֆինլանդիայում սվյալ հարցերով զբաղվում է Փոքրամասնությունների հարցերով օմբուդսմենի գրասենյակը եւ ԽՏրականության ազգային ասյանը, Ըվեդիայում՝ էթնիկական խՏրականության դեմ օմբուդսմենը, Ֆրանսիայում՝ ԽՏրականության դեմ դաջարի եւ հավասարության ադախովման ազգային մարմինը (HALDE), Իտալիայում՝ Ռասայական խՏրականության դեմ գրասենյակը (UNAR), իսկ Ըվեյցարիայում՝ Ռասիզմի դեմ դաշնային հանձնաժողովը (CFR)³: Չնայած Վրաստանում ժողովրդավարացման գործընթացների զարգացմանը՝ էթնիկական փոքրամասնությունների եւ ֆաղափացիական համարկման խնդիրներով զբաղվող դաշնայաները (խորհրդականի կամ նախարարի դաշնոնում) բավարար ադդյունավետությամբ չեն գործում, ֆանի որ գործադիր իշխանության ներկայացուցիչներ են եւ, ելնելով իրենց կարգավիճակից, չեն կարող դախդանել լիարժեք անկախություն եւ անկողմնակալություն: Բացի դրանից, ժամանակակից Վրաստանում դաշնամենսարիզմի թերզարգացածության դաշնաններում, նեւլած գործառույթներին ոչ բավարար կերդով է համադասախանում նաեւ ֆաղափացիական համարկման հարցերով խորհրդարանական հանձնաժողովը, որն իր աշխասանֆում բախվում է որոշակի ֆաղափական խնդիրներին եւ հաճախ սխիդված լինում հաշվի նսելու փոքրամասնությունների նկասմամբ ֆվեարկող մեծամասնության սրամադրությունների հեւ: Այդ դասճառով, ելնելով առաջասար եվրոպական երկրների փորձից, վերոնեյալ մարմինը դեւս է գործադիր իշխանությունից որոշակի անկախություն ունենա եւ իր կազմի մեջ ընդգրկի, ցանկալի է ընսրության կարգով, էթնիկական փոքրամասնությունների ներկայացուցիչներ, ինչդեւ նաեւ իր գործունեության մեջ հենվի համադասախան նորմախիվ-իրավական բազայի վրա: Ինչդեւ նեւմ է Ռասիզմի եւ ռասայական խՏրականության դեմ եվրոպական հանձնաժողովը Վրաստանին նվիրված իր հասուկ զեկույցում. «ՌԻՏԵ-Հ-ն հավասում է, որ այս խնդիրները չեն կարող համարժեք լուծում սսանալ առանց օրենսդրական լիարժեք օրջանակների ձեւավորման, որոնց միջոցով յուրաֆանչյուր ու հնարավորություն կունենա անօրինական խՏրականության դեմքերի դեմ բողոքներ ներկայացնելու: ՀակախՏրական օրենսդրության լիարժեք համակարգի

3 Examples of Good Practice: Specialised Bodies on Combat Racism, Xenophobia, Antisemitism and Intolerance at National Level // European Commission against Racism and Intolerance, CRI (2006)5. Strasbourg, January 2006. (available <http://www.coe.int/ecri>).

հնարավոր ընդունման կադակցությամբ, Հանձնաժողովը գտնում է, որ դեռ է դիտարկվի հասուկ լիազորություններով օժտված մասնագիտացված մարմնի ստեղծման հնարավորությունը, որն զբաղվելու է ընդունված օրենքների կիրառման վերահսկողությամբ եւ անհասական բողոքներին ընթացք սալու համար արդյունավետ միջոցների աղահովմամբ»⁴:

Հայեցակարգի սլյալ բաժնում (հոդված 10) ակնհայտ է նախագծի ես մեկ կարեւոր բացթողում, այն է՝ էթնիկական փոքրամասնությունների շահերը ներկայացնող ֆաղաֆական միավորումների եւ կուսակցությունների գրանցման հարցում իրավական շջանակների եւ մեխանիզմների բացակայությունը, ինչը Վրաստանի հասարակական-ֆաղաֆական կյանքին փոքրամասնությունների մասնակցությունը գաղող լուրջ գործոն է (դրա մասին տե՛ս ստորեւ՝ մեր աշխատանքի Բաժին 2.5-ում): Հայեցակարգի նախագծում ձեւակնորեն նշվում է նաեւ դեռական մարմիններում եւ հաստատություններում էթնիկական փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների մասնակցության երաշխիքների մասին: Խորհրդարանական հանձնաժողովի ներկայացուցիչները նախադես հայտարարում էին, որ փոքրամասնությունների համախումբ բնակության շջաններ վարչական մարմիններում փոքրամասնությունների լեզուների օգտագործումը նախատեսվում է միայն «հասարակական բնակումների» ընթացքում. «...փոքրամասնության լեզուների օգտագործումը հասարակական բնակումներում երաշխավորվելու է, սակայն նշված բնակումներին վերաբերվող գրավոր փաստաթղթերը թարգմանվելու եւ դեռության դաշտնական լեզվով»⁵: Նման մոտեցումը հակասում է համախումբ բնակության շջաններում աղող փոքրամասնությունների շահերին, ֆանի որ, տեղական բնակչության գերակշռող մեծամասնության կողմից վրացերենին չսիրադեսելու դայաններում, եթե ներքին գործարարությունը չի սարվելու հասկանալի լեզվով, աղա գործնականում անհնարին է դառնալու նրանց ներգրավումը տեղական ինքնակառավարման գործընթացների մեջ: Այլ բան է, որ աղեն նահանգներից (օրինակ Սամցխե-Չավախաից) Վրաստանի իշխանության կենտրոնական մարմիններ ներկայացվող փաստաթղթերը դեռ է լինեն վրացերեն լեզվով:

Այնուամենայնիվ, հարկ է արձանագրել, որ օրինագծի վերջին սարբերակի 10.6 հոդվածում աղեն որոակի կերողով նախատեսվում է այդդիտի հնարավորություն. «Ազգային փոքրամասնությունների համախումբ բնակության վայրերում փոքրամասնության լեզուն, վրացերենի հե տիասին, կարող է

4 Report on Georgia. European Commission against Racism and Intolerance, CRI (2002)2, Adopted on 22 June 2001. Strasbourg, 23 April 2002. P.11.

5 Towards Ratification: The Conference on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Report on the International Conference. P.24.

օգտագործվել սեղական ինֆնակառավարման մարմիններում ներքին նպասակների համար»: Վրացական օրենսդրության մեջ է, անգամ, ենթաօրենսդրական ակտերում նշված դրույթի ամրագրումը թույլ կսա այդ ոլորտում վերացնել փոփոխությունների ներկայացուցիչների և վրացական իշխանությունների միջև բախումների ու սարաձայնությունների մեծ մասը: Համանման լայնամասեր ղեկավարում են սեղական և ղեկավարում ոլորտներում, սակայն օրինագծի 11-րդ հոդվածի դրույթները ոչ բավարար մակարդակով են համադասասխանում սլյակ հարցերում փոփոխությունների իրավունքների դաժնությունը իրողություններին:

Հայեցակարգի ներկայացված սարքերակը դասրաս էր և ներկայացվել էր Վրասանի խոհրդարանի քննարկմանը դեռեւս 2005թ. դեկտեմբերի վերջերին⁶: Այնուամենայնիվ, դեռ դարգ չէ, թե երբ է նշված օրինագիծն ընդունվելու:

Վրասանում մարդու և էթնիկական փոփոխությունների հիմնարար իրավունքների ու ազատությունների դաժնությունը խնդիրներն արագրված են նաեւ ճյուղային օրենքներում և նորմասիվ ակտերում, որոնք առավել մանրամասնորեն կֆննարկվեն ստրեւ:

2.2. Խոսքի և մայրենի լեզվի օգտագործման ազատություն

Վրասանի 1995թ. սահմանադրության 8-րդ հոդվածի համաձայն, երկրի ղեկական լեզուն վրացերենն է: Վրասանի սահմանադրությունը երաժխավորում է, որ Արխագիայի սարածֆում, վրացերենի հեւ մեկեւղ, արխագերենը եւս համարվում է ղեկական լեզու: Վարչական կառավարման մեջ լեզվի օգտագործումը կարգավորվում է Վարչական օրենսգրքի 14 և 73 հոդվածներով (1999թ., գործողության մեջ է մեւ 2000 թ.): Համաձայն 14-րդ հոդվածի. «վարչական գործավարության դաժնունական լեզուն վրացերենն է: Արխագիայում վարչական գործավարության լրացուցիչ դաժնունական լեզուն արխագերենն է»: Ընդ որում, համաձայն 73.4 հոդվածի, եթե դիմումը կան որեւէ այլ փաստաթուղթ ղեկական լեզվով չէ, շահագրգիռ կողմը դարսավոր է ներկայացնել նոսարի կողմից վավերացված փաստաթղթի թարգմանությունը:

Պեւական կառավարման և սեղական ինֆնակառավարման համակարգերում վրացերենի օգտագործումը կարգավորվում է նաեւ Քաղաքացիական ծառայության մասին 1998թ. օրենքով: Համաձայն օրենքի 12-րդ հոդվածի, Վրասանում ղեկական կառավարումը սարվում է վրացերենով, բացառությամբ Արխագիայի, որեւղ կարող է օգտագործվել նաեւ արխագերենը: Համաձայն հոդված 98.1-ի, վրացերենին չսիրաղեւելը կարող է

6 Towards Ratification: The Conference on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Report on the International Conference. P.26:

հիմն հանդիսանալով ղեկավարական ծառայողի աշխատանքից ազատման համար: Տվյալ օրենքը նաև նշում է, որ ղեկավարական կառավարման (հոդված 15) կամ տեղական ինքնակառավարման (հոդված 16) ոլորտում ղեկավարական դասակարգումը զբաղեցնել ձգտող անձինքն ղեկավար է սիրադասարան վրացերենին: Հոդված 16-ը հիմնվում է նաև Տեղական ինքնակառավարման մասին Վրաստանի 2005թ. օրգանական օրենքի վրա, որի 10-րդ հոդվածում ամրագրված է, որ. «տեղական ինքնակառավարման մարմինների աշխատանքային եւ գործավարության լեզուն Վրաստանի ղեկավարական լեզուն է»:

Ընդհանուր իրավասության դասարանների մասին 1997թ. օրենքը կարգավորում է լեզվի օգտագործումը Վրաստանի դասական համակարգում: Տվյալ օրենքում (հոդված 10) եւս նշվում է, որ դասավարությունը, բացառությամբ Աբխազիայի սարածքի, ղեկավար է սարվի վրացերենով: Դրա հետ մեկտեղ նշված հոդվածը նախատեսում է, որ դասավարության ընթացքում ղեկավարական լեզվին չհիրադասող յուրաքանչյուր անձին ղեկավար է ղեկավարական բյուջեի հաշվին թարգմանիչ սրամադրվի: Այդ հոդվածը կրկնում է Վրաստանի սահմանադրության դրույթը (հոդված 85), որտեղ նշվում է, որ «դասավարությունը ղեկավար է սարվի ղեկավարական լեզվով: Պետական լեզվին չհիրադասող անձին կարող է թարգմանիչ սրամադրվել»:⁷

Գովազդի մասին 1998թ. օրենքով Վրաստանում օրենսդրական կարգավորված է նաև լեզվի օգտագործումը գովազդային ցուցանակներում եւ հայտարարություններում: Գովազդային ցուցանակների վրա արված գրություններում եւ հայտարարություններում այլ լեզուների օգտագործումը հնարավոր է միմիայն այն դեպքում, եթե դրանց վրա տեղադրված է նաև վրացերեն ընթերցանելի թարգմանությունը:

Միեւնույն ժամանակ, Վրաստանի միասնականացված ընտրական օրենսգրքը (առ 2003թ. օգոստոս ամիսը կատարված փոփոխություններով) մասնակիորեն թույլ է տալիս ընտրական գործընթացներում օգտագործելու փոքրամասնությունների լեզուները: Համաձայն 51.1 հոդվածի «վերաբերիկը ղեկավար է տրագրվի վրացերենով, իսկ Աբխազիայում՝ արաբազերենով, եւ, անհրաժեշտության դեպքում՝ ցանկացած այլ լեզուներով, որոնք հասկանալի են տեղական բնակչությանը»: Սակայն, ըստ Ընտրական օրենսգրքի, խորհրդարանում ընտրված անձինքն ղեկավար է անդամայն սիրադասարան վրացերենին (հոդված 92.1): Տվյալ դրույթը ղեկավար է ուժի մեջ մտնել 2005թ. հունվարի 1-ից, եւ, հետագայում, կիրառվելու է հաջորդ խորհրդարանական ընտրությունների ժամանակ՝ 2008 թվականին (հոդված 129.1): Ավելին, համաձայն Ընտրական օրենսգրքում

7 Wheatley J. The Status of Minority Languages in Georgia and the Relevance of Models from Other European States. ECMI Working Paper #26, Flensburg, March 2006. P.8-9.

2005թ. ամբիլին կասարած փոփոխությունների (հոդվածներ 27.4 եւ 33(Գ).5) Կենսրոնական ընտրական հանձնաժողովի եւ Շրջանային ընտրական հանձնաժողովների բոլոր թեկնածուները դեմք է ազատեն սիրադեմ վրացերեն լեզվին⁸:

Դեռ նախքան «Վարդերի հեղափոխությունը», Լեզվի դեռական տեսչությունը դասաստեց Լեզվի մասին օրենքի նախագիծ, որը, սակայն, առջ քերեց հասարակական լայն հակազդեցություն, հասկադես՝ որո՞ւ ՌԿԿ-ների (մասնավորադես, «Բազմազգ Վրասան» կազմակերդության, որը միավորում է մի շարք հասարակական կազմակերդություններ) կողմից, եւ ուղարկեց վերամշակման: Նրանց կարծիքով, օրինագիծը բովանդակում էր Վրասանում բնակվող փոփոխականությունների համար անընդունելի եւ խտրական մի շարք դրույթներ: Մասնավորադես, առաջին տարբերակի ներածականում, բացի վրացերենից, բոլոր լեզուները միավորված էին «օտար» եզրի տակ: Տվյալ եզրի օգտագործումը շատ լուրջ մտահոգություն առաջացրեց փոփոխականությունների ներկայացուցիչների մոտ, որոնք դրա մեջ նախադրյալներ տեսան իրենց՝ որդես օտարերկրացի կամ դոտենցիալ վտարանդի դիտարկելու համար: Օրինագծի ուղղված տարբերակում «օտար լեզուներ» եզրը փոխարինվեց «ոչ դեռական լեզուներ» բառակադակցությամբ: Ինչեւէ, այս եզրը ես ոչ լիարժեք է, սակայն, ըստ երեսույթի, նման ձեակերդում առաջարկողները փորձում էին հասկադես խուտափել «տարածաշրանային լեզու» կամ «էթնիկական փոփոխականություն լեզու» եզրերի օգտագործումից:

Այն, որ տվյալ մոտեցումը բավական տարածված է Վրասանի խորհրդարանականների եւ հաղափական ընտրախաղի որո՞ւ ներկայացուցիչների մոտ, վկայում են, մասնավորադես, «Վրասանի լեզվական հաղափականությունը» զեկույցի հեղինակները⁹. «Այն տեսակեղը, որ փոփոխականությունները ներգաղթյալներ են, արտատեսվում է նրանց կողմից, ովքեր ընդդիմանում են Մամցխե-Չավախի հայախոտ եւ Քվեմո-Քարթլիի ադրբեջանախոտ բնակչությանն առավել լայն լեզվական ինֆորույություն տալուն: Օրինակ, Կրթության հարցերով խորհրդարանական հանձնաժողովի ղեկավար Նոդար Գրիգալաշվիլին մերժում է որո՞ւ շրաններում դաշնային մոտեցման եւ տարածաշրանային երկլեզու կամ եռալեզու լուծման հնարավորությունն իսկ՝ վկայակոչելով եվրոդական միալեզու ազգ-դեությունները»: Նույն զեկույցում հիշատակվում է, որ Քաղափացիական կրթության եւ մարդու իրավունքների խորհրդարանական հանձնաժողովի ղեկավար Ելենա Թեդրոտաձեն հայտարարում

8 *Wheatley J.* The Status of Minority Languages in Georgia and the Relevance of Models from Other European States. ECMI Working Paper #26, Flensburg, March 2006. P.10:

9 *Korth B., Stepanyan A., Muskhelishvili M.* Language Policy in Georgia.

է, որ միայն արխագերենը Արխագիայի սարածֆում կարող է ճանաչվել երկրորդ դերակարգի լեզու, որովհետև այն բնիկների լեզու է: Ըստ բանաստի, հայերենն ու ադրբեջաներենը չեն կարող բնիկ համարվել եւ, այդպիսով, նրանց չի կարող տրվել հասուկ կարգավիճակ¹⁰:

Միևնույն ժամանակ, ինչպես ընդգծում են գեկույցի հեղինակները, «Վիճելի է, թե (ոչ միայն Վրաստանի դարագայում) ե՞րբ եւ ի՞նչ հանգամանքներում կիրառելի են «բնիկ» եւ «եկվոր» եզրերը: Նշված լեզվական փոփոխությունները բնակվել են ներկա Վրաստանը կազմող սարածֆներում հարյուրավոր տարիներ: Փաստ է, որ նրանք ունեն ազգակից-դերություններ կամ ազգակից-համայնքներ Վրաստանից դուրս, որոնց հետ նրանք դաժակաբար են սերս փոխհարաբերություններ (իմա՝ Հայաստանն ու Ադրբեջանը), եւ դա սնուցում է նրանց՝ որդես ներգաղթյալների ընկալել»¹¹:

Լեզվի մասին օրենքի նախագծում վեճեր հարուցած երկրորդ դրույթը դարձնակվում է 11-րդ հոդվածում, որտեղ ամրագրվում է, որ «Վրաստանի յուրաքանչյուր քաղաքացի դարձավոր է իրադեղել վրացերենին»: Ընդդիմախոսները ճշում էին, որ օրենքը չի կարող որեւէ մեկի նկատմամբ նման իրավական դարձակոթություն սահմանել, այլ կարող է միայն դարձակոթեցնել ու քաղաքացիները սուվորել լեզուն: Այնուհետև, օրինագծում ոչինչ չի ասվում վրացերենին չիքադեղող անձանց նկատմամբ իրավական հետեւանքների մասին: Արդյո՞ք, նրանք կկորցնեն քաղաքացիությունը: Արդյո՞ք, նրանք կդառնան երկրորդ կարգի քաղաքացիներ: Ահա այն մտադրությունները, որոնք առաջ են քաղվում վրացերենին չիքադեղող անձանց կողմից: Ավելին, օրինագծում սահմանված չէ, թե ինչպես դեղ է չափվի լեզվի իմացությունը եւ դրա ինչպիսի ասիճանը կարող է համարվել «իքադեղում վրացերենին»¹²:

Ընդհանուր առմամբ այդպիսին է Վրաստանում լեզվի օգտագործմանը վերաբերվող նորմատիվ-իրավական քաղան (կրթության եւ մշակույթի բնագավառներում լեզվական խնդիրները մենք կֆննարկենք առանձին):

Խոսքի ազատությունը հասարակական կյանքի բոլոր կողմերի ժողովրդավարացման վրա ազդեցության լայն դաճ ունի: Էթնիկական փոփոխությունների համար մայրենի լեզվի օգտագործման իրավունքի հետ կադված, այդ ազատությունն օճված է քաղաքական, սնեստական եւ մշակույթային կենսագործունեության բոլոր հարցերի շուրջ սեփական կարծիքի ազատ արտահայտման բնույթով: Պեսության քաղաքական-իրավական

10 Korth B., Stepanyan A., Muskhelishvili M. Language Policy in Georgia, P.26-27:

11 Նույն տղում:

12 Նույն տղում:

դաժանում ազատություն կողմնորոշվելու համար, սլյալ դեռության ֆաղափարներ հանդիսացող էթնիկական փոփոխությունների ներկայացուցիչներին անհրաժեշտ է իրենց և սլյալ էթնիկական փոփոխություններին դասակարգել այլ անձանց համար հասկանալի լեզվով սեղեկազարդություն ստանալ ու սարածել: Այստիպով, մայրենի լեզվի օգտագործման և կարծիք արտահայտելու իրավունքները փոխակադակված և փոխադրված են: Առաջին իրավունքը կրում է անձնական բնույթ, ունի «անձնական ծանրաբեռնվածություն» (ընտանիք, կրթություն), երկրորդ ազատությունը էթնիկական փոփոխության իրավունքների և ազատությունների դասադասության համաստեփսում ձեռք է բերում հրադարակային, ֆաղափարական երանգ:

Ընդ որում, էթնիկական փոփոխությունների լեզվական իրավունքների դասադասությունը հենվում է կարեւորագույն միջազգային փաստաթղթերում ամրագրված երկու հիմնարար սկզբունքների վրա, որոնք են՝ մարդու իրավունքների իրականացման ընթացքում *ոչ խսրական վերաբերմունքի դրսևորման* և սլյալ փոփոխության լեզվի, մշակույթի և կրոնի ազատության միջոցով *անհատի զարգացմանն աջակցելու* իրավունքները: Առաջին սկզբունքն առկա է, մասնավորապես, **ԵԱՀԽ-ի 1990թ. Կողմնահագնյան փաստաթղթում** (դարագրաֆ 31), **Քաղափարական և ֆաղափարական իրավունքների մասին 1966թ. միջազգային դայմանագրում** (հոդվածներ 2 (1) և 26), **Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների դասադասության մասին 1950թ. եվրոդական կոնվենցիայում** (հոդված 4), **Ազգային փոփոխությունների իրավունքների դասադասության մասին 1995թ. եվրոդական շրջանակային կոնվենցիայում** (հոդված 4) և միջազգային-իրավական այլ փաստաթղթերում: Երկրորդ հիմնարար սկզբունքն ամրագրված է **ԵԱՀԽ-ի 1990թ. Կողմնահագնյան փաստաթղթում** (դարագրաֆ 32), **Քաղափարական և ֆաղափարական իրավունքների մասին 1966թ. միջազգային համաձայնագրում** (հոդվածներ 27), **Ազգային փոփոխությունների իրավունքների դասադասության 1995թ. եվրոդական շրջանակային կոնվենցիայում** (հոդված 5):

Վրացական հանրության ու ընտրախաղի մոտ ամենամեծ մտահոգությունն է հարուցում, գուցե, փոփոխությունների ներկայացուցիչների դեռական լեզվին չհրադեռելու փաստը: Լեզվական խնդիրը նաեւ դեռության և էթնիկական փոփոխությունների փոխհարաբերություններում առավել սուր հարցերից մեկն է: Ինչդեռ նեում են փորձագետները՝ «Թեւ վրացական հասարակությունը կազմված է անթիվ լեզվական խմբերից, որոնք դարեւ ի վեր կրում են իրենց լեզվական ինքնությունը, փոփոխությունների նկատմամբ սարվող ֆաղափարականությունը սառադում է ակնհայտ «վրացականացմամբ»: Թեւ

փոփրամասնությունների լեզուները հանդուրժվում են, դրանք, այնուամենայնիվ, դիտվում են որդես խոչընդոտ վրացական միալեզու հասարակության սեղծման համար: Վրացական հասարակության մեջ համարվում են ընդհանրապես ըմբռնվում է որդես ձուլում ժողովուրդի էթնոսակիր էթնոսին»¹³: Բացի դրանից, այն փաստը, որ աղբյուրներում ու հայերը չեն խոսում վրացերենով, հաճախ մեկնաբանվում է որդես անհարգալից կամ ոչ օրինադատ վերաբերմունքի դրսևորում¹⁴:

Չնայած վրացական կառավարության եւ միջազգային դոնոր-կազմակերպությունների ֆայլերին, փոփրամասնությունների ներկայացուցիչների կողմից ղեկավարվող սիրադեմ (ավելի ճիշտ՝ չսիրադեմ) հարցում ամբողջ հեթանոսական ժամանակաշրջանում որդես շեղումների արդյունք չի նկատվում: Սակայն, Վրաստանի հայ փոփրամասնության դարազայում ղեկավարվող չի սիրադեմ երկրի հայ համայնքի ընդհանուր թվի միայն 30-40 %-ը (փաստորեն, միայն Չավախի բնակչությունը), իսկ այդ փաստից բխող հայ փոփրամասնության նկատմամբ վրացական հասարակության եւ ֆաղափական ընտանիքների ընդհանուր բացասական սրամարդությունները սարածվում են համայնքի բոլոր ներկայացուցիչների վրա¹⁵:

Վրաստանի ֆաղափական դաշտի հեղինակավոր ուսումնասիրություններից մեկում¹⁶ մասնանշվում են լեզվական դրսի հետեյալ խնդիրները.

- Բարդանում են վրաց ղեկության հետ էթնիկական փոփրամասնությունների փոխհարաբերությունները: Շատ հաճախ փոփրամասնություններն ստիղծված են սարբեր մակարդակի ղեկական հաստատությունների հետ հաղորդակցվելու թարգմանչի միջոցով:
- Երկրի ներսում լուրջ դժվարություններ են առաջանում սարբեր ազգություններին դասկանող ֆաղափացիների, հասկադես՝ վրացիների ու էթնիկական փոփրամասնությունների միջեւ: Խնդիրը սրվում է երիտասարդության կողմից ռուսաց լեզվի (որը խաղում է ազգամիջյան

13 Korth B., Stepanyan A., Muskhelishvili M. Language Policy in Georgia, P.25:

14 Նւլ. աւխ., էջ 29-30:

15 Գոյություն ունի կայուն մոլորություն, որ վրաց մեծամասնության զգուշավոր վերաբերմունքը երկում բնակվող հայ փոփրամասնության նկատմամբ կաղված է հիմնականում Չավախում լարված իրադրության եւ կրկնվող միջադեմերի կամ էլ այս սարածաշրջանի բնակիչների վրացերենի չիմացության հետ: Սակայն, այդ գործոնների հետ մեկտեղ, ղեկ մանե նեւել, որ ավելի շուտ իրենք Չավախի հայերը դարձան վրացիների մոտ դեռ 19-րդ դարի վերջերին - 20-րդ դարի սկզբներին առաջագած Թբիլիսիի հայ համայնքի բացասական ընկալման «դասանդներ»: Չավախի հարցը հայնվեց ներվրացական ֆաղափական օրակարգում (այն էլ ոչ սուր ձեւով) միայն 1980-ական թթ. առաջին կեսին Խորհրդային Վրաստանում ազգայնական եւ հակախորհրդային բարձրների հզորացման գուղնթաց:

16 Nodia G., Scholtbach A.P. The Political Landscape of Georgia. Political Parties: Achievement, Challenges and Prospects. IMD, ODIHR, CIPDD: Eburon Delft, 2006.

հաղորդակցության հիմնական միջոցի դերը) իմացության մակարդակի նվազման եւ Վրասսանում ռուսերենի նկատմամբ վաս քաֆցված բացասական վերաբերմունքի ֆոնի վրա:

- Փոփոխությունները վաս են սեղեկացվում վրացալեզու ՉԼՄ-ների միջոցով երկրի ներսում ընթացող հասարակական-հաղափական գործընթացների մասին: Վերջին ժամանակներում փոփոխությունների համախումբ բնակության շրջաններում սարբեր միջազգային կազմակերպությունների միջոցներով իրականացվել են մի քանի ծավալուն նախագծեր, որոնք նախատեսում էին համավրացական հեռուստաընկերությունների եւ կենսրոնական թերթերի քարգմանություն փոփոխությունների լեզուներով: Սակայն, նշված ծրագրերը չհասան իրենց նդասակին: Փոփոխություններն, ընդհանուր առմամբ, չեն վսահում վրացական ՉԼՄ-ների սեղեկասվությանը կամ էլ դարգադես չեն հեսափրվում Վրասսանում սեղի ունեցող հասարակական-հաղափական գործընթացներով, անկախ այն բանից, թե ինչ լեզվով են դրանք մասուցվում:
- Երկրի ԲՈՒՀ-եր ընդունվելու համար որդես դարսադիր դայման վրացերենի իմացությունը եւ միասնական քննության հանձնումը հանգեցնում է այն իրավիճակին, երբ, գործնականում, էթնիկական փոփոխությունների ներկայացուցիչներից եւ ոչ մեկը վրացերենին դասհանջվող մակարդակով չսիրադեսելու հեսեանմով չի կարող բարձրագույն կրթություն սսանալ Վրասսանում¹⁷:

Որդես Վրասսանի դեսական իեխանության մարմիններում էթնիկական փոփոխությունների վաս ներկայացվածության հիմնական դասճառ՝ վրացի փորձագեսները, հաճախ, մասնանում են դեսական լեզվի չիմացությունը: Սակայն Վրասսանի անկախացումից առ այսօր արջ 100-120 հազար հոգի ունեցող եւ վրացերենին ազաս սիրադեսող Թբիլիսիի հայ համայնքից ազդեցիկ դեսական դասոն գրադեցրել է միայն մեկ մարդ¹⁸: Ճիես է, համեմասբար վերջես բավական բարձր դասոնի նեսանկվեց օսուիի՝ Չինաիդա Բեսբատան: Սակայն, ըս երեսույթին, Բեսբատան նեսանկվել էր բացառադես հաղափական իրադրությունից ելնելով՝ Հարավային Օսիայի 2004թ. ամռան դեդերից հեսո վրացական կառավարությանն անհրաճես էր որեւէ կերդով միջազգային

---

17 Nodia G., Scholtbach A.P. The Political Landscape of Georgia. Political Parties: Achievement, Challenges and Prospects. IMD, ODIHR, CIPDD: Eburon Delft, 2006, P.72-73:

18 Թբիլիսիի հայ համայնքի առաջնորդներից մեկը՝ Գ. Մուրադյանը, որը Է. Շեսարդանաի օրոք գրադեցնում էր էլոնումիկայի նախարարի սեղակալի դասոնը, իսկ ներկայումս ենեգեսիկայի նախարարի սեղակալն է:

հանրությանը ցույց տալու օտերի նկատմամբ իր վերաբերմունքի փոփոխությունը:

Հայսնի վրաց փորձագետ Գ. Նոդիան նաեւ նշում է, որ «Հնայած լեզվի առավել լավ իմացությանը, ֆաղափական գործընթացների վերաբերյալ սեղեկացվածության ավելի բարձր աստիճանին, փոփոխությունների ֆաղափական եւ ֆաղափացիական մասնակցության մակարդակը ցրված բնակության շրջաններում բնավ էլ բարձր չէ, իսկ երբեմն, նույնիսկ, ավելի ցածր է, քան համախումբ բնակության շրջաններում»¹⁹: Այսպիսով, ցրված սարքակեցումը չի վերացնում էթնիկական փոփոխությունների ֆաղափական ու ֆաղափացիական անսարքերությունը: Դա մեկ անգամ եւս վկայում է Վրաստանի կենտրոնական իշխանությունների ու ֆաղափական ընտրախավի մոտ էթնիկական փոփոխություններին դասկանող ֆաղափացիների, նրանց առավել էական՝ լեզվական, մշակութային ու ֆաղափական շահերի նկատմամբ իր վերաբերմունքի որոշ ազատականացման միջոցով ղեկավարված, սոցիալ-սնտեսական ու կրթամշակութային սարածության մեջ համարկմանն ուղղված մտածված ծրագրի կամ նման ծրագիր իրագործելու ֆաղափական կամփ բացակայության մասին:

Թեեւ վրացական որոշ ֆաղափագետներ հայտարարում են, որ փոփոխությունների նկատմամբ հարձակողական ազգայնականության դրսևորումները եւ բացասական բառադասարի օգտագործումը վրացական հասարակության եւ ֆաղափականության վրա մեծ ներգործություն չունեն, սակայն սոցիոլոգիական հարցումների եւ վրացական ու միջազգային հեղինակավոր կազմակերպությունների ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ իրականում սլյալ սրամադրությունները բավական սարածված են: Մասնավորապէս, 2006թ. սգրներին «Բարեփոխումների ժամանակը» նախագծի շրջանակներում, Տարածաշրջանային մանուլի վրացական ասոցիացիան հրատարակեց Վրաստանում բնակվող էթնիկական փոփոխությունների նկատմամբ ֆաղափականության վերաբերյալ սոցիոլոգիական հարցման արդյունքները: Ըստ այդ արդյունքների, հարցվածների 72,2%-ը նշել էին, որ էթնիկական փոփոխությունների խնդիրը կարելի է լուծել միայն երկրի սարածփց նրանց դուրս վտարելու միջոցով, 8,8%-ը հայտարարել էին, որ խնդիրը հնարավոր է լուծել նրանց ձուլելու միջոցով եւ միայն 18,5%-ը առաջարկել էր սեղծել այնպիսի դայամաններ, որոնց առկայության դեղում փոփոխությունները հնարավորություն կստանան դաւադանելու մշակութային եւ կրոնական ինքնությունը, սովորելու վրացերեն եւ դառնալու վրաց ղեւության շենացման եւ նրանում ֆաղափացիական հասարակության զարգացման լիարժեք

19 Нодиа Г. Полиэтничность Грузии: факт, отношение к нему и политическая стратегия. С.64-65.

մասնակիցներ²⁰:

Հարկ է նշել, որ ձեռնարկներն Վրաստանի էթնիկական փոփոխություններն իրավունք ունեն իրենց կարծիքն արտահայտելու վրացական օրենսդրությամբ թույլատրված բոլոր եղանակներով (դարբերական մամուլ, ռադիո և հեռուստատեքստ և այլն) ու միջոցներով (վրացերենը՝ համադասական մակարդակով, ռուսերենը՝ այլ էթնիկական փոփոխությունների հետ հաղորդակցվելու համար, մայրենին՝ համայնքի ներսում և երկրի սահմաններից դուրս բնակվող հայրենակիցների հետ հաղորդակցվելու համար): Մակայն, դրա հետ մեկտեղ լեզվական խնդիրները կարգավորող ներքին նորմատիվ-իրավական բազան չի համադասասխանում առկա իրողություններին, և անհրաժեշտ է սլյալ ոլորտում միջազգային և եվրոպական փորձի առավել գործուն կիրառումը: Դա հասցի առնելով, ղեկ է ընդգծել, որ **Ազգային փոփոխությունների իրավունքների դաշտային 1995թ. բազանակային կոնվենցիան, Տարածաբազանային և փոփոխությունների լեզուների 1992թ. եվրոպական խարտիան, Ազգային փոփոխությունների լեզվական իրավունքների մասին 1998թ. Օսլոյի հանձնարարականները** և հարցին վերաբերվող այլ միջազգային-իրավական փաստաթղթերը կարող են և ղեկ է ծառայեն որդես ժողովրդավարական նորմերի չափորոշիչ հիմք Վրաստանի ներքին օրենսդրության համար:

Վերը նշվածի լույսի ներքո, մասնավորապես, կարևոր են **Օսլոյի հանձնարարականների** մի բարբ դրույթներ: Դրանցում ազատորեն միավորումներ ստեղծելու իրավունքը կադակցվում է, ըստ սեփական հայեցողության, լեզվի օգտագործման իրավունքին: Ավելին, ղեկությունը չի կարող խսրականություն դրստորել նշված մարմինների նկատմամբ (էթնիկական փոփոխությունների միավորներ- *հեղ.*) հիմք ընդունելով լեզուն և չի կարող ոչ ղաշած կարգով սահմանափակել այդ մարմինների ղեկական բյուջեից, միջազգային կամ մասնավոր աղբյուրներից ֆինանսական աջակցություն սանալու իրավունքը (կես 6):

Օսլոյի հանձնարարականներում նշանվում է «մայրենի լեզվի օգտագործման ազատություն» և «ՁԼՄ-ների ազատություն» հասկացողությունների փոխկադակցվածությունն ու անփակսելիությունը, ինչի մասին, մասնավորապես, ասվում է. «հեռարձակման միջոցների ղեկական կարգավորումը հենվում է առարկայական և ոչ խսրական չափանիշների վրա և չղեկ է օգտագործվի փոփոխությունների կողմից սեփական իրավունքների իրականացման առջե սահմանափակումներ դնելու համար» (կես 8):

20 Соцпрос: 72,2% - наименьшинствам в Грузии не место // www.regnum.ru/news/584759.html, 04.02.2006.

Տվյալ էթնիկական փոփոխության լեզվով հեռարձակման ծավալն ու որակը ուղիղ («համաչափ») կախվածության մեջ է դրվում փոփոխության թվաքանակից ու խտությունից եւ դեֆ է համադասասխանի նրա վիճակին ու կարիքներին (կէս 9): Մասնանշվում է «արասահմանից հեռարձակվող զանգվածային լրատվության միջոցներին» ազատ ելք ունենալու վրա, որը չդեֆ է սահմանափակվի «ոչ դասաւ կերտով» (կէս 11):

Էթնիկական փոփոխություններին դասկանող անձանց կողմից դէտական լեզուն իմանալու եւ օգտագործելու որոշակի դարավորությունը սահմանվում է հանձնարարականների «Տնտեսական կյանք» խորագիրը կրող բաժնում, որի 12-րդ կէտի դրոյթով «դէտությունը կարող է դասահանջել դէտական լեզվի լրացուցիչ օգտագործում... միայն այնտեղ, որտեղ կարող է ի հայտ գալ օրինական հանրային տահ»:

Հանձնարարականների 14-րդ կէտում խոսվում է էթնիկական փոփոխություններին դասկանող անձանց վարչական մարմինների հէտ տիումներում մայրենի լեզուն օգտագործելու համարժէտ հնարավորություններ տալու մասին, «հասկադէտ տարածաշրաններում ու վայրերում, որտեղ այդ անձինք դրանում ցանկություն են հայտնում, եւ որտեղ նրանք նշանակալից թվով ներկայություն ունեն»։ Դրանից բխում է հանձնարարականի հաջորդ կէտը. «տարածաշրաններում եւ վայրերում, որտեղ ազգային փոփոխություններին դասկանող անձինք նշանակալից թվով ներկայություն ունեն, դէտությունը միջոցներ է ձեռնարկում դէտական մարմինների ընտրովի անդամների կողմից այդ մարմինների հէտ կադված գործունէություն իրականացնելիս նաեւ ազգային փոփոխության լեզվի օգտագործման հնարավորության ադահովման համար»:

Անկախ ազգային հաստատություններին, իչդիսիք են մարդու իրավունքների դաստանը կամ մարդու իրավունքների հարցերով հանձնաժողովները, դիմելու միջոցով էթնիկական փոփոխությունների լեզվական իրավունքների դաստանության իրավունքը դէտ է երաւտավորվի դէտության կողմից (կէս 16):

Այտիտով, էթնիկական փոփոխություններին դասկանող անձանց լեզվական իրավունքներում դիտվում է հէտեյալ օրինաչափությունը. դէտությունը, որի ֆադաֆացին է էթնիկական փոփոխության լեզվի կողը, դէտ է, առաջինը՝ ստեղծի այդ լեզվից օգտվելու համար համադասասխան դայմաններ (ոչ խտական վերաբերմունք, այլ անձանց հէտ նույն լեզվով հադորդակցվելու սահմանափակման բացառում, լեզվի զարգացման եւ ուտումնասիրության համար բարենդաս դայմանների ստեղծում եւ այլն), եւ, երկրորդը՝ ադահովի լեզվական իրավունքների խախտումներից դաստանվելու իրական մէխանիզմներ:

Օսլոյի 1998թ. հանձնարարականները կազմված են ղեկավարող մարտավորեցնող դիրքերից: Դրանք լեզվական իրավունքները հաճախ կաղում են նաև սլյալ Երջաններում ու վայրերում էթնիկական փոփոխությունների նեանակալից թվով ներկայության հեհ:

ՏարածաԵրջանային և փոփոխությունների լեզուների 1992թ. եվրոդական խարհիան սալիս է «սարածաԵրջանային լեզվի կամ փոփոխությունների լեզվի օգսագործման սարածք» հասկացության բնորոԵումը: Դա «աԵխարհագրական Երջան է, որեղ նեված լեզուն այնդիսի թվով մարդկանց հաղորդակցության միջոց է, որն արդարացնում է ներկա Խարհայով նախասեված դաԵհդանության ու խրախուսման սարբեր միջոցների ձեռնարկումը» (հողված 1): Խարհիան հոչակում է, որ ղեկությունները ղեհ է հիմնեն իրենց փաղափականությունը, օրենսդրությունն ու գործունեությունը այնդիսի նդասակների և սկզբունքների վրա, ինչդիսիհ են «սարածաԵրջանային լեզուների և ազգային փոփոխությունների լեզուների հասարակական և անձնական կյանքում օգսագործման աջակցությունը ե/կամ խրախուսումը» և «ներկա Խարհայով ընդգրկվող ոլորեներում միջազգային փոխանակման համադասասիան սեսակներին աջակցության ցուցաբերումը երկու և ավելի ղեկություններում նույն կամ նույնանման ձեով օգսագործվող փոփոխությունների լեզուների կիրարկմամբ» (հողված 7): Միանեանակ է, որ Խարհիայի սլյալ բնորոԵումներն ամբողջովին կիրառելի են Մամցիե-Ձավախի և Քվեմո-Քարթլիի սարածաԵրջանների համար:

Ազգային փոփոխությունների իրավունքների դաԵհդանության մասին 1995թ. Երջանակային կոնվենցիայի 15-րդ հողվածը դարսավորեցնում է ղեկություններին «սեղծել անհրաձեԵ դայմաններ ազգային փոփոխություններին դասկանող անձանց արդյունավեհ մասնակցությունը մեակութային, հասարակական և հնեսական կյանքում, ինչդեհ նաև ղեկական գործունեության մեջ, մասնավորադեհ, իրենց առնչվող հարցերում, սադաիովելու համար»:

Իրավիձակը, որի դայմաններում Վրասանի էթնիկական փոփոխությունների զգալի թվով ներկայացուցիչներ չեն սիրաղեսում երկրի ղեկական լեզվին, հասկադեհ սարածված է էթնիկական փոփոխությունների համախումբ բնակության այնդիսի սարածաԵրջաններում, ինչդիսիհ են Մամցիե-Ձավախն ու Քվեմո-Քարթլին: Էթնիկական փոփոխությունների համախումբ բնակության Երջանների կհրվածությունը երկրի կենհոնից ոչ միայն աԵխարհագրական, այլե սոցիալ-հնեսական ու փաղափական բնույթ ունի, ինչդեհ նաև իրեն հասկադեհ զգացնել է սալիս սոցիալ-մեակութային ոլորեում: Հասկանեական է, որ հեղինակավոր վրացի փորձագեեր խոսում են «վրաց

ազգաբնակչության մտահոգության» մասին, ինչը հանգեցնում է կասկածների առ այն, «որ փոփոխմանը ներկայացուցիչները ոչ բավականաչափ օրինադատ են վրացական ղեկավարության նկատմամբ»²¹: Սակայն, վրացերենի չիմացության հետ կապված իրավիճակը եւ փոփոխմանը համախումբ բնակչության տարածաշրջանների՝ կենտրոնից սոցիալ-սոցիալական եւ ֆառաբկան կրթականությունը, հիմք են սալիս խոսելու Վրաստանում վերջին տարիների ընթացքում տարվող ֆառաբկանության թերի լինելու մասին: Լեզվական խտրականությունը (թեւեւ, իհարկե, ոչ միայն այդ) հանգեցնում է այլ ազգություններին ղաականող ֆառաբկանների ղեկավարներից օտարմանը, վերացնում վրացերենը կամավոր կերպով ուսանելու բոլոր խաանները:

Փորձագետների կարծիքով հնարավորության դեղում երիտասարդներից շատերը գերադասում են սովորել ռուսերեն կամ անգլերեն, որդեգրի մեծացնեն արագադարձելու իրենց հնարավորությունները՝ դա բացատրելով նրանով, որ Վրաստանում նրանք կմնան երկրորդ կարգի ֆառաբկաններ: «Եթե որեւէ մեկն ուզում է հասնել ավելի բարձր ղաակնների, էթնիկական ղաականելությունն ավելի կարեւոր է, քան լեզվի իրական իմացությունը»- շարունակում են փորձագետները ²²:

Աղավիհներով վրացերենի ուսուցման բացառադեւ վարչահարկադրական մեթոդներին եւ ղոնդելով տեղական ինքնակառավարման, կրթության եւ դասավարության բնագավառում վրացերենի ոչ այլընտրանաբային օգտագործման վրա՝ Վրաստանի իշխանություններն իրականում ստանում են հակառակ արդյունք: Փոփոխմանը մայրենի լեզուների վրա ճնշման ուժեղացումը, նրանց համախումբ բնակչության շրջաններում գործավարության, դասավարության, բարձրագույն ու ընդհանուր կրթության համակարգերի մեջ վրացերենի արագացված ներդրումը հանգեցնում է ոչ վրացական բնակչության էթնիկական համախմբման գործընթացների ուժեղացմանը, առաջին հերթին՝ երիտասարդության եւ էթնիկական փոփոխմանը ներկայացուցիչների ֆառաբկանադեւ գործուն ներկայացուցիչների կողմից ղաակնական լեզվի չընդունման ու անգամ բոլորի²³:

21 *Нодиа Г. Полиэтничность Грузии: факт, отношение к нему и политическая стратегия. С.64.*

22 *Korth B., Stepanyan A., Muskhelishvili M. Language Policy in Georgia. P.32.*

23 Այս կրթական ուսանելի է հենց վրացիների օրինակը՝ Ռուսական կայրության, իսկ այնուհետեւ ԽՍՀՄ-ի կազմում Վրաստանի գտնվելու ընթացքում նրանց կողմից ռուսաց լեզվի ուսուցումը եւ, միաժամանակ, մայրենի լեզվի ղաակության, զարգացման եւ օգտագործման անհրաժեշտության կարեւորումը: Վրացիների կողմից ռուսաց լեզվի եռանդուն եւ կամավոր ուսուցումն սկսվեց միայն այն բանից հետո, երբ ռուսական իշխանություններն սկսեցին ընդգրկել վրացական հասարակության ու ընտրախալի ներկայացուցիչներին երկրի ռազմական ու ֆառաբկան բոլորակրական աղարատում: Տարբեր նյութական բարիքներից օգտվելու եւ իրենց սոցիալական ու մասնագիտական կարգավիճակը բարձրացնելու հնարավորությունը դարձավ վրաց

Վերն ասվածի դասկերավոր աղացույց կարող է ծառայել հենց Վրասանը՝ 1991թ. սեփական անկախության վերականգնման դահին: Խորհրդային ժամանակաշրջանում Վրասանի բնակչության մեծամասնությունը երկլեզու էր: Ռուսերենը, վրացերենին զուգահեռ, ծառայում էր որդես դասնական լեզու, և կրթական համակարգում ու վարչարարության մեջ վրացերենի դասից անուրը վրացիների համար մեծ կարեւորություն ներկայացնող ֆաղափական խնդիր էր, ինչը նույնպես ուներ դաստիարակչական սեփական ազգային ինֆնությունը համադարձակ ռուսալեզու միջավայր հաստատելու Մոսկվայի փորձերից²⁴:

Լեզվական ոլորտի ներկա խնդիրներին լուծում սալու համար, վրացական իշխանությունների և ֆաղափական ընտրախաղի ֆաղափական վերաբերմունքի հետագա ազատականացմանը զուգահեռ, անհրաժեշտ է մարդու և էթնիկական փոփոխությունների իրավունքների դաստիարակչական բնագավառում առկա միջազգային ու եվրոպական փորձի առավել խոր կիրառում: Քաղափական (ԵԱՀԿ) կամ իրավական (Եվրախորհուրդ) դասաղի ուժ ունեցող վերոնշյալ փաստաթղթերի «լեզվական» նորմերը Վրասանի ներքին օրենսդրության ձեւավորման և զարգացման համար բավարար նորմատիվային հիմք են բովանդակում:

Խոսքի ու մայրենի լեզվի օգտագործման ազատությունը՝ ազատություն է հենց ըստ բնորոշման, այն իրավունք է, այլ ո՛չ թե դասականություն: Միեւնույն ժամանակ, էթնիկական փոփոխությունների ներկայացուցիչները դեռության ֆաղափացիներ են, և դա անխուսափելիորեն մասնաճում է իր ֆաղափացիության երկրի դեռական լեզվին տիրադեռելու որոշակի դասականության վրա: Պեռությունը, իր հերթին, դրա համար սեղծում է բարենդաս դասմաններ, սակայն, ոչ մի դեռումը՝ մայրենի լեզվին տիրադեռելու կամ օգտագործելու ազատության և իրավունքի սահմանափակման հաշվին: Էթնիկական փոփոխություններին դասկանող անձինք դեռ է իրավունք

բնակչության կողմից ռուսերենը սովորելու առավել գործուն խթաններից մեկը: Դրա հետ մեկտեղ, վրացերենի օգտագործումը վարչական մեթոդներով սահմանափակելու (ինչպես, օրինակ, 1976-77թթ. խորհրդային հանրադեռությունների նոր Սահմանադրությունների ընդունման ընթացքում) կամ էլ ազգային որոշ խորհրդանիշների նեանակությունն արժեգրելու Մոսկվայի բոլոր փորձերը հանգեցրել են բողոքի զանգվածային գործողությունների (ինչպիսիք են, օրինակ, 1956թ. մարտի 9-ի դեռերը Թբիլիսիում):

Վրացիները ռուսերենը սովորել են կամավոր կերպով, քանի որ որոշակի հանգամանքների բերումով Խորհրդային Միությունում կարող էին հասնել բարձրագույն դասնների, ներառյալ՝ դեռության դեկավարի դասնը: Իսկ հեթխորհրդային Վրասանի իրականության մեջ, երբ նրա անկախ գոյության 15 տարիների ընթացքում Սամցխե-Չավախի նահանգի (իր գրեթե 60% հայ բնակչությամբ) դեկավար էթնիկ հայ չի նեանակվել, զարմանալի չէ, որ երկամասի հայ բնակչությունը չի ցուցաբերում դեռական լեզուն սովորելու նրեւ գանկություն:

24 Տե՛ս Korth B., Stepanyan A., Muskhelishvili M. Language Policy in Georgia. P.5.

ունենան օգտագործելու մայրենի լեզուն ինչդեռ Վրասանի ներսում, այդդեռ էլ երկրից դուրս իրենց հայրենակիցների հետ կադեր հաստատելու համար, ինչդեռ նաև ունենալ այդ իրավունքի բնական շարունակություն հանդիսացող խոսքի, սեփական կարծիքը բոլոր մասշտիպ ձևերով ու միջոցներով արտահայտելու ազատություն իր ֆաղափացիական դասկանելության դեռության օրենսդրության շրջանակներում (ակնհայտ է, որ ներքին օրենսդրությունը դեռ է համադասասխանի միջազգային իրավունքի սկզբունքներին ու նորմերին, ինչդեռ նաև դեռության կողմից սահմանած միջազգային դասավորություններին):

Նդասակահարմար է թվում էթնիկական փոքրամասնությունների լեզվական զարգացման հետեյալ կառուցվածքը: Էթնիկական փոքրամասնությունների ներկայացուցիչները, որդես վրացական դեռության ֆաղափացիներ, իրավունք ունեն են որոշակի դասավորություն են կրում սիրադետելու վրացերենին²⁵, որդես Վրասանի էթնիկական բազմաթիվ փոքրամասնություններից մեկի ներկայացուցիչներ՝ նրանք իրավունք ունեն հաղորդակցվելու այլ էթնիկական փոքրամասնությունների հետ երկրի սահմաններում առավել սարածված լեզվով՝ ռուսերենով, որը դեռես յուրօրինակ *lingua franca*-յի դեր է խաղում, իսկ որդես էթնիկական ինքնության կրողներ՝ իրավունք ունեն օգտվելու իրենց էթնիկական դասկանելության լեզվով: Ընդ որում, էթնիկական փոքրամասնությունների համախոսմբ բնակության շրջաններում, ինչդիսին, օրինակ, Սամցխե-Ջալախսն է, էթնիկական փոքրամասնության լեզվին դեռ է սրվի սարածաշրանային լեզվի են շեղական վարչարարության ու դասավորության լեզվի կարգավիճակ: Դես լիովին համահունչ է ինչդես **Ազգային փոքրամասնությունների իրավունքերի դասդանության մասին 1995թ. շրջանկային կոնվենցիայի, Տարածաշրանային լեզուների են ազգային փոքրամասնությունների լեզուների 1992թ. եվրոդական խարհայի, Ազգային փոքրամասնությունների լեզվական իրավունքների վերաբերյալ 1998թ. Օսլոյի հանձնարարականների են սյալ ոլորի միջազգային-իրավական այլ փաստաթղթերի դրոյթներին, այդդես էլ էթնիկական փոքրամասնությունների խնդիրներով զբաղվող մի շարք հեղինակավոր միջազգային կազմակերդությունների հանձնարարականներին²⁶:**

25 Պետական լեզվին սիրադետելու որոշակի դասականությունը բխում է ֆաղափացիության հասկացությունից՝ որդես մարդու են դեռության միջես հարաբերականորեն մշական բնոյք ունեցող ու օրենքով կարգավորվող փոխադարձ իրավունքների ու դասավորությունների առկայությամբ արտահայտված իրավական կայուն կադի:

26 Տե՛ս օրինակ՝ *Matveeva A.* The South Caucasus: Nationalism, Conflict and Minorities. MRG International Report, May 2002; *Wheatley J.* The Status of Minority Languages in Georgia and the Relevance of Models from Other European States. ECMI Working Paper #26, Flensburg, March 2006.

Որոշ վրացի ֆաղափառների կարծիքով Ախալքալաֆի եւ Նինոծմինդայի Երջաններում վարչարարության մի Եարք ոլորտներում խորհրդային ժամանակաշրջանից դաշտանվող հայերենի դե-Ֆակտո օգտագործումը «վրացական օրենսդրության եւ Վրասանի սահմանադրության կողմից խախտում է»: Սակայն, իրականում, հաճվի առնելով Վրասանի կողմից **Ազգային փոփոխությունների իրավունքների դաշտանության մասին Երջանակային կոնվենցիայի** վավերացումը, **Տարածաշրջանային լեզուների եւ ազգային փոփոխությունների լեզուների վերաբերյալ Եվրոպական խարտիայի** սղասվող վավերացումը, ինչդեռ նաեւ Եվրախորհրդի եւ ԵԱՀԿ-ի այլ փաստաթղթերը, սլյալ դրակսիկան չի կարող արդեւ համարվել վրացական օրենսդրության խախտում, քանի որ վերոնշյալ միջազգային-իրավական փաստաթղթերի վավերացման ուժով դրանց դրույթները դեֆ Է անդայմանորեն ներգրավվեն Վրասանի ներքին ֆաղափական-իրավական իրականության մեջ: ԵԱՀԿ-ին ու Եվրախորհրդին անդամությունը, մոտակա ժամանակներում ՆԱՏՕ-ին, իսկ հեռանկարում՝ անգամ Եվրամիությանն անդամակցելու վրացական ֆաղափական ընտրախաղի հույսերը ենթադրում են, որ Վրասանը ոչ միայն կկարողանա օգտվել մասնակից-դեֆուսությունների վրա տարածվող բոլոր հնարավորություններից, այլ նաեւ նախատեսում են երկրի կողմից մի Եարք դայմանների կատարում եւ միջազգային ու Եվրոպական ֆաղափական-իրավական հսակ չափանիււներին համադասախանություն:

Դրանից ելնելով՝ Վրասանի ֆաղափական ընտրախաղն ու հասարակությունը դեֆ Է անսիճանաբար համակերտվեն այն իրողության հեֆ, որ, օրինակ, Սամցխե-Չավախաֆի կամ Քվեմո-Քարթլիի հայաբնակ Երջաններն ունեն տեղական գործավարության եւ դասավարության մեջ, հեռուստեստային եւ ռադիո հաղորդումներ հեռարձակելիս եւ այլ ոլորտներում հայերենն օգտագործելու բոլոր իրավունքները: Սամցխե-Չավախաֆի եւ Քվեմո-Քարթլիի ֆաղափական եւ լեզվական խնդիրների անտեսման հեֆազա փորձերը կհանգեցնեն այն բանին, որ Վրասանի խորհրդարանի կողմից կընդունվեն ֆաղափական իրողություններին եւ միջազգային չափանիււներին հակասող նորանոր օրենքներ: Ավելին, անգամ ընդունման դեղմում, նման օրենքները կլինեն իրականությանն այն ասիճանի չհամադասախանող, որ դադասադարձված են լինելու տեղական բնակչության կողմից անտեսման (այսինքն, դրան դարգադեռ զանգվածային կերտով կխախտվեն): Հեֆտաբար, վաղ թե ուշ, Վրասանի կառավարությունն ինքն ասիղված կլինի որոշում ընդունել դրանց չեղյալ հայտարարելու կամ գործողությունը կատեցնելու մասին: Հեֆխորհրդային Վրասանում դա տեղի է ունեցել բազմաթիվ անգամներ: Հակառակ դարգադայում, օրինակ, տեղական գործավարության եւ դասավարության մեջ բացառադեռ վրացերենն օգտագործելու

դասանջն այն օրջաններում, որտեղ բնակչության 95 տոկոսը բացառապես դրան չի տրամադրվում, հանգեցնելու է միայն սոցիալ-սնտեսական ճգնաժամի կամ, անգամ, ֆաղափարական անհնազանդության զանգվածային ելույթների:

Ելնելով Վրասանի սահաննած միջազգային-իրավական դարսավորություններից եւ չափանիււներից՝ հայերենին Չավախի սարածում հսակ իրավական կարգավիճակի շնորհումը կենտրոնական իւխանությունների կողմից դէտէ է ոչ թէ որդես զիջում, այլ Վրասանի միջազգային-իրավական եւ ֆաղափարական դարսավորությունների բնականոն կասարում ընկալվի:

Դրա հէս մեկտեղ, դէտէ է հսակեցնել խնդրի իրավաբանական եզրաբանությունը: Չավախի հասարակության կողմից Մամցխե-Չավախում հայերենին երկրորդ դէտէական լեզվի կարգավիճակ շնորհելու խնդրի ֆաղափարական դրվածքը դաշտոնական Թբիլիսիի համար իսկադէս հնչում է բավականին հաւճ եւ վաս ընկալվում վրացական հասարակության կողմից: Նույնիսկ, եթէ մի կողմ թողնենք զենքը ձեռքին Վրասանի դէմ դաշտեագմած աքխազների կամ արջ 30 հազար արերի²⁷ երկրորդ դէտէական լեզու ունենալու իրավունքի, եւ օրինադաս հայ բնակչության նույնանման իրավունքից օգսվելու արդարացիության ֆաղափարական խնդիրը, հարկ է միանշանակորեն ընդունել, որ այդ հարցը դէտէ է ձեալեդրովի կոռեկտ իրավաբանական եզրերով: Գտնում ենք, որ Մամցխե-Չավախի դարսագայում բոլոր կողմների համար ընդունելի կարող է լինել ոչ թէ հայերենին երկրորդ դէտէական լեզվի²⁸ կարգավիճակ սալու դասանջը, այլ՝

27 Մանավորադէս, այն փաստի մասին, որ Վրասանում լեզվական խնդիրը մեծ չափով կախված է ոչ այնքան Վրասանի սահանադրության որոշակի սահանափակող դրույթներից, ինչքան հղում են անում բազմաթիվ վրացի փորձագէտներ ու իւխանության ցերկայացուցիչներ, որքան ֆաղափարական կոնյուկտուրայից, վկայում է Վրասանի կառավարության կողմից 2005թ. մարտին առաջ ֆաւած Հարավային Օսիայի հակամարտության խաղաղ կարգավորման նախաձեռնությունը («Initiative with Respect to the Peaceful Resolution of the Conflict in South Ossetia of March 2005»): Ըստ այդ նախաձեռնության՝ Վրասանի իւխանությունները դաշտասակամություն էին հայտնում արերենին Հարավային Օսիայի սարածում շնորհելու դաշտոնական կարգավիճակ, թէեւ դա (ելնելով որոշ վրացի փորձագէտների ու ֆաղափարական գործիչների հայտարարությունների տամաբանությունից), կարծես թէ, ձեալանորեն հակասում է Վրասանի գործող սահանադրությանն ու ներքին օրենսդրությանը:

28 Միջազգային չափանիււները չեն սալխ «դէտէական» կամ «դաշտոնական լեզու» եզրերի հսակ կամ դաշտոնական սահաննում: Սովորաբար, այս երկու եզրերը դէտէությունների կողմից օգսագործվում են փոխնիփոխ կերով, թէեւ դէտէությունները հաւախ օգսագործում են առաջին եզրը սեփական սարածում ձեալալրված ու օգսագործող դաշտական ազգային լեզվի նկատմամբ, իսկ երկրորդ եզրը՝ այլ դէտէությունից փոխառված լեզվի նկատմամբ, որն այնքան լայն է կիրառվում, որ դէտէության կողմից ընդունվում է որդես ֆաղափարների հէս հաղորդակցվելու եւ դաշտոնական փոսաթորթում կիրառելու միջոց: Չկա նաեւ որեւէ միջազգային չափանիւ կամ սահանափակում այն հարցում, թէ դէտէ է, արդյոք, դէտէությունները էքնիկական փոքրամասնությունների արերի բավարարման համար մեկից ավելի լեզու ձանաչեն որդես դէտէական, թէ դիւղեն միայն միակ դէտէական լեզվի առկայության վրա ու ամրագրեն այն ներքին նորմաշիվ-իրավական ակտերով: Սովորաբար, նման չափանիււները (կամ դրանց կիրառման

Սամցխե-Չավախում հայերենին սարածաշրջանային լեզվի կամ էթնիկական փոփոխականության պաշտոնական լեզվի իրավական կարգավիճակի շնորհունը (ինչն անբողոքովին բխում է Եվրոպայի Խորհրդի վերոնշյալ իրավական նորմերի *սրանսրանությունից*): Վրացի ազդեցիկ ֆաղափագեցները, այդ թվում նրանք, ովքեր մեծ ավանդ ունեն ներկայիս Վրաստանի ֆաղափական գաղափարախոսության ձեւավորման գործում, բազմիցս ընդգծել են լեզվական խնդրի նման լուծման հնարավորությունն ու ցանկալիությունը, որի ժամանակ ներքին գործավարությունը վարվելու է հայերենով, իսկ կենտրոն ուղարկվող փաստաթղթերը կազմվելու են արդեն վրացերենով: Դա խնդրի լուծման լիովին բնականոն եւ ընդունելի ձեւ է, թեւեւ սեխնիկադեա փոխկադակցված Չավախի սարածաշրջանին ընդլայնված ինֆնավարության սալու ոչ դակաս դժվարին խնդրին: Սակայն սվյալ դեղում կարեւոր է այլ բան՝ մի կողմից, վրացական ֆաղափական ընտրախալի ու իշխանությունների եւ, մյուս կողմից, Սամցխե-Չավախի հասարակության միջեւ բանական փոխզիջումների որոնման գործընթացի սկիզբը: Գտնում ենք, որ սկզբունֆորեն վրացական ներկա իշխանությունները կարող են դասատուս լինել նման ֆայլերի:

Ես մեկ անգամ նեենք, որ Չավախի հայ բնակչության, ինչդեա երկրի ներսում, այդդեա էլ դրա սահմաններից դուրս, մայրենի լեզուն օգտագործելու իրավունքը բխում է խոսքի ազատության, իր կարծիքը բոլոր հասանելի ձեւերով եւ միջոցներով արտահայտելու իրավունքից: Տվյալ դրույթը դեա է իրավաբանորեն ամրագրվի Վրաստանի ներքին օրենսդրության մեջ: Եվրոպայի բազմաթիվ երկրներում գործնականում կիրառվող միջազգային կոնվենցիաներն ու հանձնարարականները²⁹ կարող են Վրաստանի ներքին օրենսդրության համար ժողովրդավարական նորմերի օրինակելի հիմք լինել:

Բացի դրանից դեա է նեել, որ սվյալ հարցը սերտորեն կադված է ոչ միայն էթնիկական փոփոխականությունների իրավունքների, այլ նաեւ մարդու հիմնարար իրավունքների դաստղանության խնդիրների հեա, ինչը հասկադեա արտահայտվում է դասական ոլորտում: Մասնավորադեա, ինֆնին դարգ է, որ Սամցխե-Չավախում դասավարության մեջ վրացերենի ոչ այլընտրանալին

կայուն դրակսիկան) կոնկրեա ձեավորվում են արդեն էթնիկական փոփոխականությունների ու դեաության ատների փոխհամաձայնեցման արդյունֆում:

29 Օրինակ, ԵԱՀԿ սարածաշրջանում 8 երկիր ունեն երկու դասոնական լեզու, 2 երկիր (Շվեյցարիան եւ Բոսնիա ու Հերցեգովինան) ունեն երեք դասոնական լեզու, իսկ 22 երկիր, ունենալով մեկ դասոնական լեզու, այլ լեզուներին սալիս են հատկ կարգավիճակ: Ընդ որում, նեված 22 երկրներում այլ լեզուն կամ էթնիկական փոփոխականության լեզուն կարող է ունենալ «դասոնական» կարգավիճակ որոակի երջաններում առանց այն «դասոնադեա» սահմանելու: Տե՛ս մանրամասն՝ Report on the Linguistic Rights of Persons Belonging to National Minorities in the OSCE Area. OSCE HCNM, 1 March 1999.

կիրառման անհրաժեշտության մասին: Դա դարձավորեցնում է կենտրոնական իշխանություններին ընդունելու Սանցիտե-Չավախի սարածաբանական հայտերնի օգտագործումը երաժխավորելու համադասասխան տայմաններ և մեխանիզմներ: Իրենց համախումբ բնակության բաշաններում մայրենի լեզվով ղեկավար կառույցների հետ հարաբերվելու և գործավարությունը սանելու էթնիկական փոփոխությունների ներկայացուցիչների հնարավորությունը ըստ միջազգային-իրավական նորմերի էական լեզվական իրավունք է: Նման հնարավորությունը երաժխավորում է, որ նրանք կարող են հասկանալ ղեկության իրենց առնչվող գործողությունները, արտահայտել իրենց տեսակետները և մասնակցել համադասասխան ղեկական ֆաղափականության մշակմանը: Այդ հնարավորությունը նվաճած անձանց թույլ է տալիս նաեւ ակտիվորեն ներգրավվելու երկրի ֆաղափացիական կյանքում՝ բազմակարծիք և բաց հասարակություն կերտելու ու զարգացնելու, ինչդեպ նաեւ երկրի մնացած բնակչության հետ սեփական միասնությունն զգալու համար:

Նման դրակտիկայի տրամաբանական բարունակությունը ղեկ է լինի նաեւ էթնիկական փոփոխությունների համախումբ բնակության բաշաններում մայրենի լեզվով ՉԼՄ-ների ստեղծումն և զարգացումը: Ներկայումս, ըստ 2004թ. հեռարձակման ոլորտի նոր օրենքի 16-րդ հոդվածի, հանրային հեռուստատեսությունը դարձավորված է օգտագործել փոփոխությունների լեզուները հեռուստատեսություններում և թողարկել էթնիկական փոփոխություններին հետաքրքրող հաղորդումներ: Բազմազգ ֆաղափացիական հասարակության մեջ ժողովրդավարական-իրավական բարեփոխումների իրական արդյունքներից մեկը՝ ազգամիջյան թեւանմանքի հրահրման նույնակով ՉԼՄ-ների և խոսքի ազատության իրավունքի օգտագործումը բացառող ներդեպական մեխանիզմների ստեղծումն ու ամրացումն է, ինչը բխում է ԵԽ և ԵԱՀԿ բաշանակներում ստանձնած մի բարձր ֆաղափական և իրավական դարձավորությունների կատարումից:

2.3. Կրթության և մշակույթի ազատություն

Կրթության մասին 1997թ. Վրաստանի նախորդ օրենքը էթնիկական փոփոխություններին դասկանող անձանց տալիս էր մայրենի լեզվով կրթություն ստանալու իրավունք: Օրենքի 4-րդ հոդվածում ասվում էր, որ «Պետությունը, ինքնակառավարման տեղական մարմինների միջնորդությամբ, Վրաստանի այն ֆաղափացիների համար, որոնց մայրենի լեզուն վրացերենը չէ, տայմաններ է ստեղծում տրրական ու միջնակարգ կրթության այնդիսի հաստատությունների կամ բաժանմունքների ստեղծման գործում, որտեղ ուսուցումը տարվելու է իրենց մայրենի լեզվով»: Մշակույթի մասին 1997թ. օրենքով

դեռությունը բոլոր Երջանների մշակութային զարգացման համար դարձավորվում էր նաև հավասար դայմաններ ստեղծել (հողված 20):

Ներկայումս, Վրաստանում ընդհանուր եւ բարձրագույն կրթության ոլորտը կարգավորող նոր նորմատիվ-իրավական ակտեր են ընդունված, որոնցում դեռական լեզվի եւ փոքրամասնությունների լեզուների օգտագործման խնդիրները փորձ է արվում կանոնակարգելու մի փոքր այլ կերպ: Ըստ Հանրային կրթության մասին 2005թ. նոր օրենքի. «հանրային կրթական հաստատություններում ուսուցման լեզուն վրացերենն է, իսկ Աբխազիայի ինքնավար մարզում՝ վրացերենը կամ աբխազերենը» (հողված 4.1), թեւեւ, դրա հետ մեկտեղ, «Վրաստանի ֆաղափացիները, որոնց մայրենի լեզուն վրացերենը չէ, իրավունք ունեն ամբողջական ընդհանուր կրթություն ստանալու իրենց մայրենի լեզվով» (հողված 4.3): Դա, իհարկե, վկայում է այն մասին, որ Վրաստանում փոքրամասնությունների լեզվով ուսուցումը դեռ արգելված չէ, սակայն, դրա հետ մեկտեղ, նոր օրենքը նախատեսում է այդ բոլոր դպրոցների անցումը նոր համավրացական կրթական ծրագրերին, որոնց համաձայն 2010-2011 թթ. ոչ ուր վրացերեն լեզուն եւ գրականությունը, Վրաստանի դաստիարակման ու աշխարհագրությունը, ինչպէս նաեւ այլ «սոցիալական գիտություններ» դեֆ է դասավանդվեն միայն վրացերենով (Համաձայն 5.4 եւ 58.5 հողվածների):

Բարձրագույն կրթության ոլորտը կարգավորվում է Բարձրագույն կրթության մասին 2004թ. օրենքով: Տվյալ օրենքի 4-րդ հողվածը նախատեսում է, որ «բարձրագույն կրթության հաստատություններում դասավանդման լեզուն վրացերենն է, Աբխազիայում՝ նաեւ աբխազերենը», թեւեւ նույն հողվածում կա բավականին անորոշ ձեւակերպում, որ «այլ լեզուներով դասավանդումը, բացառությամբ անհասկանալի դասընթացների, թույլ է տրվում, եթե դա նախատեսված է միջազգային դայմանագրով կամ համաձայնեցված է Վրաստանի կրթության եւ գիտության նախարարության հետ»: Բացի դրանից, Օրենքի 89-րդ հողվածը հաստատում է վրացերեն լեզվով միասնական ընդունելության ֆնություններ դեռության կողմից բոլոր հավասարմագրված ԲՈՒՀ-երի համար եւ որոշում է այդ ԲՈՒՀ-եր ընդունվելու համար դարձադիր 4 ֆնական առարկաներ, որոնք են՝ վրացերեն լեզուն եւ գրականությունը, ընդհանուր զարգացածությունը, օտար լեզուն (անգլերենը, գերմաներենը, ֆրանսերենը կամ ռուսերենը) եւ մաթեմատիկան: Օրենքի նույն հողվածով նախատեսվում է, որ հետագա տարիներին միասնական ազգային ֆնության կազմում կընդգրկվեն նոր առարկաներ³²:

Կրթության ոլորտի ներկա նորմատիվ-իրավական բազան էքնիկական

32 Wheatley J. The Status of Minority Languages in Georgia and the Relevance of Models from Other European States. P.9-10:

փոփոխությունների ներկայացուցիչների և, ոչ դակաս չափով փորձագետների մոտ սարակուսանքներ ու մտահոգություններ է ստեղծում: «Հայալեզու բնակչության մեծագույն մտահոգություններից մեկն է Վրաստանի ղազախության և աբխազիայի պատերազմի վրացերենով դասավանդման համակարգի նախատեսվող ներդրումը: ... Անգամ նրանք, ովքեր հավաստում են, որ վրացերենի ներդրումը վերաբերվելու է միայն որոշ թվով առարկաների, երկյուղում են, որ դա կարող է լինել ամբողջադաս վրացերենով ուսուցման անցման սկիզբը: ... Այդ դասձառով հասկանալի է, որ հայախոսները վսանգ են զգալու այնքան ժամանակ, որքան որդես դասավանդման լեզու հայերենի կարգավիճակը երաշխավորված չէ»³³:

Միևնույն ժամանակ, մեծ է հավանականությունը, որ Կրթության նախարարությունը հետևողականորեն արագացնելու է էթնիկական փոփոխությունների դրոցներում վրացերենը ուսուցման մեջ ներմուծելու գործընթացը՝ ֆաղարկելով իր մտադրություններն այն հավաստիացումներով, թե վրացերենով դասավանդումը սարածվելու է միայն մի քանի առարկաների վրա. «Այն դեպքում, երբ որոշ աղբյուրներ նշում են այդ առարկաների վրացերենով դասավանդման ներդրումը 2006-ի համար, այլ աղբյուրներ հայտարարում են, որ որոշ քանակությամբ դրոցներում ուսուցումն արդեն սարվում է երկլեզու սարբերակով, և բարեփոխումները նդասակ ունեն բոլոր դրոցներում բոլոր առարկաների ուսուցումը վրացերենով սանելը: Դա նշանակելու է փոփոխությունների լեզուներով կրթության վերացումը: ... Հասկանալի է, որ հայախոս և աղբերջանախոս Երջանների բնակչությունը երկյուղում է, որ նրանց լեզուները որդես դասավանդման միջոց այլևս չեն հանդուրժվելու»³⁴:

Վերնըշյալ իրավական նորմերը և Վրաստանի կրթական համակարգում դրանց կիրառումը լուրջ մտահոգություններ են առաջացնում, քանի որ դրանք ոչ միայն պարունակում են իսրակականության սարբեր, այլ նաև իրապես խոչընդոտում են էթնիկական փոփոխությունների ներկայացուցիչների երիտասարդ սերնդի երկրի հասարակական-ֆաղարկական և մշակութային կյանքին համարկանակը: Միաժամանակ, դրանք լուրջ վսանգ են ստեղծում անհասի կայացման գործընթացի, էթնիկական փոփոխությունների ներկայացուցիչների լիարժեք կրթություն սսանալու և նրանց էթնիկական ինքնության դահողանման համար: Դրա հետ մեկսեղ, այդ բոլոր ֆայլերը բազմաթիվ դեպքերում դարգաղես հակասում են միջազգային հանրության առջեւ Վրաստանի սսանձնած դարսավորություններին և կրթության ու մեակույթի ոլորտի հիմնարար սկզբունքներին:

33 Korth B., Stepanyan A., Muskhelishvili M. Language Policy in Georgia. P.37.

34 Նով. աշխ., էջ 44-45.

Էթնիկական փոփոխման փոփոխություններից մասնակցող անձանց կրթական իրավունքների ոլորտում գործում են հանձնարարական բնույթի ԵԱՀԿ-ի դրույթները: **Ազգային փոփոխման փոփոխությունների կրթական իրավունքների մասին 1996թ. Հասագայի հանձնարարականներն** սկսվում են հասկանալի կերպով՝ «Միջազգային փաստաթղթերի ոգին» խորագրով կրող բաժնից: Դրանում նշված են էթնիկական փոփոխման փոփոխությունների դաստիարակությանը վերաբերվող ընդհանուր իրավական դրույթները եւ կրթության իրավունքի նկատմամբ դրանց կիրարկելիության հասուկ սկզբունքները: Առաջիններին վերաբերվում են էթնիկական փոփոխման փոփոխությունների վիճակի բարելավումը, նրանց իրավահավասարության եւ խտրականության բացառման գծով սահմանված դաստիարակությունների կատարման ամրագրող դրույթները: Երկրորդ խմբին կարելի է դասել էթնիկական փոփոխման փոփոխություններին սեփական ինքնության դաստիարակման իրավունքի ամբողջական իրականացման համար հնարավորություններ ստեղծելու սկզբունքը, ինչը հնարավոր է «միայն այն դեպքում, երբ նրանք կրթական գործընթացի ընթացքում ձեռք են բերում մայրենի լեզվի դաստիարակման իմացություն», ինչպես նաեւ «դաստիարակման լեզվի բավարար իմացության միջոցով լայն ազգային հասարակության մեջ համարվելու» սկզբունքը (կէս 1):

Պետության կողմից, ըստ կարիքի, առկա ռեսուրսների առավելագույն օգտագործմամբ, եւ, ինչպես ինֆորմացիայի, այդպես էլ միջազգային կառույցների օժանդակությամբ՝ էթնիկական փոփոխման փոփոխությունների լեզվական իրավունքների իրականացման համար կրթության ոլորտում հասուկ միջոցառումների ձեռնարկումը՝ նրա դաստիարակությունն է (կէս 4): Երջանային եւ տեղական մարմինները դեռ է փոփոխման փոփոխությունների համար կրթության ոլորտում օժտված համադաստիարակման իրավասություններով, ինչը ենթադրում է աջակցություն «տեղական եւ (կամ) երջանային մակարդակում ֆաղափականության ձեռնարկման գործընթացում փոփոխման փոփոխությունների մասնակցությանը» (կէս 6):

Կրթական ծրագրերի ձեռնարկման գործում փոփոխման փոփոխությունների ակտիվ մասնակցության անհրաժեշտությունը մասնակցում են նաեւ **Լուսնի 1999թ. հանձնարարականները**, որոնք հստակորեն սահմանազատում են այս հարցում դաստիարակման իրավունքային մարմինների եւ էթնիկական փոփոխման փոփոխությունների կազմակերպությունների լիազորությունները. «Հավելի առնելով այն հանգամանքը, որ կրթության ոլորտում չափանիւթների մշակման դաստիարակությունը կրում են դաստիարակման իրավունքային մարմինները՝ փոփոխման փոփոխությունների կազմակերպությունները կարող են որոշել համադաստիարակման փոփոխման փոփոխությունների լեզուների, մշակույթների կամ մեկի եւ

մյուսի դասավանդման համար կրթական ծրագրերի բովանդակությունը» (կէս 18):

Հստակ, օրենսդրորեն ամրագրված կրթական ծրագրերի գոյության անհրաժեշտության խնդրում Հաագայի հանձնարարականները հակիրճ են ու միանշանակ. «Ազգային փոփոխություններին դասկանող անձանց սալով սեփական կրթական հասասություններ ստեղծելու և աջակցություն ցուցաբերելու իրավունք՝ ղեկությունները չդեմք է խոչընդոտեն այդ իրավունքի իրականացմանն՝ նման հասասությունների ստեղծումը և վարումը ավելորդ կերպով դժվարացնող իրավական և վարչական ընթացակարգերի ստեղծման միջոցով» (կէս 9): Հաագայի հանձնարարականներով սահմանվում են էթնիկական փոփոխություններին դասկանող անձանց կրթական իրավունքներ՝ սկսած սարականից մինչև բարձրագույն կրթության մակարդակը:

Էթնիկական փոփոխությունների համար կրթության, մշակույթի ու մայրենի լեզվի միջև կադմն սսանում է իր բովանդակալից արահայտությունը Հաագայի հանձնարարականների 19-րդ կէսում. «Հաւովի առնելով այն կարեւոր նշանակությունը, որը միջազգային փաստաթղթերը սալիս են միջմշակույթային կրթությանը և փոփոխությունների դասմության, մշակույթի ու ավանդույթների նկատմամբ ուսարդությանը, ղեկական կրթական գերսեսչությունները դարսավոր են աղահովել համադասասիսան ազգային փոփոխությունների դասմության, մշակույթի ու ավանդույթների ուսումնափրության ներառումն ընդհանուր կրթական ծրագրերի մեջ: Մեծամասնության ներկայացուցիչների կողմից ազգային փոփոխությունների լեզուների ուսուցման խրախուսումը նդաստելու է ղեկության ներսում հանդուրժողականության ու մշակույթային բազմազանության ամրադնդմանը»: Էթնիկական փոփոխությունների համար կրթության ոլորսի ելրոդական իրավական չափանիււները հսակորեն սահմանված են **Տարածաւրջանային լեզուների և փոփոխությունների լեզուների 1992թ. ելրոդական խարսիայում և Ազգային փոփոխությունների իրավունքների դաւսդանության մասին 1995թ. ելրոդական յրջանակային կոնվենցիայում**: Առաջինը, ամբողջովին կրթության ոլորսի դրույթներին հասկացված 8-րդ հողվածում, նախաստում է կրթական մակարդակների հսակ սահմանազսում՝ մայրենի լեզվի ուսուցման և օգսադործման հէս փոխկադված: Այն նաեւ նախաստում է մայրենի լեզվով բոլոր առարկաների դասավանդումը կրթական գործընթացի բոլոր համադասասիսան ասիւսանների վրա, եթէ «ազգային փոփոխության սարածաւրջանային լեզվից օգսվող անձանց թիվն արդարացնում է այդ» (մաս 2, հողված 8): Երջանակային կոնվենցիան 12-րդ հողվածով դարսավորեցնում է ղեկություններին «ազգային փոփոխություններին դասկանող անձանց համար, բոլոր մակարդակներով,

առաջադրվել կրթության մասշեղիության հավասար հնարավորություններ»:

Մարդու իրավունքների և ազատությունների դաժադանության ոլորտում միջազգայնորեն ճանաչված փաստաթղթի՝ **Ռասայական խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին 1965թ. միջազգային կոնվենցիայում**, ամրագրված է հետևյալ իրավական նորմը. «Երբ հանգամանքները այդ դասանշում են, դեռությունները դեռ է իրականացնեն հասուկ և կոնկրետ միջոցառումներ սոցիալական, սնեսական, մեակութային և այլ ոլորտներում, որո՞ւ ռասայական խմբերի³⁵ կամ դրանց դասկանող անձանց դասա՞ւ զարգացման և դա՞ւադանության առաջադման նդասակոլ, որդեսզի երա՞ւալորվի նրանց կողմից մարդու իրավունքների և հիմնական ազատությունների ամբողջական և հավասար իրականացումը» (մաս 2, հողված 2): Էթնիկական փոփրամասնությունների կազմակերդությունների, նրանց ինփնակառավարման սարածփային մարմինների ակթիվ և անփոխարինելի դերը կրթական հասասությունների սեսդման ու կառավարման գործում հիմնակորված է միջազգային իրավունքի փաստաթղթերում³⁶: Ճանաչված ու հիմնակորված է նաեւ հետևյալ սկզբունքը. թեւ դեսությունը վարչական միջոցներով և օրենսդրությանը համադասասալան կարող է հեսեւել այդ գործընթացին (նկաթ ունեն էթնիկական փոփրամասնությունների կողմից կրթական հիմնարկությունների սեսդման ու կառավարման գործընթացը), այն չդես է խոչընդոթի այդ իրավունքի իրականացմանը՝ ներկայացնելով անհիմն դասանշոներ, որոնք կարող են գործնականում անհնարին դարձնել էթնիկական փոփրամասնությունների համար իրենց սեփական կրթական հասասությունների սեսդումը:

Էթնիկական փոփրամասնությունների իրավունքների ու ազատությունների համակարգում կրթությանը հասուկ սեղ սալու միտումն ակնհայտ է մեր ժամանակների միջազգային-իրավական փաստաթղթերից ռսերում: Դրանց համաձայն կրթությունն անհրաժեես է ոչ միայն ակադեմիական կամ սեփնիկական դասրասության առաջադման, այլ նաեւ այնդիսի արժեքների հասասման համար, ինչդիսիք են հանդուրժողականությունը, բազմակարծությունը, ռասիզմի հես չհամակերդվելը:

35 Տվյալ Կոնվենցիայում «ռասայական խտրականություն» արսահայտությունը նեանակում է ազգային կամ էթնիկական ծագման հասկանիլներով ցանկացած սարբերակում, սահմանափակում, բացառում կամ գերադասում, որը նդասակ ունի կամ հեսեսանք է փողափական, սնեսական, սոցիալական, մեակութային կամ հասարակական կյանքի ցանկացած այլ բնագալառում մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների ոչնչացման կամ արժեգրկման» (մաս 1, հողված 1).

36 Օրինակ, Ազգային փոփրամասնությունների իրավունքների դա՞ւադանության մասին ռջանակային կոնվենցիայի 13-րդ հողվածում. «Իրենց կրթական համակարգերի ռջանակներում, Կողմերը դեսք է ճանաչեն, որ ազգային փոփրամասնությունների ոդականող անձինք իրավունք ունեն սեսդել և դեկալարել իրենց սեփական մասնակոր կրթական և վերադասրասման հասասություններ»:

Միջազգային իրավունքի փաստաթղթերը կրթության վերոհիշյալ արժեքների ու նդասակների հասսասման գործում գլխավոր դասասխանասվությունը դնում են այն դէսության վրա, որսեղ էթնիկական փոփոխանությունները բնակվում են: Այդ դէսություններում միջէթնիկական ֆաղաֆակիթը համակէցության խնդիրը կենսականորէն կարտուր է նէրփն կայունության եւ արդյունավէս միջազգային համարկման համար: Նման նէրդաւնակ համակէցությունը, ի թիվս այլոց, սվյալ սարածաւրջանում խաղաղության ու կայունության դահողանման կարտուր գործոն է:

էթնիկական փոփոխանությունների կրթական իրավունքների ոլորտում Վրասանի նէրկայիս իրավիճակը հէռու է վէրոնւյալ չափանիւնէրից: էթնիկական փոփոխանությունների իրավունքների ու ազասությունների դաւէսողանությունը դահանջում է համալիր մոսէցում, որն իր արսահայսություն է գսնում մարդու եւ ֆաղաֆացու անձնական, ֆաղաֆական ու սոցիալ-սնէսական իրավունքների ճանաչման ու աղահովման մէջ: Որդէսգի էթնիկական փոփոխանություններին դասկանող անձիմֆ հաղթահարէն օսարման վիճակն ու «գէսոյացման» զգացումը, անհրաժէս են իրէնց ֆաղաֆացիության դէսության առաջնահէրթ ջանէրը, ընդ որում, համալիր ու համակարգային բնոյթի ջանէր՝ ուղղված ֆաղաֆացիների ոչ միայն սոցիալական, այլ նաեւ ֆաղաֆական իրավունքների իրական աղահովմանը:

Անհասն օսարվում է դէսությունից, նրա ֆաղաֆացիական դիրքը լուսանցֆավորվում է, իրավունքի երկու (ֆաղաֆացի-անհաս ու դէսություն) սուրյէկսների միջէւ սարաբաժանում է սնէղծվում, էթն դէսության մէջ չկան մարդու եւ ֆաղաֆացու իրավունքների ու ազասությունների իրականացման ու դաւէսողանության հսակ ու արդյունավէս մէխանիզմներ, ինչդէս նաեւ բացակայում է էթնիկական փոփոխանությանը դասկանող անհասի իրավունքների օրէնսդրական ճանաչումն ու կարգավորումը: Քաղաֆացիական օսարմանն ավէլանում է էթնիկականը, մէկն ուժէղացնում է մյուսին եւ, արդյունրմում, փասացի, սակայն օրէնսդրորէն չամրագրված էթնիկական փոփոխանությանը դասկանող անձի կարգավիճակի ֆոնի վրա, դէսության ֆաղաֆացու իրավական կարգավիճակն «անհէսանում» է: Այլ խոսով, էթնիկական փոփոխանությանը դասկանող անձի կարգավիճակի իրավական կարգավորվածության ու դաւէսողանվածության բացակայությունը հանգէցնում է էթնիկական ու ֆաղաֆացիական դասկանէլությունների բախմանը, մարդն առաջին հէրթին զգում է իր էթնիկական իմֆնությունը, իսկ ֆաղաֆացիական իմֆնությունը, անգամ էթն առկա է, աղա որդէս ինչ-որ երկրորդական բան: Կորէլ ցանկացած դէսության համար բացասական այդ միսումը հնարավոր է բացառաղէս իրավական ճանաղարհով, իւխանությունների մսածված

ֆաղափականությանը, այդ թվում (եւ առաջին հերթին) կրթության ոլորտում:

Ինչդեռ նույն է Գ. Նոդիան Վրաստանի բազմաէթնիկականությանը նվիրված իր ուսումնասիրության մեջ, «դեռևս կան հաստատվածներն աշխատում են բացառապես վրացերենով, գրեթե հնարավորություն չի մնացել փոփոխությունների լեզուներով բարձրագույն կրթություն ստանալու, չափազանց դժվար է վրացերեն չիմանալով աշխատանք գտնել, ՉԼՄ-ները գրեթե բացառապես վրացերենով են հեռարձակում: Դա նշանակում է, որ ոչ վրացական դոկտրինների համակարգի միջոցով դեռևս չեն ստեղծվել աղյուսակային ֆաղափացիներին դուրս է մղում հասարակությունից, զրկում սեփական երկրում հաջողության հասնելու հնարավորությունից»³⁷:

Սակայն, կարելի է ենթադրել, որ «սեփական աղյուսակային ֆաղափացիների դուրսմղումը» չեն լինում ոչ այնքան ոչ վրացական դոկտրինների, որքան ֆաղափացիական ակտիվ կյանքի բոլոր ոլորտներում Վրաստանի դեռևս կան լեզուն բացարձակ կամ գրեթե բացարձակ կերպով օգտագործելու միջոցով: Դա համահունչ է Գ. Նոդիայի հետագա դատողություններին. «Արդարացի է, երբ դեռևս չեն համեմատաբար խոշոր փոփոխությունների համար ստեղծում է իրենց մայրենի լեզվով միջնակարգ կրթություն ստանալու երաշխիքներ, ընդ որում՝ ոչ թե մասնավոր դոկտրինների գործունեությունը թույլ տալու կամ արճնելու... այլ դրանք ֆինանսավորելու միջոցով: Փոփոխությունների ներկայացուցիչները դեռևս է իրական հնարավորություն ունենան կրթական համակարգի միջոցով դաժնաբանելու սեփական մշակութային եւ լեզվական ինքնությունը: Այդ դասձառով ոչ վրացական դոկտրինների համակարգը սկզբունքորեն դեռևս է դաժնաբանելի»³⁸:

Կրթության բոլոր մակարդակներում վրացերեն լեզվի արագացված ներդրման դրակսիկան ոչ միայն խնդիր չի լուծում, այլ, ընդհակառակը, բարդացնում է այն: Ինչդեռ վկայում է Քվեմո-Քարթլիի որոշ աղբյուրագրական փոփոխությունների էթնիկական դոկտրիններում վերջին մեկուկես տարում վրացերենի արագացված ներդրման փորձը, դրա արդյունքում երեսան է գալիս թերուս երեխաների մի ամբողջ սերունդ, որը գրեթե չունի որևէ դասկերպում այն կրթական առարկաների մասին, որոնք դեռևս կան լեզվով են դասավանդվում: *Նման մոտեցման վրացական արտահայտվում է նաև նրանով, որ նման ուսուցման արդյունքում իրենց հասկանալի մայրենի լեզվով լիարժեք եւ բազմակողմանի կրթություն չստացած երեխաները հետագայում չեն կարող նաև վրացերենը սովորել:*

37 Нодиа Г. Полиэтничность Грузии: факт, отношение к нему и политическая стратегия. С.91.

38 Նվ. աշխ, էջ 93:

Մյուս կողմից, վրացերեն լեզվով միասնական ազգային ֆունկցիոնների համակարգի ներդրման արդյունքում 2005թ. Ջավախքից դրանք հաջողությամբ կարողացան հանձնել միայն երկու քաղաքներ³⁹: Ինչպես գտնում են Վրաստանի էթնիկական դոկտրինների բազմաթիվ ուսուցիչներ, էթնիկական փոփոխությունների համախումբ բնակության քաղաքներում վրացերենը շատ ավելի արդյունավետ են սովորում այն երեխաները, որոնք ստացել են լիարժեք միջնակարգ կրթություն մայրենի լեզվով, սակայն ունեն վրացերեն լեզվի սարական գիտելիքներ եւ կամովին ցանկություն են հայտնել խորացնել դրանք: Պեսք է նաեւ հազվի առնել, որ 95% հայ բնակչություն ունեցող Ջավախքի ղայմաններում, որտեղ բնակվող ոչ մեծաթիվ վրացիներն անգամ խոսակցական մակարդակով ավելի լավ են տիրապետում հայերենին, քան վրացերենին⁴⁰, երեխաների մոտ ընդհանուր կրթական ծրագրերով վրացերենի խորը ուսումնասիրության համար առարկայական հնարավորությունները շատ ավելի սակավ են, եթե նրանք չունեն լրացուցիչ ազդակներ: Ընդ որում, ըստ որոշ փորձագետների կարծիքի, վրացերենի ուսուցումը խառը բնակչություն ունեցող վայրերում դեռ է սարվի այլ մեթոդիկաներով եւ ծրագրերով, քան փոփոխությունների համախումբ բնակության քաղաքներում⁴¹: «Վրացերենը՝ որդես դեռական լեզու, Վրաստանում բնակվող ազգային փոփոխությունների համար երկրորդ լեզու է, իսկ երկրորդ լեզուն՝ դա այլ սոցիալ-լեզվաբանական կատեգորիա է, եւ, հետեւաբար, ենթադրում է դասավանդման այլ մեթոդիկա ու այլ մոտեցումներ: Հակառակ դեպքում՝ մենք կստանանք հակառակ արդյունքներ՝ վրացերեն լեզվով բարդացված ու ոչ լուրջաբան կերպով ընթացած նյութերն անհասկանալի ու անհետաքրքիր են ազգային փոփոխությունների համար, նրանք ի վիճակի չեն (հաճախ ցանկության առկայության դեպքում էլ) սովորելու դեռական լեզուն»⁴²:

Էթնիկական փոփոխությունների կողմից մայրենի լեզուն

39 Ընդ որում դա կապված չէր այս երիտասարդների գիտելիքների ընդհանուր մակարդակից, քանի որ հետազոտյալում նրանցից գրեթե բոլորն առանց որեւէ խնդիրներ ունենալու մրցույթային հումունիզմներով հաջողությամբ ընդունվեցին Հայաստանի ԲՈՒՀ-եր:

40 Տվյալ փաստը արձանագրում են նաեւ արտասահմանյան փորձագետները. «Այսպիսով միայն ու Նիկոնովիչի քաղաքներում բանավոր հաղորդակցության մեջ օգտագործվող լեզուն գրեթե բացառապես հայերենն է: Անգամ տեղացի վրացիների մեծամասնությունը նույնպես խոսում է այդ լեզվով» - Տե՛ս մանրամասն՝ *Wheatley J. The Status of Minority Languages in Georgia and the Relevance of Models from Other European States. P.7.*

41 *Korth B., Stepanyan A., Muskhelishvili M. Language Policy in Georgia. P.30-31.*

42 *Габунья К. Содействие преподаванию грузинского в качестве второго языка в регионах Грузии, компактно заселенных национальными меньшинствами // Языковая политика и образование в многоязычных обществах. Материалы конференции, Тбилиси, Грузия, 2 марта 2006 г. Женева: Cimera, Сентябрь 2006. С.22.*

օգտագործելու հիմնարար իրավունքի իրականացումը, բնականաբար, կախված է այն իմանալու նրանց հնարավորություններից: **Հասգայի հանձնարարականների** համաձայն «ազգային փոփոխությունների» դասկանող անձանց ինֆորմացիան ղախողանման իրավունքը կարող է ամբողջովին իրականացվել, եթե նրանք ուսուցման գործընթացի ընթացքում ստանում են մայրենի լեզվի համադասասխան գիտելիքներ» (կետ 1): Ավելին, փոփոխությունների համախումբ բնակության օջաններում փոփոխությունների լեզուներով արդյունավետ եւ ընդլայնված կրթությունը կարող է դառնալ ֆաղագիական համարկման կարեւոր սար միայն այն դեղերում, եթե այն սարվում նաեւ այն անձանց համար, որոնք չեն դասկանում էթնիկական փոփոխություններին: Դա օժանդակում է հանդուրժողականությանը, հաղորդակցության ընդլայնմանը եւ փոփոխության ու մեծամասնության միջեւ փոխըմբռման մթնոլորտի հաստատմանը: Ընդ որում, ինչդեռ նում է ԵԱՀԿ-ն, փոփոխության լեզվով վարչական եւ դասական մարմինների հետ հաղորդակցվելու իրավունքի լիարժեք իրականացման դեղում «լեզվի ուսուցումը դեղ է սարվի նաեւ փոփոխության խմբից դուրս»⁴³: Եվրոդայի խորհուրդն իր հանձնարարականներում նույնդեռ ճանաչում է մեկից ավելի լեզուների իմացության կարեւորությունը որդեղ միջմակութային շփման, երկխոսության եւ հանդուրժողականության առավել լավ միջոց⁴⁴: Բացի դրանից, նաանակալից թվով էթնիկական փոփոխություններ ունեցող երկրների հանրակրթական դորոցներում փոփոխությունների մակութի, դասմության եւ կրոնի դասավանդումը նախադրյալներ է սեղծում ներին կայունության եւ ներդաակության համար՝ օժանդակելով հաճախ էթնիկական փոփոխությունների մակութներին մեծամասնության անեղյակութունից կամ աղատեղեկացվածութունից բխող ազգային անհանդուրժողականության եւ խսրականության դրեւորումների նկատմամբ կայուն, հանդուրժողական բազմաէթնիկ հասարակութային կառուցմանը⁴⁵:

Այսդիսով, անհրաժեղ է ավելի լուրջ ու դասասխանատու վերաբերմունք դրեւորել էթնիկական փոփոխությունների լեզուներով սարվող հանրային ու բարձրագոյն կրթության խնդիրների նկատմամբ, ինչը դեղ է իր հսակ

43 Report on the Linguistic Rights of Persons Belonging to National Minorities in the OSCE Area. OSCE HCNM, 1 March 1999.

44 Council of Europe Committee of Ministers, Recommendation No R (98) 6 Concerning Modern Languages, 17 March 1998.

45 Council of Europe, Explanatory Report on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, para 71.

ձեռակերտումը գտնի սլյալ ոլորտին վերաբերվող Վրաստանի նորմասիվ-իրավական ակտերում: Լեզվական իրավունքների դաժադանության համար իրավական շրջանակների սեղծումը կարեւորագոյն դայման է փոփոխականությունների հիմնարար իրավունքների մեջ հայեցողական միջամտության բացառման և միջազգային չափանիւնների ամբողջական ներդրման համար: Էթնիկական փոփոխականությունների լեզուներով ուսուցումը ղեխ է դիտարկվի որդես փոփոխականությունների ներկայացուցիչներին Վրաստանի ընդհանուր մշակութային և կրթական դաժ առավել արդյունավէ ներգրավելու անհրաժեժ դայման:

2.4. Կրոնի ազատություն

Կրոնի ազատության իրավունքը մարդու իրավունքների և ազատությունների իրավական փաթեթի մասն է: Երբ որեւէ երկրում խախտվում են էթնիկական փոփոխականության կրոնական իրավունքները, աղա դա վկայում է սլյալ ղեհության ոչ իրավական և ոչ ժողովրդավարական բնույթի մասին: Կրոնական հանդուժողականությունը հասկաղես այժմեական ու անհրաժեժ է մեր ժամանակներում: Կրոնական իրավունքները չճանաչելը կամ դրանց սահմանափակելը⁴⁶, եթե, իհարկե, դա չի կատարվում ներքին օրենսդրության շրջանակներում և միջազգային իրավունքի համընդհանուր սկզբունքներին ու նորմերին համադասախան⁴⁷, անթույլատրելի է:

Կրոնի և համոզմունքների հիման վրա անհանդուժողականության և խտրականության բոլոր ձեերի վերացման մասին հռչակագրում (ընդունվել է ՄԱԿ-ի 36/55 բանաձեով 1981թ. նոյեմբերի 25-ին) ասվում է. «Ոչ ոք չղեխ է ենթարկվի խտրական վերաբերմունքի կրոնի կամ համոզմունքների հիման վրա որեւէ ղեհության,

46 Համաձայն **Կրոնի կամ համոզմունքների հիման վրա անհանդուժողականության և խտրականության բոլոր ձեերի վերացման մասին 1981թ. հռչակագրի** 6-րդ հոդվածի՝ մեքի, խղճի և կրոնի կամ համոզմունքի ազատության իրավունքը ներառում է, մասնավորաղես, հեհեղալ ազատությունները՝ կատարել դաժամունք կամ կրոնի ու համոզմունքների հիմունքով հավաքներ կազմակերղել, սեղծել ու ղախել դրա համար նախատեղավաժ հասուկ վայրեր, համադասախան ծավաղով արտաղրել, ձեխ բերել և օգտաղործել կրոնական ծեսերին ու սովորություններին առնչվող անհրաժեժ առարկաներ ու նյութեր, գրել, տղաղրել ու տարածել այղ բնագավառներին վերաբերվող համադասախան նյութեր, կրոնի կամ համոզմունքների հարցերով դրա համար նախատեղավաժ սեղծում ուսուցում կատարել, ղախել կրոնով և համոզմունքներով կարղաղրվող հանղայն օրերը, նեղ սոները, կատարել դաժամունքը, հաստատել և ղախել կաղեր կրոնի և համոզմունքների բնագավաղի առանձին անհասներ ու համայնքների հեհ աղային ու միջաղային մակարղակներում և այլն:

47 Չի իրականղվում կրոնական անհանդուժողականության, ղեհության սահմանաղրական կարղի տաղլաման բարղություն և այլ դայմաններ, նեղաժ, օրինակ, **Մարդու իրավունքների և հիմնական ազատությունների դաժաղանության 1950թ. եվրողական խատրայի** 2-րդ մասի 9-րղ հողվաժում:

հասաստության, անձանց խմբի կամ առանձին անձանց կողմից» (հոդված 2) նաև «Կրոնի կամ համոզմունքների հիման վրա մարդկանց նկատմամբ խսրական վերաբերմունքը մարդ անհատի արժանադասվության դեմ վիրավորանք է ու ՄԱԿ-ի կանոնադրության սկզբունքների մեծում եւ դասադասվում է որդես Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրով ամրագրված եւ մարդու իրավունքների միջազգային համաձայնագրերում մանրամասն շարադրված մարդու իրավունքների եւ հիմնական ազատությունների խախտում եւ որդես խոչընդոտ դէտությունների միջեւ բարեկամական եւ խաղաղ հարաբերությունների համար» (հոդված 3):

Մարդու իրավունքների եւ հիմնական ազատությունների դաշտանության 1950թ. եվրոդական խարհան ամրագրում է. «1. Յուրաբանչյուր ումի մտքի, խղճի եւ կրոնի ազատության իրավունք. այդ իրավունքն իր մեջ ներառում է իր կրոնն ու համոզմունքները փոխելու ազատություն եւ սեփական կրոնն ու համոզմունքները, ինչդես անհասաղես այդդես էլ այլ մարդկանց հես միասին հրադարակայնորես եւ մասնավոր կարգով, ծիսակարգով, ուսմունքով եւ կրոնական ու արարողակարգային ծիսակասարությունների միջոցով դավանելու ազատություն: 2. Մեփական կրոնն ու համոզմունքները դավանելու ազատությունը ենթակա է միայն այնդիսի սահմանափակումների, որոնք սահմանված են օրենքով եւ անհրաժեես են ժողովրդավարական հասարակության մեջ հասարակական անդորրի, հասարակական կարգի, առողջության եւ բարոյականության դաշտանության շահերից ելնելով կամ այլ անձանց իրավունքների եւ ազատությունների դաշտանության համար» (հոդված 9):

Ազգային փոքրամասնությունների իրավունքների դաշտանության մասին 1995թ. քջանակային կոնվենցիան ամրագրում է դէտությունների դասասխանասվությունը կրոնի ազատության դաշտանության ոլորտում. «Կողմերը դարսավորվում են ճանաչել ազգային փոքրամասնության դասկանող յուրաբանչյուր անձի՝ սեփական կրոնը կամ հավասը բացահայտ դավանելու, ինչդես նաեւ կրոնական հասաստություններ, կազմակերդություններ եւ միավորումներ ստեղծելու իրավունքը» (հոդված 8):

Սակայն, հեսխորհրդային Վրասանի ներին նորմասիվ-իրավական դաշտի եւ բողաբական իրողությունների վերլուծությունը ցույց է սալիս, որ այդ երկրում խղճի ազատության եւ էքնիկական փոքրամասնությունների իրավունքների դաշտանության ոլորտում տիրող իրավիճակը անբարեսաջող է:

Թեսեւ համաձայն 1995 թ. սահմանադրության (հոդված 9) դէտությունը ճանաչում է Վրասանի ուղղափառ եկեղեցու բացաղիկ դերը երկրի դասմության մեջ, բայց, միաժամանակ, հայտարարվում է դավանանքի լիակասար

ազատության եւ դէտրոնիզացիոն եկեղեցու անկախության մասին: Սակայն Վրաստանը հետխորհրդային միակ երկիրն է, որը չունի կրոնի կամ կրոնական միավորումների մասին առանձին օրենք, ինչը մեծ չափով բացասելով է ՎՈՒԵ-ի հակազդեցությամբ, որն օժտված է հասուկ կարգավիճակով եւ խոշոր ազդեցություն ունի երկրի հասարակական-ֆաղափական գործընթացների վրա: Դրա հետ մեկտեղ ՎՈՒԵ-ն ունի նշանակալից արձանություններ, այդ թվում հարկերի վճարման եւ գույքի սեփականության հարցերում, այն դեռուհի, երբ երկրի այլ կրոնական միավորումները գործնականում զուրկ են նման արձանություններից:

ՎՈՒԵ-ի հասուկ, կարելի է ասել սահմանադրական, կարգավիճակն ամրագրված է 2002թ. հոկտեմբերի 14-ին ստորագրված այսուրեւ կոչված Կոնկորդատով (դաշնագրուհի՝ «Վրաստանի դէտրոնիզացիոն եւ Վրաստանի Առաքելական Ինքնիշխան Ուղղափառ Եկեղեցու միջեւ սահմանադրական համաձայնագիր»): Հասկանալի է, որ այդ համաձայնագրի ստորագրման նախադասարարության առնչությամբ Վրաստանի խորհրդարանը հասուկ օրենք ընդունեց «Վրաստանի սահմանադրության մեջ փոփոխություններ եւ լրացումներ կատարելու մասին», որով Սահմանադրության 9-րդ հոդվածում հայտնվեց 2-րդ կէտը, որով կանոնակարգվում է ՎՈՒԵ-ի հասուկ կարգավիճակը:

Միեւնույն ժամանակ, Վրաստանի բոլոր այլ կրոնական միավորումների համար շատ սուր կերտով է դրված անգամ նրանց գրանցման խնդիրը: Վրաստանում կրոնական կազմակերպությունների ստեղծման հետ կապված հարցերը դէտէ կանոնակարգվեն 1997թ. ընդունած Քաղաքացիական օրենսգրքով, որի 1509-րդ հոդվածում նշվում է, որ հանրային իրավունքի իրավաբանական անձինք են համարվում օրենսդրության համաձայն ստեղծված ոչ դէտէական կազմակերպություններ (ֆաղափական կուսակցություններ, կրոնական միավորումներ եւ այլն): Սակայն, Հանրային իրավունքի իրավաբանական անձանց մասին օրենքը չի նախատեսում կրոնական միավորման գրանցումը որտէս իրավաբանական անձի: Ըստ այդ Օրենքի 5-րդ հոդվածի 2-րդ կէտի, իրավաբանական անձ կարող է ստեղծվել 1. օրենքին համադասարար, 2. Վրաստանի նախագահի հրամանագրով, 3. դէտէական կառավարման մարմնի վարչական ակտով: Բնականաբար, նշված դէտէերից եւ ոչ մէկը կիրարկելի չէ կրոնական միավորման գրանցման կամ հիմնադրման դէտէում: Վրաստանում կրոնական միավորումների գրանցման հարցն էլ ավելի է խճճվել «Եհովայի վկաների» գրանցման հարցով Վրաստանի գերագույն դասարանի կայացրած վճռից հետո, որի համաձայն կրոնական միավորումները դէտէ է ունենան հանրային իրավունքի սուբյեկտի կարգավիճակ եւ անթույլատրելի է կրոնական միավորումների գրանցումը որտէս միություն (միավորում), այսինքն՝ Քաղաքացիական օրենսգրքով նախատեսված

մասնավոր իրավունքի իրավաբանական անձ⁴⁸:

«Վարդերի հեղափոխությունից» հետ կրոնական ոլորտում իրավիճակն սկսեց որոշակիորեն փոխվել, սակայն, ակնհայտորեն, ոչ բավարար չափով: 2005թ. ապրիլի 5-ին Խորհրդարանը փոփոխություններ կատարեց Վրաստանի ֆաղափացիական օրենսգրքի 1509 հոդվածում, որոնց համաձայն կրոնական կազմակերպություններին, առաջին անգամ վրացական ղեկավարության ղեկավարության մեջ, որդես մասնավոր իրավունքի շահույթ չհետադարձող իրավաբանական անձեր գրանցվելու հնարավորություն սրվեց: Չնայած դրան, մի քանի կրոնական միավորումների գրանցման հարցը դեռևս մնում է չլուծված, քանի որ, անընդունելի համարելով որդես հիմնադրամ կամ միություն գործելը, նամանավանդ, երբ Վրաստանի ուղղափառ եկեղեցին իրենից ներկայացնում է հանրային իրավունքի իրավաբանական անձ, Կաթոլիկ եկեղեցին, Հայ առաքելական եկեղեցին եւ Լյութերական-ավեստանչական եկեղեցին հրաժարվում են մասնավոր իրավունքի իրավաբանական անձի կարգավիճակից: Համադասաստիսանաբար, նրանք դաժանաբան են կամ կրոնական միավորումների մասին հստակ օրենքի ընդունում կամ յուրաքանչյուր կրոնական համայնքի հետ առանձին համաձայնագրի ստորագրում (Կոնկորդատի օրինակով): Հետաքրքիր է, որ նույնաման դիրքորոշում ունեն նաև վրացական առաջատար իրավադասաբաններն ու փորձագետները, մասնավորապես, Վրաստանի մարդու իրավունքների դասաբան Ս. Սուբարին⁴⁹:

Վրաստանում կրոնական միավորումների գրանցման հարցը սերտորեն կապված է մի Եւրոպական ոչ ուղղափառ դավանանքների, մասնավորապես՝ Հռոմի կաթոլիկ եւ Հայ առաքելական եկեղեցիների, որոնք խորհրդային ժամանակաշրջանում զրկվել են իրենց եկեղեցական կառույցներից եւ սաճարների մեծ մասից, գույքային իրավունքների հետ: Գրանցված իրավական կարգավիճակի բացակայության դրամաներում այս եկեղեցիները չեն կարող աղաչվել մի Եւրոպական եւ դասական հուշարձանների վերադարձը, անգամ եթե վրացական իշխանությունները մոտ աղաչայում ի վիճակի լինեն դրսևորել ֆաղափական կամք եւ համարձակվեն վերադարձնել այդ շենքերն իրենց նախկին տերերին:

Խորհրդարանում Վրաստանի մարդու իրավունքների դասաբանի սլած գեկույցում այդ առնչությամբ նշվում էր. «Համաձայն վրացական ղեկավարության եւ Ուղղափառ եկեղեցու միջև ստորագրված Մահմանադրական համաձայնագրի՝ ուղղափառ հոգևորականներն ազատված են զինվորական ծառայությունից, ղեկավարները ճանաչում է եկեղեցական դասակարգությունը, դասաբանում

48 *Хайндрава И.* Церковь в современной Грузии // Центральная Азия и Кавказ, №5, 2003. С.29-30.

49 Հայքնի վրացի փորձագետ Պ.Չախարեիցվիլիի (07.02.2006) եւ Վրաստանի մարդու իրավունքների դասաբան Ս.Սուբարինի (06.02.2006) հետ հեղինակի զրույցներից:

խոսուվանության գաղտնիքը, մեծ կրոնական տոները հայտարարում ոչ աշխատանքային օրեր, ղեկավարումն ու եկեղեցին համագործակցում են ընդհանուր հետաքրքրություն ներկայացնող տարբեր ոլորտներում, եկեղեցին օգտվում է հարկային արձեցողություններից, ղեկավարումը դասավորվում է մասնակիորեն փոխհատուցել 19-20-րդ դդ. եկեղեցուն հասցված վնասները եւ այլն: Պետությունն այդ արձեցողությունները սալիս է միայն Ուղղափառ եկեղեցուն: Դրանով, փաստորեն, խախտվում է Սահմանադրությամբ (հոդված 38) ու միջազգային դաշմանագրերով ճանաչված հավասարության հիմնարար սկզբունքը: Մինչեւ ղեկավարումը նույնանման արձեցողություններ չհամարողի այլ եկեղեցիներին, վերջիններս զսկվելով ոչ հավասար վիճակում կենթարկվեն անուղղակի խտրականության»⁵⁰:

Պետք է նշել, որ մինչեւ Կոնկորդաշի ստորագրումը Վրաստանի բազմաթիվ իրավադատական եւ ոչ-կառավարական կազմակերպություններ ակտիվորեն հանդես էին գալիս նման իրավական ակտի ընդունման դեմ, իսկ երբ ընթացեցին նման դիրքորոշման անարդյունավետությունը, փորձեցին գոնե խոչընդոտել այնդպիսի ձեռնարկումների ընդունմանը, որոնք կարող էին լքորեն սահմանափակել երկրում խղճի ազատության իրավունքը: Ինչպես խոսուվանում են իրենց վրացի փորձագետները, կրոնական բազմակարծությունն էական խնդիր է Վրաստանի համար, ու թեեւ կրոնական փոփոխումներին ներկայացուցիչների ֆիզիկական անվտանգությունը ընդհանուր առմամբ երաշխավորված է, այնուամենայնիվ, իրենց կրոնական դասկանելության դասձառով նրանք հաճախ կարող են զրկվել աշխատանքից կամ ենթարկվել հասարակական օտարակցման:

Ավելին, չնայած այն բանին, որ Կաթողիկոս-Պատրիարք Իլիա Երկրորդը բոլոր դասեցական միջոցառումներին, որոնք «ազգի հոգեւոր հայր», կանգնած է երկրի նախագահի կողմին, այնուամենայնիվ, ներկա վրացական իշխանությունների եւ Ուղղափառ եկեղեցու միջեւ հակասություններ գոյություն ունեն: Դա բացատրվում է նրանով, որ ՎՈՒԵ-ի որոշակի օրհանակներ, ներկա վրացական իշխանությունների կողմից որոնք գերակա կողմնորոշիչներ հայտարարած ու վրացական ընտրախաղի մեծամասնության կողմից կիսվող, ազատական արժեքները ընկալում են որոնք Ուղղափառ եկեղեցու հիմքերին հակասող բացահայտ սղառնալիք: Վրացի ուսումնասիրողի վկայությամբ «Վրաստանում ձեռնարկվել է դարադրոսային իրավիճակ՝ վրացական ազգայնականությունը, որին բնորոշ էր կրոնին ու ուղղափառությանն աղավթները, հակառուսական էր ու արեւմտամետ դիրքորոշում ուներ, իսկ Վրաստանի ուղղափառ եկեղեցու ներքում հոգեւորականության աշխարհայացքի

50 Տե՛ս մանրամասն՝ «Спорные церкви», манифестация греков и пропавший Молла: Доклад Народного Защитника Грузии // <http://www.regnum.ru/news/569444.html>, 07.01.2006.

ձեռավորումը սեղի էր ունենում հիմնականում հակաազատական ու հակաարեւմտյան ռուսական ավանդույթների հիման վրա: ...Փորձագետների ու ազատական արժեքներ դավանող հոգեւորականության կարծիքով, Վրաստանի ուղղափառ եկեղեցու հիմնական ներքին խնդիրը հենց ուղղափառ կրոնական ազգայնականությունն է, որը հանգեցնում է կրոնական ու էթնիկական փոքրամասնությունների իրավունքների նկատմամբ խտրականության եւ ուղղափառության այլասերման»⁵¹: Դրա հետ մեկտեղ, վրացական ֆաղափական ընճախալի բազմաթիվ արեւմտամետ գործիչների մոտ կայուն համոզմունք կա, որ ՎՈՒԵ-ն շարունակում է ակտիվորեն համագործակցել Վրաստանի եւ ԱՄՆ-ի ու եվրոպական երկրների միջեւ հարաբերությունների վասթարացմամբ շահագրգռված Ռուսաստանի որոշակի ուժերի հետ. «Դա եկեղեցական շրջանները վերածում է Վրաստանում հակաարեւմտյան տրամադրությունների ներուժով օժտված գլխավոր կռիվներից մեկի, թեւ, դաժնոճաղէս, եկեղեցին որեւէ խնդիր չի հարուցում Վրաստանի եվրոպական ու եվրասլանյան համարկման կողմնորոշման նկատմամբ»⁵²:

Վրաստանում խղճի ազատության եւ կրոնական փոքրամասնությունների իրավունքների դաժնոճաղէսության խնդիրը ոչ միայն սերտորեն կապված է ՎՈՒԵ-ի հասուկ դերի կամ կրոնական ոլորտը կանոնակարգող ներքին օրենսդրության անկասարության հետ: *Շատ ավելի վստահավոր է այն իրողությունը, որ կրոնը ու կրոնական կառույցները, էթնիկական փոքրամասնությունների հետ կապված հարցերում եւ, հասկապես, նրանց համախումբ բնակչության շրջաններում, դարձել են ներվրացական ֆաղափական առճակասման գործոններ ու դերակատարներ*: Օրինակ, Սամցխե-Ջավախքի բազմաթիվ բնակիչների մոտ այն տղավորությունն է ստեղծվում, որ բացասական միջադեպերը հաճախ առաջանում են ոչ այնքան կենտրոնական իշխանությունների հաղձեղ կամ ոչ արհեստավարժ գործողությունների հետեւանով, որքան սարածաշրջանում ՎՈՒԵ-ի առաջնորդարանի հետեւողական դիրքորոշումից, որը դարձադրում է իշխանությունների ներկայացուցիչներին ավելի արմատական ֆայլեր ձեռնարկելու: Տեղացիները որդես օրինակ բերում են, մասնավորապէս, Ախալքալաքի շրջանի Սամսար գյուղի հայկական եկեղեցու շուրջ միջադեպին ՎՈՒԵ-ի ներկայացուցիչների մասնակցությունը, Նիոնծմինդայի շրջանում վրացագլխի երեխաների համար որբանոցի կառուցումը եւ այլ դեպքեր, որոնք

51 Челидзе А. Этнический национализм в духовенстве Грузинской Православной Церкви // Южный Кавказ: Территории. Истории. Люди. Сборник статей, №2. Тбилиси: Фонд Г.Белля, 2006. С.137.

52 Nodia G., Scholtbach A.P. The Political Landscape of Georgia. Political Parties: Achievement, Challenges and Prospects. P.80.

հանգեցրել էին կամ կարող էին հանգեցնել սեղի բնակչության եւ Ուղղափառ եկեղեցու ներկայացուցիչների միջեւ բացահայտ ընդհարումների⁵³:

Ընդ որում, խնդիրը բացառակաղես նրանում չէ, որ Վրաց ուղղափառ եւ Հայ առաքելական եկեղեցիների միջեւ գոյություն ունեն կրոնական խորհային որեւէ հակասություններ: Թեւ Վրաց եւ Հայ եկեղեցիների հետեւորդների համար, հնարավոր է, գոյություն ունի զոս սասվածաբանական բանավեճի առարկա, սակայն նրանց փոխհարաբերություններում գլխավոր խնդիրն այստես կոչված «վիճելի» եկեղեցիների եւ էթնիկական փոփոխման փոփոխման կրոնական համայնքների իրավաբանական կարգավիճակի հարցերում սարբեր մոսեցումներ ունենալու եւ, դրա հետեւանով, հոգեւոր առաջնորդների կողմից նեված հարցերի ավելորդ քաղաքականացված ընկալման մեջ է:

Ներկայումս Վիրահայոց թեմը քախվում է մի քարք դժվարությունների: Եթե 1920-ական թթ. Վրասանում կար ավելի քան 600 հայկական եկեղեցի եւ դաքսանունային կառույց, աղա ներկայումս դրանցից մնացել է ընդամենը քուրջ երկու սասնյակը: Խորհրդային սարիներին գրեթե քուր եկեղեցիները, բացառությամբ մեկ-երկուսի, փակվեցին: Վրասանի անկախության հոչակումից հետո վերաքացվեց միայն մի քանի հայկական եկեղեցի, հիմնականում Սամցխե-Ձավախփի եւ Քվեմո-Քարթլիի Ծավկայի քոչանի բնակավայրերում: Սակայն, հնչյուես աղեն նեվել է, քաս սուր կերողվ է դրված իրավաբանական գրանցման խնդիրը, չկա կրոնական հարցերը կարգավորող օրենք: Թեմի առջեւ նաեւ խորհրդային ժամանակ բռնագրավված կամ ՎՈՒԵ-ին փոխանցված հայկական եկեղեցիները եւ կրոնական կառույցները հեւ սսանալու դժվարին խնդիրն է ծառացած: Առաջնային է եկեղեցիների եւ դասմական հուքարձանների վերականգնման խնդիրը: Վերջին ժամանակներում Վրասանում նաեւ դիսվում են հայկական եկեղեցիները դղծելու կամ վնասելու դեղոքեր⁵⁴:

Ինչյուես այդ առիթներով նեվում է Վրասանի օմբուդսմենի գեկույցում. «Խորհրդային ժամանակաքոչանում Հայ առաքելական եկեղեցին Թբիլիսիում ժամերգություն եր կասարում միայն երկու եկեղեցիներում: Նման վիճակ է եւ այսօր: ...Վիճելի եկեղեցիների դասձառով գգալիորեն լարվել են Վրասանի դասրիարքարանի եւ Հայ առաքելական եկեղեցու միջեւ հարաբերությունները: Տվյալ փուլում Հայ առաքելական եկեղեցու Վրասանի թեմը սուր կերողվ է դնում Թիֆլիսում՝ Նորաքեն եւ Ախալցխայում՝ Սք. Նքան եկեղեցիները հեւ սսանալու խնդիրը: Պասրիարքարանը հայսարարում է, որ սվյալ եկեղեցիների

53 «Паломники» хотели обосновать в Джавахети грузинский монастырь – подробности инцидента // www.regnum.ru/news/485545.html, 18.07.2005.

54 В Ахалцихе (Грузия) неизвестные осквернили армянскую церковь // www.regnum.ru/news/640941.html, 16.05.2006.

հարցն ուսումնասիրող հանձնաժողով կարող է ստեղծվել միայն կրոնական միավորումների մասին օրենքի ընդունումից հետո, իսկ այդ օրենքի վերաբերյալ խորհրդարանն արդեն արժանապատիվ է իր բացասական կարծիքը: Պատժաբարանի դիրքորոշումը ... հաշվի է առնում կառավարությունը, որը եկեղեցիներն իրենց ղափանակաճեղքներին վերադարձնելու, կամ չվերադարձնելու հարցով չի կարող միակողմանի կարգով որոշում ընդունել»⁵⁵:

Միջազգային իրավադատության կազմակերպություններ եւ մի շարք երկրների կառավարություններ եւս լուրջ ուշադրություն են դարձնում երկրում կրոնական ազատության խնդրին եւ կոչ են անում Վրաստանի իշխանություններին արդարացի կերպով լուծելու սվյալ հարցը⁵⁶: Վրաստանում խղճի ազատության ոլորտում սիրող կացությանը նվիրված ԱՄՆ ղեկավարության 2005թ. զեկույցում մասնավորապես նշվում է, որ Հռոմի կաթոլիկ եւ Հայ առաքելական եկեղեցիներն ի վիճակի չեղան աղաքատեղի խորհրդային ժամանակաշրջանում փակված եկեղեցիները եւ այլ կառույցները վերադարձնելը, որոնցից շատերը հետագայում ղեկավարության կողմից փոխանցվեցին Վրաստանի ուղղափառ եկեղեցուն⁵⁷:

Զնայած միջազգային հանրության ու բազմաթիվ վրացի իրավադատագետների հսակ գնահատականներին եւ հանձնարարականներին, հասկանալի է, որ Վրաց ուղղափառ եկեղեցին շարունակում է բացասաբար վերաբերվել «վիճելի եկեղեցիների» խնդրին՝ սվյալ հարցն ընկալելով որդես «զրոյական գումարով խաղ» («zero sum game»)։ այսինքն, Հայ եկեղեցուն ղափանակող կրոնական կառույցները վերադարձնելը Պատժաբարանի որոշումները կառուցողներն ընկալում են գրեթե որդես «վրացական կողմի ղափանակում», եւ, համադատասախանաբար, այդ հարցը սեղափոխվում է այլեւայլ հրատարակային հայտարարությունների եւ անգամ ֆաղափական ղափանակի ղինանողից վերցված «հակաֆայլերի» ոլորտ, ինչը բացարձակաղես չի շողկաղվում երկու կրոնական միավորումների փոխահարբերությունների տրամաբանությունը⁵⁸:

55 St'u մանրամասն՝ «Спорные церкви», манифестация греков и пропавший Молла: Доклад Народного Защитника Грузии // www.regnum.ru/news/569444.html, 07.01.2006.

56 St'u մանրամասն՝ Problems of Religious Freedom and Tolerance in Selected OSCE States. Report to the OSCE Supplementary Meeting on Freedom of Religion or Belief. International Helsinki Federation for Human Rights (IHF). Vienna, July 17-19, 2003. P.25; Annual Report of the United States Commission on International Religious Freedom. Washington, May 2005. P.87-90.

57 Georgia. International Religious Freedom Report - 2005 // Released by the Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor. US Department of State. Washington, November 8, 2005.

58 Грузинская церковь учредила епархию на севере Армении – Армянская церковь в недоумении // www.regnum.ru/news/603949.html, 11.03.2006.

Բարեբախտաբար, վերջին ժամանակներում կրոնական խնդիրների հասարակական և քաղաքական ընկալման մեջ որոշակի դրական փոփոխություններ են նկատվում: 2005թ. հունիսի 15-ին և 16-ին ստեղծվեցին միանգամից երկու Արոնական խորհուրդներ, որոնք կրոնական դրոշմում հարցերի համաձայնեցման նպատակով միավորեցին երկու գործող հիմնական կրոնական միավորումների ներկայացուցիչներին: Առաջին Արոնական խորհուրդն ստեղծվեց Վրաստանի դատախազի նախաձեռնությամբ, իսկ երկրորդի նախաձեռնողը Վրաստանի մարդու իրավունքների դաշտանն էր: Ավելին, 2006թ. փետրվարի 6-ին Մարդու իրավունքների դաշտանին կից գործող Արոնական փոփոխականությունների իրավունքների խորհուրդը կոչ արեց Վրաստանի կառավարությանը «հազվի առնելով Հայ առաքելական եկեղեցու անվիճելի իրավական, դասական և այլ իրավունքները» նրան հստակ իրավական կարգավիճակ սալ և օժանդակել խորհրդային ժամանակներում առգրավված 6 հայկական եկեղեցիները վերադարձնելուն⁵⁹:

Իր 2005թ. դեկտեմբերի 23-ի զեկույցում Վրաստանի օմբուդսմենն առաջարկեց երկու գործող կրոնական կազմակերպությունների գրանցման ընթացակարգում փոփոխություններ կատարել. «Այն կրոնական միավորումների հետ, որոնք չեն ցանկանում գրանցվել ըստ գործող ընթացակարգի, դեմ է ստորագրվի համաձայնագիր, որով որոշվելու է նրանց իրավական կարգավիճակը և նախատեսվելու է Ուղղափառ եկեղեցու արժանությունների սահմանը նաև այդ եկեղեցիների վրա»⁶⁰: Իր հարցազրույցներից մեկում Ս. Սուրբախին, նկատի ունենալով Թիֆլիսի Նորաժեն եկեղեցին, հետևյալն է ցել. «Պետությունը դեմ է ձեռնարկի բոլոր միջոցները եկեղեցիներն իրենց դասական սերերին վերադարձնելու նպատակով: ...Ես երբեք ի վիճակի չեմ լինելու ինձ իսկական քրիստոնյա զգալ, եթե սարածքներն ու եկեղեցիները, որոնք դասականորեն դասկանել են որոշակի կրոնական խմբին, անօրինական ձանադարհով օտարված մնան»⁶¹:

Պե՛տ է նկատի ունենալ, որ թեև Ս.Սուրբախին վայելում է Վրաստանում ներկայացված բազմաթիվ միջազգային կազմակերպությունների, վրացական կառավարության, կառավարող խորհրդարանական մեծամասնության, ինչդեռ նաև մի քանի ոչ-կառավարական կազմակերպությունների և փորձագետների աջակցությունը, սակայն դա առավելադեպ արտահայտվում է մարդու

59 Հեղինակի հանդիպումը Խորհրդի անդամների և Վրաստանի օմբուդսմեն Ս.Սուրբախի հետ (06.02.2006):

60 Տե՛ս մանրամասն՝ «Спорные церкви», манифестация греков и пропавший Молла: Доклад Народного Защитника Грузии // www.regnum.ru/news/569444.html, 07.01.2006.

61 *Basilaiia E.* Majority Rule or Respect for Diversity? // *The Messenger*, 20.01.2006.

իրավունքների դաժաժանության ընդհանուր խնդիրներում, քան էթնիկական կամ կրոնական փոքրամասնությունների դաժաժանությանը վերաբերվող կոնկրետ հարցերում: Դրա հետ մեկտեղ, Վրաստանի գործող օմբուդսմենն իր ազատական հայացքների եւ ՎՈՒԵ-ի նկատմամբ բռնած իր կոչք դիրքորոշման դաժաժանով բավականին բացասակբար է ընկալվում վրացական հանրության եւ քաղաքական ընտրախաղի որոշակի հասվածի կողմից, ինչը բավականին կասկածելի է դարձնում կրոնական ոլորտում իրավիճակի արագ փոփոխման հնարավորությունը, որը դասանջում է վրացական դեռության կողմից ավելի հսակ քաղաքական կամփի դրսեւորում եւ վրացական հանրության մեջ առկա որոշ կարծրատիղերի չեզոքացում:

Վրաստանում կրոնական հանդուրժողականության, խղճի իրական ազատության հաստատման եւ Վրաստանի դասիարարանի եւ Հայ առաքելական եկեղեցու վիրահայոց թեմի միջեւ փոխհարաբերությունների նորմալացման ուղղությամբ իրավիճակի զարգացման հեռանկարները շարունակում են որոշել հետեյալ գործոնները.

- Չավախբում ՎՈՒԵ թեմի գործունեության ակտիվացման հետեանբով այնտեղ իրավիճակի բարդացման կայուն գործընթացները: Թեեւ այդ ակտիվացումը տեղի հայ բնակչության կողմից բավականին սուր եւ բացասակբար է ընկալվում, այն միաժամանակ վրացական հանրության եւ ընտրախաղի որոշակի շրջանակների ընկալումներում ամրացնում է վրացական կառավարության հետ փոխհարաբերություններում Ուղղափառ եկեղեցու դիրքերը.
- Հայկական հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունների եւ վրացական մի շարք ոչ կառավարական կազմակերպությունների դիրքորոշումների արմատականացումը, որը կարող է արտահայտվել հայկական եկեղեցիների հարցը հանգուցալուծելու ձգտմամբ՝ «անկախ այն գործընթացից, որն անարդյունավետ կերպով արդեն մի քանի քարի ընթանում է Հայ առաքելական եկեղեցու Վրաստանի թեմի, Վրաստանի ուղղափառ եկեղեցու եւ դեռության միջեւ»⁶².
- Կրոնական հանդուրժողականության հարցերի եւ «վիճելի եկեղեցիների խնդրի» նախորդ գործոններից խթանված բացասական ընկալումը ներվրացական հասարակական-քաղաքական քննարկումներում.
- Հայկական եւ վրացական ակադեմիական ու եկեղեցական շրջանակների փոխադարձ դասանջների ու մեղադրանքների

62 Армянские организации Грузии возмущены состоянием армянских храмов // www.regnum.ru/news/561893.html, 17.12.2005.

չունումակվող գալարածե զարգացումը⁶³, որը խոցացնում է խնդրի իրարամերժ ընկալումը Թիֆլիսում, Երեւանում և Սամցխե-Չալախում:

Սակայն, հիմքեր կան հուսալու, որ չնայած բոլոր այդ գործոններին, Վրաստանում կրոնական խնդիրների արդարացի լուծման հրամայականը վրացական իշխանությունների գործողություններում և մոտեցումներում աստիճանաբար ձեռք կբերի ավելի մեծ կարեւորություն և առջանահերթություն, ինչը ոչ դակաս չափով կախված է նաեւ այդ հարցում երկրի հանրության, ոչ-կառավարական և հասարակական-ֆաղափական (հասկաղես, էթնիկական ու կրոնական փոփոխությունների Երեւանը ներկայացնող) կազմակերպությունների, ինչպէս նաեւ Վրաստանում խղճի ազատության մթնոլորտի հաստատմամբ մտահոգված միջազգային կազմակերպությունների և րէսոնանսների սկզբունքային դիրքորոշումից:

2.5. Քաղաքական իրավունքներ և սեղական ինքնակառավարման զարգացում

Էթնիկական փոփոխությունների կարգավիճակին ու դաշտանությանը վերաբերող հիմնական իրավական նորմերը կարելի է բաժանել երկու խմբի: Մեկ խմբի մեջ կարելի է դասել էթնիկական փոփոխությունների կարգավիճակն ամրագրող նորմերը, որոնք ուղղված են սլյակ կարգավիճակի երաշխավորմանն ու խսրականության կանխարգելմանը, ինչպէս նաեւ փոփոխություններին կոնկրետ իրավունքներով ու ազատություններով օժտող նորմերը: Մյուս խմբի մեջ կարելի է առանձնացնել սեղական ինքնակառավարման ու ֆաղափական իրավունքների ոլորտի նորմերը, որոնք, մի կողմից, բխում են առաջին խմբի նորմերից, իսկ, մյուս կողմից, հանդես են գալիս որդես էթնիկական փոփոխությունների դաշտանությանը վերաբերող նորմերի ամբողջության առավել իրական ու շոքափելի արգասիք, այսինքն՝ որդես փոփոխությունների իրավական կարգավիճակի փաստացի գործողության արդյունք:

Քաղաքական իրավունքներով և ազատություններով իրական օժտվածությունը, ինչպէս նաեւ իշխանական սարքեր մակարդակներում որոշումների ընդունման գործընթացներում մասնակցությունը կարող է իրողություն դառնալ միայն էթնիկական փոփոխության կողմից գոնե նրանց համախոսմբ բնակության վայրերում սեղական նշանակության իշխանական լծակների գործուն և արդյունավետ սիրաղեսման դեղմում:

63 Грузинские историки возмущались работами армянских авторов // www.regnum.ru/news/637604.html, 10.05.2006.

Վերջինը ենթադրում է էթնիկական փոփոխությունների կողմից կոնկրետ սարածֆում հանրային գործերի որոշ մասի վարման սահմանում: Խոսքը գնում է էթնիկական փոփոխության սարածֆային ինֆնակառավարման մասին, ինչի օգնությամբ այն ներդրական ֆաղաֆական-իրավական նոր սուբյեկտ է դառնում: Տվյալ դեղում էթնիկական փոփոխությանը կվերաբերվեն ոչ թե որդես միայն սեֆական իրավունքների եւ ազասությունների անհասական դաստայանությանը հավակնող առանձին անհասների գումարելիի, այլ որդես համակարգի, ֆաղաֆական-իրավական կոլեկտիվի, իր իրավասություններից բխող լիազորություններով եւ իր կարգավիճակին հարիր կառավարման համար դասասխանասվությամբ:

Տարածֆային ինֆնակառավարման իրավունքը սերտրեն կաղված է ֆաղաֆացիների ֆաղաֆական միավորումներ սեղծելու իրավունքի հե: էթնիկական փոփոխություններին դասկանող անձանց համար այդ ազասությունը երաշխավորված է **ԵԱՀԽ-ի Կողենհագենյան ֆասսաթրքի 32.6 կետով, Ազգային փոփոխությունների իրավունքների դաստայանության մասին 1995թ. Եջանակային կոնվենցիայի 7-րդ հողվածով, Մարդու իրավունքների եվրողական կոնվենցիայի 11-րդ հողվածով եւ Քաղաֆացիական եւ ֆաղաֆական իրավունքների դաստայանության միջազգային կոնվենցիայի 11-րդ հողվածով: ԵԱՀԽ-ի Հելսինկյան համաձայնագրի 24-րդ կետում նեղում է մասնակից դեսությունների դասրավորությունն «աղահողելու ազգային փոփոխություններին դասկանող անձանց կողմից անհասական հիմունքներով կամ այլ անձանց հե սիասին մարդու իրավունքների եւ հիմնարար ազասությունների ազաս իրականացումը, ներաղյալ լիարժեֆ կերողով, ըս յուրաֆանջյուր դեսության կողմից որոշումների ընողումման ժողովրդավարական ընթացակարգի, սեֆական երկրների ֆաղաֆական, սնեսասական, սղիալական եւ մեակութային կյանքին մասնակցությունը, այդ թվում՝ ազգային, սարածաԵջանային եւ սեղական մակարդակներում դեկավար եւ խորհրդասվական մարմինների աշխասանքներում, մասնավորաղես՝ ֆաղաֆական կուսակցությունների եւ միավորումների Եջանակներում ժողովրդավարական մասնակցության հիմունքներով»:**

Դրանով մենք մոսենում ենք Վրասանի հասարակական-ֆաղաֆական կյանքին էթնիկական փոփոխությունների համարկման այնղիսի կարեորագույն գործոնին եւ նախաղայմանին, ինջղիսին փոփոխությունների կամ կոնկրետ Եջանների բնակչության Եահերը ներկայացնող ֆաղաֆական կուսակցությունների գրանցումը եւ ընրություններին մասնակցությունն է: Վրացական ֆաղաֆական ընրախավն աղայժմ բացասաբար է վերաբերվում էթնիկական փոփոխությունների ֆաղաֆական

կուսակցությունների գրանցմանը: Դրանց ստեղծումն ընկալվում է որդես սարածֆային կամ հոգեբանական անջատողականությանն ուղղված ֆայլ⁶⁴: Սակայն այն դայմաններում, երբ էթնիկական փոփոխությունները մտատես մնում են վրացական հասարակությունից դուրս, երբ նրանց համար ֆաղաֆական առումով այժմեական եւ դահանգված չէ գործող համաֆրացական ֆաղաֆական կուսակցություններից եւ ոչ մեկը, սարածֆային ֆաղաֆական կուսակցությունների ու տարժումների (ինչդես, օրինակ Չավախֆի «Վիրֆը») գրանցման արգելիլը գրկում է սեղական բնակչությանը որոշումների ընդունման գործընթացներին եւ իր երկրի կառավարմանը մասնակցելու իր սահմանադրական իրավունիի իրականացման հնարավորությունից: Ինչդես արդարացիորեն նշում է գերմանացի փորձագեւ Ստեֆան Օթերը «Առանց որդես «որոշակի» խումը կազմակերդվելու եւ սեֆական անկախ կազմակերդության, ներառյալ հասուկ կուսակցության միջոցով, սեֆական խմբային մասնավոր տահերն առաջ սանելու հնարավորության, փոփոխությունների համարկումը կմնա սեֆական»⁶⁵:

Վրաստանի ներկա ֆաղաֆական դաշտի այլ վստանգավոր սևախրոնիզմ է այն ֆիասը, որ ներկա պայմաններում էթնիկական կուսակցությունների արգելիլը հավերժացնում է այն իրավիճակը, երբ էթնիկական փոփոխությունների ներկայացուցիչները միայն սևիսնասեւ ու չեւակսնորեն են ներկայացված համաֆրացական կուսակցություններում, ինչը կիմֆ է ստեղծում Սամցիխե-Չավախֆի եւ Զվեմո-Զարթիի սարածաշրջաններում բյուրոկրատիայի, ժողովրդավարական ինստիտուտների թերզարգացվածության, կոռումպագվածության եւ կլանայնության երեույթների արմասաֆորման համար:

Եթե իրենց համախումը բնակության վայրերում էթնիկական փոփոխությունների տահերը ներկայացնող ֆաղաֆական ուժերը դաշոնադես չգրանցվեն եւ դրանով չներառվեն ֆաղաֆակիրք ֆաղաֆական գործընթացների մեջ, մասնակցելով սեղական եւ խորհրդարանային ընտրություններին, ադա դա կամրագրի ոչ դաշոնական ֆաղաֆական տարժումների ստեղծման բավականին բացասական դրակիկան, որոնի գնալով

64 *Нодиа Г. Полиэтничность Грузии: факт, отношение к нему и политическая стратегия. С.86.*

65 *Oeter S. Minderheiten im Institutionellen Staatsaufbau // Das Minderheitenrecht Europaischer Staaten. Teil 2, Berlin 1994. P.496. Մեթքերումն ըս՝ Frowein J.A., Bank R. The Participation of Minorities in Decision-Making Processes // Expert Study Submitted on Request of the Committee of Experts on Issue Relating to the Protection of National Minorities (DH-MIN) of the Council of Europe by the Max-Planck-Institute for Comparative Public Law and International Law, Heidelberg / Secretariat of the Framework Convention for the Protection of National Minorities, Council of Europe, DH-MIN (2000) 1, November 2000. P.4.*

արմասականանալու են: Ջրկված լինելով բնականոն ֆաղափական դայաբարին մասնակցելու եւ բնակչության որոշակի հասվածի համար հրատարակած ֆաղափական դահանջներ առաջ ֆաշելու հնարավորությունից՝ դրանք ստիպված կլինեն (եւ կսահանան դրա համար բոլոր բարոյական հիմքերը) ֆաղափական դայաբար սանելու «փողոցում»՝ առանց սահմանափակվելու սահմանադրական եւ ինստիտուցիոնալ Երջանակներով: Բնական է, որ, օրինակ, Ջավախում դա կհանգեցնի միայն բացասական ներուժի կուսակմանը, ընդ որում, դա բացարձակորեն կաղված չի լինի սարածաբանում որեւէ «իրրեդենսիսական» կամ «ազգայնական» սրամարդոյությունների աճի հետ: Ինչդեռ խոստովանում է Գիա Նոդիան՝ չնայած այն բանին, որ Վրաստանում էթնիկական փոքրամասնությունները հիմնականում բնակվում են իրենց «էթնիկական հայրենիքներին» կից սարածքներում, «խնդիրը էթնիկական անջատողականության եւ իրրեդենսիզմի մեջ չէ»: «Թեւ վրացիներից ոմանք կասկածում են, որ փոքրամասնությունների համայնքների ներսում գոյություն ունեն թաքնված անջատողական ձգումներ, վերջիններս չեն արահայտել որեւէ անջատողական դահանջներ կամ կազմակերպել իրրեդենսիսական բարձումներ: Մտահոգվելու հիմնական խնդիրը այդ փոքրամասնությունների սոցիալ-ֆաղափական համարկման դակասն է եւ Վրաստանի զարգացող ժողովրդավարական հաստատություններին նրանց մասնակցության ցածր մակարդակը», - եզրափակում է փորձագետը⁶⁶:

Ինչեւէ, վերջին ժամանակներում էթնիկական եւ սարածաբանային հասկանիւժով ֆաղափական կուսակցությունների ստեղծման եւ գրանցման հարցի նկատմամբ մի բարք անվանի վրացական փորձագետների մոտեցումների փոփոխություն է նկատվում: Գիտակցվում է, որ Վրաստանի բնակչության զգալի մասը (ոչ դակաս՝ ֆան 16-17 %-ը) գործող ֆաղափական կուսակցությունները արդեն վաղուց չի դիտում որդես երկրի ֆաղափական կյանքին մասնակցելու մեխանիզմ: Միեւնույն ժամանակ, որոշ նախկին սոցիալիսական երկրների, օրինակ Բուլղարիայի, փորձը «ցույց է տալիս, որ էթնիկական կուսակցությունների ստեղծումը չի հանգեցնում աշխարհի վերջին եւ անխուսափելիորեն չի տանում առանձին խմբերի անջատողականությանը»⁶⁷: Ընդ որում, վրացական փորձագետները հիմնավոր կերպով ողորում են, որ Վրաստանում ընտրությունների ժամանակ գործող յոթնկուսանոց շեմը յուրջ խնդիրներ է ստեղծում խորհրդարանում էթնիկական կուսակցությունների ներկայության համար, անգամ՝ ըստ օրենքի նրանց գրանցման դարազայում: Դա

66 Nodia G., Scholtbach A.P. The Political Landscape of Georgia. Political Parties: Achievement, Challenges and Prospects. P.72.

67 Процесс конституционно-политической реформы в Грузии, в Армении и в Азербайджане: политическая элита и голос народа. IDEA & CIPDD: Тбилиси, 2005. С.241-242.

արդեն անհրաժեշտություն է ստեղծում ընտանական շեղում նվազեցնելու մինչև 5%-ի, որդեսգի Վրաստանի խոշորագույն փոփոխման գործընթացների ներկայացուցիչները կարողանան իրադեպ ներկայացված լինել երկրի խորհրդարանում:

Ինչդեպ նշում են եվրոպական փոփոխման գործընթացները, բազմաէթնիկ երկրներում էթնիկական փոփոխման գործընթացները ներկայացնող կուսակցությունների կազմակերպման, ֆինանսավորման և ընտանական գործընթացներում արդյունավետ կերպով մասնակցության համար անհրաժեշտ է սահմանել հասնուկ արժեքներ, այդ թվում հետևյալ ուղղություններով.

- խորհրդարան մուտք գործելու համար ընտանական շեղում նվազեցում,
- էթնիկական փոփոխման գործընթացների ներկայացուցիչների համար խորհրդարանում տեղերի վերադասում,
- կուսակցության գրանցման համար փոփոխման նվազեցում,
- ընտանական շեղումների մոլորակաբան սահմանափակում, մասնավորապես, մեծամասնական փոփոխման դեմքում,
- փոփոխման գործընթացների կուսակցություններին արժեքային լիարժեքներով դրամաշնորհների հասկացում⁶⁸:

Համապատասխան պետական մոնիթինգի բացակայության պայմաններում, երբ ֆաղափարական հասարակության ինտեգրացիան չեն շեղակցված և չի սպասվում օրենքի գերակայությունը, էթնիկական փոփոխման գործընթացների իրավունքներն արտահայտող ֆաղափարական կուսակցությունների ստեղծումն ու գործունեությունը կարևոր գործն է երկրի հասարակական-ֆաղափարական կյանքին նրանց համարվման համար: Ընդ որում, չի կարելի բացառել նաև այն, որ բարենդաս լիարժեքների առկայության դեմքում նման կուսակցություններն այնպիսի արդյունավետ դերակատարություն կարող են ունենալ էթնիկական փոփոխման գործընթացների Վրաստանի հասարակական-ֆաղափարական կյանքին համարվման գործում և դառնալ երկրի «ֆաղափարական դասի» այնպիսի բնական հիմնահասկանիք, որ հետագայում որոշումների ընդունման ֆաղափարական գործընթացում փոփոխման գործընթացների մասնակցության խնդիրների լուծման նկատմամբ դերակատարական հանդուրժողական մոնիթինգի հաջող օրինակ կծառայեն նաև այլ երկրների համար: Մյուս կողմից, նման կուսակցությունների ստեղծման նախաձեռնություններն անկում կաղբեն, եթե էթնիկական փոփոխման գործընթացներն զգան իրենց կարգավիճակի օրենսդրական դաստիարակման իրողությունը, այդ կարգավիճակի աղանակման ներդրական մեխանիզմների գործում լինելը: Այդ դեմքում, էթնիկական փոփոխման գործընթացների կուսակցությունները կսկսեն վերածվել

68 Frowein J.A., Bank R. The Participation of Minorities in Decision-Making Processes. P.6

հասարակական միավորումների, որոնք ձեռնարկված ֆաղափարակապես հասարակության մեջ օգնում են փնտրելու իրենց խնդիրները եւ իրավական ժողովրդավարական դեմքերի համար էթնիկական փոփոխությունների իրավունքների եւ ազատությունների դաժակության ոլորտում իրավիճակի ցուցիչներ են հանդիսանում:

Մակայն, Վրաստանի ֆաղափարակապես դաժակ իրողություններն ու էթնիկական փոփոխությունների ոչ բավարար իրավական ադապտացիաներն ու դաժակացվածությունը վկայում են, որ բազմազգ դեմքերի համար առավել օրինաչափ այդ կացությանը հասնելու համար դեռ երկար ժամանակ է դաժակացվելու: Բնակչության վերջին մարդահամարների միջև ընկած 13 տարիների ընթացքում, էթնիկական փոփոխությունների տեսակարար կիսը նվազել է գրեթե երկու անգամ՝ բնակչության 30%-ից իջնելով մինչև 16%-ի: Խորհրդարանում դասգամավորների միայն 6%-ն են ներկայացնում էթնիկական փոփոխություններին: Թբիլիսիի սակրեբուլյում (ֆաղափարակապես խորհուրդ) դրանք ընդհանրապես բացակայում են: Փոփոխությունների համախումբ բնակչության տարածաշրջանների տեղական օրենսդիր մարմիններում, լավագույն դեմքում, մեկ-երկու դասգամավոր է ընդգրկված⁶⁹: Վրաստանի 1999թ. գումարման խորհրդարանում էթնիկական փոփոխություններից էր 14 դասգամավոր (նույն 6%-ը), ընդ որում, նրանք բոլորն էլ «Վրաստանի ֆաղափարակների միություն» իշխող կուսակցությունից էին, եւ խորհրդարանական կյանքում նրանց իրական մասնակցության մակարդակը նվազագույն էր⁷⁰: Նույն իրավիճակը դաժակացվել է նաեւ 2003-ի «Վարդերի հեղափոխությունից» հետո: Ինչպես նշում են որոշ վրացի փորձագետներ՝ «մինչ այժմ վարչական ու իրավադատ կառույցներում իրականացված բարեփոխումների արդյունքում փոփոխությունների ներկայացուցիչների թիվը, հակառակ սղատումների, էլ ավելի է նվազել, ինչը հաստատում է այն միտումները, որոնք վկայում են, որ էթնիկական փոփոխությունների մեծամասնության համար հեղինակավոր սոցիալական ուժնախորհրդերը փակ են»⁷¹:

Վրաստանի ընտրական ընթացակարգը նույնպես առանձնանում է էթնիկական փոփոխությունների նկատմամբ իր ոչ ժողովրդավարական բնույթով: Այդ դասձառով, ինչպես եւ էթնիկական փոփոխությունների

69 *Գենցաձե Մ. Билингвализм – языковая политика Грузии? // Многонациональная Грузия, № 2 (февраль), 2005.*

70 *Нодиа Г. Полиэтничность Грузии: факт, отношение к нему и политическая стратегия. С.65.*

71 *Адеишвили А. Для представителей этнических меньшинств престижные социальные ниши закрыты // Многонациональная Грузия, № 2 (февраль), 2005.*

դաճեցողության բոլոր այլ ոլորտներում, անհրաժեշտ է միջազգային իրավական նորմերի ավելի խորը եւ իրական կիրառում: Եվրոպական իրավական չափանիւշները մասնանշում են դեռությունների դաճեցողությունները՝ երաշխավորել էթնիկական փոփոխման փոփոխման դաճեցողության անձանց դեռական կառավարմանը մասնակցելու իրավունքը՝ ներառյալ ձայնի եւ ոչ խոսքի հիմքով ընտրվող դաճեցողություններում թեկնածություն ղեկելու իրավունքը: **Ազգային փոփոխման փոփոխման իրավունքների դաճեցողության մասին 1995թ. Երջանակային կոնվենցիայի** 16-րդ հոդվածում հրահանգվում է հետեւյալը. «Կողմերը դեռ է ձեռնդրահ մնան այնդիսի միջոցներից, որոնք փոխում են բնակչության կառուցվածքային կազմը այն սարածքներում, որոնք բնակեցված են ազգային փոփոխման փոփոխման դաճեցողության անձանցով եւ նդասակ ունեն սահմանափակել սույն Երջանակային Կոնվենցիայի սկզբունքներից բխող իրավունքներ եւ ազատությունները»: **ԵԱՀԿ-ի Լունդի 1999թ. հանձնարարականներում** նշվում է, որ «փոփոխման փոփոխման համախումբ բնակչության վայրերում իրենց բավարար ներկայացողությունը կարող է աղահովվել միամանդրային Երջանների սեղծման միջոցով»: Փոփոխման փոփոխման ներկայացողությանը կարող են նդասել նաեւ համաշխարհական ընտրական համակարգերը (կեց 9):

Մինչեւ 2001թ. Տեղական ինքնակառավարման մարմինների մասին օրենքում փոփոխություններ կատարելը, տեղական ինքնակառավարման մարմիններ թեկնածություն առաջադրելը հնարավոր էր միայն կուսակցական ցուցակներով, ինչը թույլ չէր տալիս համախումբ բնակվող էթնիկական փոփոխման փոփոխման ներքում առաջադրելու իրենց թեկնածուներին: Սակայն, նոր խմբագրմամբ օրենքը, վերացնելով այդ բացը, սահմանեց ընտրական Երջանների ձեռավորման այնդիսի համակարգ, ըստ որի, օրինակ, Ախալքալաքի Երջանում յուրաքանչյուր վրացական բնակավայրն ունի մեկ սակրեբուլո (գյուղական խորհուրդ), նույնքան՝ ուրբան 4-5 հայաբնակ գյուղեր: Տվյալ անհամաշխարհային ազդում է տեղական կառավարման իրական իրավունքների վրա, քանի որ Երջանային մակարդակի կառավարման մարմինը (Երջանակային կոնվենցիայի) սեղծվում է բոլոր գյուղական սակրեբուլոների նախագահներից: Այսդիսով, տեղի է ունենում Երջանային մակարդակում հայ դաճեցողության փոփոխման քվի առեւտրական նվազում⁷²: Նման դրակսիկան հակասում է համընդհանուր միջազգային եւ եվրոպական նորմերին:

Ընդհակառակը, բոլոր եվրոպական ժողովրդավարական երկրներում

72 Տե՛ս մանրամասն՝ *Минасян С.* Социально-экономическая и политическая ситуация в Джавахке на современном этапе (на арм. языке) // 21-й век (информационно-аналитический журнал фонда «Нораванк»), №1, 2005.

Տեղական ինֆնակառավարման հարցում անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ երկրի ղեկավարման-սարածային կառուցվածքը որոշված չէ սահմանադրական նորմերով: 1995թ. սահմանադրությունը միայն ձեռնարկում է դրա հնարավոր որոշման սկզբունքը. «Վրաստանի ղեկավարման-սարածային կառուցվածքը կսահմանվի սահմանադրական օրենքով՝ լիազորությունների սահմանազատման սկզբունքի հիման վրա, երկրի ողջ սարածումը Վրաստանի իրավասությունների ամբողջական վերականգնումից հետո» (մաս 3, հոդված 2): Կարելի է ենթադրել, որ երկրի ղեկավարման կառուցվածքի առաջա ձևեր կներառի ինչդեռ ունիսար, այդդեռ էլ դաշնային սարեր, ընդ որում՝ դաշնային սկզբունքով լիազորությունների սահմանազատումը կիրառվելու է այն սարածների նկատմամբ, որոնք այսօր, փաստերեն, չեն վերահսկվում կենտրոնական իշխանությունների կողմից: Կենտրոնական եւ տեղական իշխանությունների լիազորությունների սահմանազատման կարեւորությունը տեղական ինֆնակառավարման արդյունավետության համար մասնաւորում է **Տեղական ինֆնակառավարման 1985թ. եվրոպական խարսիան**. «Հանրային լիազորությունների իրականացումը, որդեռ օրենք, դեռ է առավելադեռ դրվի քաղաքացիներին առավել մոտ կանգնած իշխանության մարմինների վրա: Որեւ գործառնայի փոխանցումը որեւ իշխանության մարմնի դեռ է իրականացվի հաշվի առնելով կոնկրետ խնդրի ծավալն ու բնույթը, ինչդեռ նաեւ արդյունավետության եւ սնեւտման դաշնանքները» (մաս 3, հոդված 4):

Դա եւ մասնաւորում նաեւ Լուրդի 1999թ. հանձնարարականները.

«Եվրոպայում եւ նրանից դուրս կուսակված փորձը մասնաւորում է օրենսդիր եւ գործադիր իշխանությունների որոշ լիազորությունների կենտրոնական մակարդակից երջանային մակարդակ փոխանցման վրա, ինչը չդեռ է սահմանափակվի ղեկավարման ադարաի հասարակ ադակենտրոնացմամբ եւ նրա գործառնայները երջանային կամ տեղական ստորաքաշանումներին փոխանցմամբ», եւ այնուհետեւ. «Սուբսիդավորման սկզբունքից ելնելով՝ դեռությունները դեռ է դրականորեն ընկալեն լիազորությունների սարածային դասվիրակման հնարավորությունը, ներառյալ տեղական ինֆնակառավարման կոնկրետ գործառնայները, հասկադեռ այն դեռդերում, երբ դա ընդլայնում է իրենց վերաբերվող հարցերն ինֆնուուրյն կերդով լուծելու փոփոխանությունների հնարավորությունները» (կեռ 19):

Սակայն չդեռ է մոռանալ, որ կենտրոնի եւ երջանների միջեւ լիազորությունների բաշխման հարցերը չդեռ է կսրվեն գերակեռող բնակչության էթնիկական շահերից: Տեղական, երջանային կամ, հասկադեռ, ինֆնակառավարման վարչական մարմինները դեռ է ձեռավորվեն՝ հաշվի առնելով կոնկրետ էթնիկական փոփոխանության դասմական ու սարածային

յուրահասկությունները (**Լուրդի հանձնարարականներ**, 20-րդ կես): Այսինքն, այդ կառույցների ձեւավորման գործընթացում չդեմք է խախտվելն էթնիկական փոփոխման ստրատեգիան, որը հասուկ կերպով դաճեցողակաձ լինելու համար ունի սարածֆային եւ դասմական առարկայական հիմքեր, իրավունքներն ու ազատությունները: Միայն ժողովրդավարական եղանակով կազմավորված սարածֆային ինքնակառավարման կառույցները կարող են արդյունավետ կերպով իրականացնել իրենց վերադասիված լիազորությունները:

Էթնիկական փոփոխման ստրատեգիան ինքնակառավարումը, որը կարող է ունենալ սարածֆային կամ ոչ սարածֆային բնույթ, փոփոխման ստրատեգիան պատկանող անձանց իրավունքների ու ազատությունների իրական պաշտպանվածության եւ սպասումման կարեւոր գործիք է:

Ելնելով հետեյալ կարեւորագոյն գործոններից՝ թե՛ ֆաղաֆական, եւ թե՛ իրավական առումով, փոփոխման ստրատեգիան ընդլայնված ինքնակառավարման իրավունքով օժեկը, դեմք է որ գրավիչ լինի այն դեմքության համար, որեղ նրանք բնակվում են.

- Իրական ինքնակառավարման առկայությունն ավելի ադահով կերպով է երաճաֆալորում փոփոխման ստրատեգիաների համախումբ բնակության վայրերում իրրեդենսիսական ու անճասողական սրամադրությունների առաճացումից՝ վերացնելով դեմքության եւ(կամ) սիսդոսակիր էթնոսի կողմից բռնի ուժացման կամ էթնիկական մաֆրազորմումներին ենթարկվելու մսահոգությունները, նվազեցնելով փոփոխման ստրատեգիաների կողմից խնդիրների ֆաղաֆական ու էթնոկենսոն ընկալման եւ թուլացնելով իրենց դահանճների արմասականացման վսանգները.
- Ընդլայնված ինքնակառավարումը ավելի լայն հնարավորություններ է սալիս փոփոխման ստրատեգիաների ներկայացուցիչներին առավել արդյունավետ եւ իրենց Եահերին ու դահանճումներին համադասաֆասանող եղանական իճասանություններ սեղծելու համար: Դա թույլ կսա բարելավել սոցիալ-սնեեսական դայմանները նրանց համախումբ բնակության վայրերում՝ վերացնելով հասարակության մեճ բացասական սրամադրությունների կոսակման ամենավսանգավոր ազդակներից մեկը.
- Իրական ինքնակառավարման առկայությունը, էթնիկական փոփոխման ստրատեգիաների հիմնարար իրավունքների երաճաֆալորվածությունը եւ ֆաղաֆական որոնումների ընդունման գործընթացում ներգրավվածությունը փոփոխման ստրատեգիանը ֆաղաֆացիական միասնականության զգացումն է ներարկում եւ դրանով խթանում է դեմքության հասարակական-ֆաղաֆական կյանքին փոփոխման ստրատեգիան

ակտիվ համարումը.

- Ընդլայնված ինֆնակառավարումը փոփոխություններին հնարավորություն է տալիս դաժնացնելու իրենց մշակութային ու լեզվական ինֆնությունները, ինչը կարևոր ավանդ է ղեկավարող մշակութային բազմազանության մեջ, եւ, միաժամանակ, խթան՝ առանձին անհատների ստեղծագործական եւ մասնագիտական զարգացման համար, քանի որ տալիս է նրանց ինֆնարտերման ու անհատական նդասակներին հասնելու, եւ, դրանով իսկ՝ սեփական գործունեության հասարակական նշանակությունը գիտակցելու այլընտրանքային հնարավորություններ:

Առկա միջազգային ակտերում էթնիկական փոփոխությունների ընդլայնված ինֆնակառավարման իրավունքի ադառնովման հարցում նկատվում է համալիր մոտեցում: Դրա մեջ ներառում են.

- Երկրի կառավարմանը մասնակցելու իրավունք, ինչը ենթադրում է, առաջինը, մասնակցություն ղեկական գործերի վարմանը, երկրորդը, ընտրելու եւ ընտրվելու իրավունք, եւ, երրորդը, ղեկական ծառայության ընդունվելու իրավունք.
- Երկու երկրների տեղական կառավարման մարմինների միջեւ համագործակցություն հաստատելու նդասակով՝ իրենց հայրենակիցների հետ անդրահամային կադեր հաստատելու իրավունք:

Վերջին իրավունքն անհրաժեշտ է հասկադես այնտեղ, որտեղ գոյություն ունի էթնոսի, լեզվի եւ կրոնի լիակատար նույնություն, ինչդես նաեւ համագործակցող երկու կողմերի տեղական ինֆնակառավարման մարմինների միջեւ առկա է անմիջական տարաժային շփում: Սակայն, սվյալ հասկանիւրը (սահմանամեռնությունը) դարտադիր չէ տարաժային համայնքների միջեւ կադերի հաստատման համար: Այսդես, **Տարաժային համայնքների եւ իւխանությունների միջեւ անդրահամային համագործակցության մասին 1980թ. Եվրոդական շրջանակային կոնվենցիային կից միջտարաժային համագործակցության մասին Թիվ 2 արձանագրության (1998թ.)** ներաժականում ասվում է, որ «տարաժային համայնքները եւ իւխանությունները սեփական գործառոյթների արդյունավետ իրականացման համար ... համագործակցում են ոչ միայն այլ ղեկությունների դրացի իւխանությունների (անդրահամային համագործակցություն), այլ նաեւ այլ իւխանությունների հետ, որոնք դրացի չեն, սակայն ունեն ընդհանուր տառեր (միջտարաժային համագործակցություն), եւ այդ անում են ոչ միայն տարաժային համայնքների ու իւխանությունների մարմինների եւ միավորումների սահմանամեռն համագործակցության շրջանակներում, այլ նաեւ երկկողմանի

մակարդակի վրա»: Դա հասկալի է կարելու է ոչ միայն Սամցխե-Չավախքի, այլ նաև ողջ Վրաստանի հայ բնակչության իրավունքների համաձայնում: Նույնանման իրավիճակ է այսօր ձեռնարկում Քվեմո-Քարքիի արբեջանական բնակչության դարազայում: Բազմաթիվ լուծարումներ, որոնք ժամանակին սուր կերպով բախվել են էթնիկական փոփոխությունների խնդիրներին, նրանց համարկման եւ իրավունքների դաժնացման գործում կարողացան հասնել նշանակալից հաջողությունների՝ նրանց «էթնիկական հայրենիքների» հետ հասուկ դայմանագրերի կնքման (կամ երկկողմանի համաձայնագրերում առանձին դրոյթների ներառման) միջոցով⁷⁴: Իրենց հանձնարարականներում դա հասուկ ընդգծում են առաջատար միջազգային ու եվրոպական փորձագետներ⁷⁵:

Ընդլայնված ինֆնակառավարման իրավունքի իրավական համալիր բնույթն արտահայտվում է նաև նրանում, որ անձը, որդես սվյալ դեսուքյան ֆաղաֆացի, ունի դեսուքյան ընդհանուր, հանրային գործերին մասնակցելու իրավունք (դեսուքյան կառավարման կենտրոնական մարմիններ ընտրելու եւ ընտրվելու իրավունք, դեսական դաժնոններ զբաղեցնելու իրավունք եւ այլն) եւ, միեւնույն ժամանակ, սվյալ սարածաբջանի բնակիչն ունի սեղական յուրահասուկ գործերին մասնակցելու իրավունք: Դրան գումարած՝ էթնիկական փոփոխությունների կարգավիճակը, որը կարող է եւ դեսֆ է ամրագրվի ցանկացած ժողովրդավարական երկրի օրենսդրության մեջ, վերոնշյալ իրավական փաթեթին է հավելում սեփական լեզվական, կրոնական, մշակութային եւ, ընդհանրադես, էթնիկական յուրօրինակության դաժնոնման իրավունքներ, ինչդես նաև դեսուքյան կողմից էթնիկական իր իրավունքների լրացուցիչ դաժնոնության իրավունք:

Ինֆնակառավարման իրավունքի իրավաբանական փաթեթը լրացվում է ինֆնակառավարման ադաժնոնման մի օարֆ այլ փաթեթներով: Դա առաջին հերթին ֆաղաֆական եւ սնեսական բաղադրիչներն են: Առաջինը ենթադրում է սարածֆային եւ ոչ սարածֆային ինֆնակառավարման ինստիտուսների դեսական ամրագրում (վերջին հաժով, դա արտահայտվում է սահմանադրության, օրենքների եւ այլ նորմաթիվ-իրավական ակտերի մեջ ամրագրելու, սվյալ յուրսի միջազգային սկզբունքների եւ նորմերի կասարման դարսակորություն սանձնելու միջոցով): Երկրորդ բաղադրիչը ենթադրում է ինչդես սվյալ իրավունքի իրականացման հնարակորության համար դայմաններ, այդդես էլ դրա իրականացման

74 Օրինակ, Լոզանի 1923թ. դայմանագիրը Թուրքիայի եւ Հունաստանի միջեւ եւ օարս ուրիւ հասմանման փաստաթղթեր:

75 Տե՛ս օրինակ՝ Opinion of the Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities adopted on 14 September 2001 on Parliamentary Assembly Recommendation 1492 (2001) on the Rights of National Minorities // ACFC Opinion on PA Rec 1492, Secretariat of the Framework Convention for the Protection of National Minorities, 14 September 2001 .

արդյունավետության հետեւանգներ: Այլ խոսքով, մի կողմից, որդեսզի ինքնակառավարման իրավունքը կայանա, այն դեպք է ունենա իր նյութա-ֆինանսական հիմքը (իր բյուջեն, իր սեփականությունը, սեփական ուժերով սեղական սնեսական խնդիրները լուծելու մարդությունը), իսկ մյուս կողմից՝ սեղական սոցիալական խնդիրների անմիջական լուծման համար արդյունավետ կերպով օգտագործի ինքնակառավարման սնեսական հիմքը:

Այդպիսով, հիմնավորում է ստանում ինչդեպ միջազգային հանրության, այդդեպ էլ (առաջին հերթին) իր իսկ դեպության կողմից ընդլայնված ինքնակառավարման իրավունքի իրականացմանն օժանդակելու հրամայականը, միջազգային իրավունքի այլ սուբյեկտների (դեպությունների եւ միջազգային, միջկառավարական կազմակերպությունների) հնարավոր ներգրավմամբ: Միջազգային հանրության դերն ընդհանուր ժողովրդավարական իրավաստորոգող բնույթ ունի, ինչը ենթադրում է ինքնակառավարման հարցերի լուծման ֆողաֆակիրք ձեւերի «ցուցադրում»: Ինքնակառավարման իրավունքի փոխկադակցումն (այնտեղ, որտեղ դրա համար առկա են առարկայական դայմաններ) էթնիկական փոփոխման փոփոխման իրավունքներին հասկորեն արահայտված է միջազգային-իրավական ակտում:

Տվյալ հարցերն առավել կոնկրետ ու ծավալուն կերպով կանոնակարգված են ԵԱՀԿ-ի եւ Եվրախորհրդի կողմից: Այդ տեսակետից հասկանալի են **Հասարակական-ֆողաֆակյան կյանքին ազգային փոփոխման փոփոխման արդյունավետ մասնակցության մասին 1999թ. Լունդի հանձնարարականները**: Սույն փաստաթղթում ինքնակառավարման իրավունքը ենթադրում է սեղական ինքնակառավարման հարցերին առնչվող որոշումները վերահսկելու իրավունք: Դրանից, բխում է սեղական ինքնակառավարման եւ դեպական կառավարման մարմինների լիազորությունների ոլորտների սահմանագրաման խնդիրը: Այն առավել սուր է դրված բազմաթիվ հետխորհրդային երկրներում, ֆանի որ դրանցում լիազորությունների սահմանագրաման խնդիրն առնչվում է ազգային սահմանագրաման խնդիրն: Միեւնույն ժամանակ, ինքնակառավարման ոչ սարածֆային մեխանիզմների մասին, որոնք շատ հաճախ անվանվում են «անձնական» կամ «մակոթային» ինքնավարություն, ասվում է, որ դրանք «առավելադեպ կիրառելի են այս կամ այլ խմբի անդամների աշխարհագրականորեն ոչ համախումբ բնակության դեպում»: Այնուհետեւ ինքնակառավարման սարածֆային մեխանիզմները փոխկադակցվում են կենտրոնական եւ սեղական իշխանությունների լիազորությունների համադասախան սահմանագրաման սկզբունքին (սուբսիդարիզմն սկզբունք), իսկ ինքնակառավարման ոչ սարածֆային մեխանիզմները՝ փոփոխման փոփոխման մակոթային (սեղակասվոթյան

միջոցներ, լեզու, ընճանիփ, կրոն, կրթություն) իրավունքների առաջնության սկզբունքին:

Այստեղ կարելի է նշել, որ լիազորությունների դասվիճակման հարցը, դրանց ծավալը եւ որակական բովանդակությունը ղեկ է փոխկառավարվելու էժնիկական փոքրամասնության շահերին, որը սվյալ շրջանի համար փոքրամասնություն չէ, այլ մեծամասնություն, դրանից բխող բոլոր ֆաղաֆական, ճնեռասական եւ այլ հեռեռանքներով: էժնիկական փոքրամասնությունների շահերը հաշվի առնելու մասին աավում է **Լունդի 1995թ. հանձնարարականների** 21-րդ կեռում:

Տվյալ դարազայում էժնիկական փոքրամասնությունների շահերը թելադրում են սարաճֆային ինքնակառաավարման լիազորությունների այնդիսի ձեռաչափ, որը թույլ կսա որակաղեւ բարձրացնել սոցիալական եւ ճնեռական զարգացման մակարղակը, ինչը սվյալ փուլում միմիայն կենեռոնական իշխանությունների ուժերով հնարափոր չէ: Այդ դասճառով, օղինակ, Մամղխե-Ջալաիփի սարաճաշրջանում Հայասանի, հայկական սփյուռքի եւ միջազգային կազմակերղությունների ռեռուրսների ներգրավումը առարկայական առհրաճեռություն է: Այդ ճեռակեռից առհրաճեռ է նաեւ Վրասանի կողմից **Տարաճֆային համայնքների եւ իշխանությունների առդրահամանային համազորճակղության 1980թ. եփրղական շրջանակային կոնվենղիայում** աահամանվաճ դարսափրությունների լիարճեռ ընղումումը:

2006թ. ձնեռային նսաշրջանի ընթացղում ԵԽԽՎ-ն ընղումեղ բանաձեւ, որի մեղ որոշակի քննաղասության ենթարկեղ վրացական իշխանություններին: Փասաթղթում Վրասանը, մասնափրաղեւ, ընութագրվում է որղեւ երկիր, որեղ ոչ զարգացաճ վիճակում է գեռվում կամ գեռթեւ ամբողղովին բացակայում է ճեղական ժողովրղափարությունը: Տեղական ինքնակառաավարման ողորի առնչութայմը ԵԽԽՎ-ն կոչ արեղ սփարեղ սարաճֆային եւ վարչական բարեփողումները ճեղական ինքնակառաավարման մարմինների հերթական ընեռությունների առցկացման նախօղյակին՝ աղաահովելով դրանց համաղասախանությունը **Տեղական ինքնակառաավարման մասին եփրղական իարիային**:

Այսիխտով, առթող Վրասանի մակարղակով ապակեռոնացումն ու ինքնակառաավարման մարմինների լիազորությունների ընղայնումը, եւ, միաճամանակ, Ջալաիփին առհամաչաի (ասիմեռիկ) սարաճֆային ինքնակառաավարման կարզափինակի (ֆաղաֆական իրափունքների ողորի եւ սարաճաշրջանային հասարակական-ֆաղաֆական միափրումների գորճունեռության, լեզվական եւ կրթական հարցերի լումման, ինչաղեւ նաեւ կրոնական եւ մչակութային ինքնահիղության պահպանության հարցերի

նկատմամբ հասուկ մոեցում) շնորհումը, կարող է դառնալ բախումնային լարվածության նվազեցման խնդրի առավել ընդունելի լուծումը: Նման լուծումն ամենատողրակի կերպով կնպաստի Վրաստանի հասարակական-քաղաքական կյանքին սարսափազրջանի առավել խորը և գիտակցված համարկմանը:

Գլուխ 3.

Միջազգային զեկույցներ և դիսարկումներ Վրասանում մարդու և էթնիկական փոքրամասնությունների իրավունքների ոլորտում սիրող իրավիճակի վերաբերյալ

Բազմաթիվ հեղինակավոր միջազգային կառավարական և ոչ կառավարական կազմակերպությունների աշխատանքի կարեւորագույն ուղղություններից մեկը մասնակից-դեմոկրատիայում մարդու հիմնարար իրավունքների, այդ թվում՝ էթնիկական ու կրոնական փոքրամասնությունների իրավունքների դաժադանության ոլորտում սիրող իրավիճակի մեծական դիսարկումն է: Այդ առումով Ջավախքի հասարակական-ֆաղափական կացության ու Վրասանում մարդու և էթնիկական փոքրամասնությունների իրավունքների ոլորտում սիրող կացության վերլուծությանը նվիրված հիշյալ կազմակերպությունների փաստաթղթերն ու զեկույցները որոշակի հետաքրքրություն են ներկայացնում: Տվյալ գլխում սրվում է այս կազմակերպությունների համար կամ նրանց աջակցությամբ դասրասված ժամանակագրական առումով վերջին զեկույցների ու փաստաթղթերի որոշ դրույթների վերլուծությունը:

Ներկայացվում է նաև ԱՄՆ դեմոկրատիայի և ԱՄՆ միջազգային զարգացման գործակալության որոշ զեկույցների վերլուծությունը: Այս երկու կազմակերպությունները միջազգային չեն, դրանք արտահայտում են Միացյալ Նահանգների կառավարության դիրքորոշումն ու շահերը, սակայն աշխարհի սարբեր երկրներում (և այդ թվում Վրասանում) մարդու իրավունքների ոլորտում սիրող իրավիճակի վերաբերյալ նրանց արեկան զեկույցներից ստրեւ բերվող մեջբերումները, ինչդեւ նաև կրոնական ազատության մակարդակի, առկա բախումնային ներուժի գնահատականները սալիս են հայկական էթնիկական ու կրոնական փոքրամասնության իրավունքների դաժադանության ոլորտի բավականին առարկայական և սույգ դասկեր:

3.1. Եվրոդայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողով

ԵՆԽՎ-ի դիսարկման կոմիտեւ 2006թ. հունվարի 5-ին ներկայացրեց դասգամավորներ Մաթիաս Յորեի (Հունգարիա) և Եվգենի Կիրիլովի (Բուլղարիա) կողմից դասրասված թիվ 10 779 զեկույցը¹: Չեկույցը դրվեց ԵՆԽՎ-ի

1 Implementation of Resolution 1415 (2005) on the Honouring of Obligations and Commitments by Georgia. Report, Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee). Co-rapporteurs: Mr. Matyas Eorsi, Hungary, Alliance of Liberals and Democrats for Europe and Mr Evgeni Kirilov, Bulgaria, Socialist Group. Parliamentary Assembly of the Council of Europe, Doc.107795, 05.01.2006. (available on www.coe.int).

բանաձեռի հիմնում է, որո՞ւ փոփոխություններով, ընդունվեց Խորհրդարանական վեհաժողովի 2006թ. հունվարի 24-ի նիստում: Չեկույցի՝ փոփոխությունների իրավունքներին և դարձափոխություններին վերաբերող բաժնում ասվում էր, որ ի կատարումն ԵԽԽՎ-ի նախորդ՝ թիվ 1415 (2005) բանաձեռի, Վրաստանը մինչև 2005թ. սեպտեմբեր կարողացավ կատարել Եվրախորհրդի դարձափոխ իրավական փաստաթղթերի ստորագրման կամ վավերացման ուղղությամբ միայն **Եվրոդական սոցիալական խարսխայի**, և որո՞ւ ուժացմամբ՝ նաև **Ազգային փոփոխությունների իրավունքների դաճողանության մասին եվրոդական Երջանակային կոնվենցիայի** վավերացման դաճանջը (համադասախանարար՝ 2005թ. օգոստոսի 22-ին և 2005թ. հոկտեմբերի 13-ին): Միեւնույն ժամանակ զեկույցում նշվում էր, որ Վրաստանը դեռ չի վավերացրել **Անդրասիանային համագործակցության եվրոդական Երջանակային կոնվենցիան**, և դեռ նոր է սկսել **ՏարածաԵրջանային և փոփոխությունների լեզուների եվրոդական խարսխայի** վավերացման գործընթացը:

ԵԽԽՎ-ի 2006թ. հունվարի 5-ի զեկույցում հասուկ նշվում էր, որ Երջանակային կոնվենցիայի վավերացումից հետո Վրաստանի խորհրդարանն, այնուամենայնիվ, ընդունեց առանձին բանաձեռ, որով շեռնույսի մնաց էթնիկական փոփոխությունների համախումբ բնակչության շրջաններում էթնիկական փոփոխությունների ներկայացուցիչների և վարչական մարմինների փոխահարաբերություններում էթնիկական փոփոխությունների լեզուների օգտագործումը երաշխավորելու պարտավորությունից: Վրացական խորհրդարանի սվյալ լրացումը երկրի էթնիկական փոփոխությունների ներկայացուցիչների և միջազգային կազմակերպությունների մոտ մեծ մասնագործություններ առաջացրեց, քանի որ սեղական գործավարության և դասավարության մեջ փոփոխությունների լեզուների օգտագործման արգելիչ դաճողանելով՝ այն էադետ նվազեցնում էր **Երջանակային կոնվենցիայի** դրույթների կիրառման արդյունավետությունը էթնիկական փոփոխությունների համախումբ բնակչության Երջաններում, մասնավորադետ, Սամցխե-Չավախում և Բվեմո-Քարթլում: Միեւնույն ժամանակ, ինչդետ նշվում է փաստաթղթում, 2005թ. նոյեմբերին վրացական խորհրդարանի ներկայացուցիչները հավաստացրել են ԵԽԽՎ զեկույցողներին, որ այդ վերադաճումը, իբր, նախատեսված է միայն ներին լարանի համար, այն դաճոնական փաստաթուղթ չէ և չի կցվելու վավերացման նյութերին, որոնք մոտակա ժամանակներում ուղարկվելու են Եվրոդայի խորհրդի Գլխավոր քարտուարություն: Ի դեդ, դեճ է նշել, որ մասնավոր գրույցներում, այդ թվում նաև փորձագեների հետ իր Եփումներում, դա

բազմիցս հասասել է նաև Վրասանի մարդու իրավունքների դաժաճանը²:

Հեսաֆրություն է ներկայացնում նաև ԵՄԽՎ-ի զեկույցի այն հասվածք, որը կոնկրետ վերաբերվում է էթնիկական փոֆրամասնությունների վիճակին: Մասնավորադես, նեվում է ինչդես վրաց լեզվի ուսումնասիրության, այդդես էլ Ջավախֆի եւ Քվեմ-Քարթլիի էթնիկական փոֆրամասնությունների լեզուներով ուսուցանող դոդրոցների հեսագա զարգացման նոդասակով լեզվական եւ կրթական ծրագրեր իրականացնելու կարեւորության մասին:

3.2. ՆԱՏՕ-ի խորհրդարանական վեհաժողով

Վրասանում էթնիկական փոֆրամասնությունների վիճակին է նվիրված ՆԱՏՕ-ի խորհրդարանական վեհաժողովի երջանակներում կազմված երկու զեկույց: Առաջինը՝ Գերմանիայից գլխավոր զեկուցող դասգամավոր Վերենա Վոյլեբենի կողմից դասրասված, «Կայունությունը Հարավային Կովկասի երեֆ հանրադեսություններում. սաս սարի անկախությունից հեսո, առաջընթաց եւ նոր մարսահրավերներ» խորագրով, հրասարակվել է 2004թ. նոյեմբերին: Այն միայն ընդհանուր գժերով է անդրադառնում Վրասանում էթնիկական փոֆրամասնությունների վիճակին եւ Ջավախֆում սիրող կացությանը: Այնուամենայնիվ, «Վրասանի հայ բնակչությունը. Ջավախֆ» ենթաբաժնում սրվում է երջանում սիրող իրավիճակի ընդհանուր բնութագիրը: Հասկանեական է, որ փասաթթում, մասնավորադես, սավում է, որ Ջավախֆը «ժամանակին ընդգրկված էր Հայասանի կազմում եւ որո եայեր իրենց երկրի հես վերամիավորվելու կոչեր են անում»³: Ինչդես նեվում է փասաթթում՝ թեեւ Վրասանի եւ Հայասանի միջեւ գոյություն ունեն գերազանց հարաբերություններ եւ ներկայումս հայերի մոս Ջավախֆի ադազայի վերաբերյալ բացասական սրամարությունները որոեիչ չեն, այնուամենայնիվ, դրան հեսագայում կարող են բարդացնել հայ-վրացական հարաբերությունները, հասկադես՝ ուսական ռազմաբազայի փակումից հեսո:

ՆԱՏՕ-ի խորհրդարանական վեհաժողովի երջանակներում մյուս փասաթուղը Նիդեռլանդներից դասգամավոր Բերս Սինդելի կողմից 2005թ. նոյեմբերին դասրասած «Փոֆրամասնությունները Հարավային Կովկասում՝ անկայունության գորժո՞ն» զեկույցն է⁴: Այդ զեկույցի հիման վրա ընդունվեց Հարավային Կովկասի էթնիկական փոֆրամասնությունների

2 Վրասանի օմբոդսմեն Ս.Սուբարիի հես հեղինակի գրույցից (8 փեհրվարի 2006 թ.):

3 Verena Wohleben (General Rapporteur). Stability in the Three South Caucasus Republics: Ten Years After Independence, Progress and New Challenges. P.9.

4 Bert Middel (Rapporteur). Minorities in the South Caucasus: Factor of Instability? // NATO Parliamentary Assembly, Sub-Committee on Democratic Governance, Report. 166 CSDSG 05 E rev 1. November 2005. (available on www.nato-pa.int).

խնդիրներին նվիրված ՆԱՏՕ-ի ԽՎ-ի թիվ 335 հասուկ բանաձեռը: Ինչդեռ ընդգծվում է զեկույցում՝ «Վրաստանում ֆաղափական մեակույթը և սեփական փոփոխման անորոշումների նկատմամբ վերաբերմունքը բնութագրվում է էթնիկական ազգայնականության համեմատաբար բարձր և կայուն մակարդակով: Ինչդեռ և Ադրբեյջանի դարազայում, Աբխազիայում և Օսիայում չլուծված հակամարտությունները շարունակում են վրացիների մոտ սնուցել այն ընկալումը, որ փոփոխման անորոշումները ղոճենցիալ սոլառնալիք են: *Վրաստանի սարածային ամբողջականության և ինֆրահիշխանության վերականգնման Սահակաշվիլու կոչերը երբեմն ուղեկցվում են ազգայնական հռետորականությամբ, և որոշ դեպքերում աջակցություն ստանում Վրաց ուղղափառ եկեղեցու հետ մասսայական դաշինքի միջոցով, ինչը փոփոխման անորոշումների կողմից պատասխան ազգայնական հակազդեցության մտահոգություններ է ծնում:* Ընդհանուր առմամբ, մեծամասնության և փոփոխման անորոշումների միջև փոխհարաբերություններում էթնիկական փոփոխման անորոշումների դաժանության սկզբունքը ստորադասվում է դեռևս միասնության հաստատմանը: Զգուշանալով այլ անջատողական բարձունքներ սնուցելուց՝ փոփոխման անորոշումների նկատմամբ կառավարության ֆաղափականությունը շատ հաճախ անվճռական է և թերի»⁵:

Տվյալ փաստաթղթում հասուկ նշվում է, որ երկրում կարեւորագույն դեռևս կան դաժանություններ զբաղեցված են բացառապես էթնիկական վրացիներով և կադրային ֆաղափականության մեջ էթնիկական խտրականության սրամարտությունները, հակադեմոկրատիկ կառույցներում, օրեցօր արմատավորվում են: Նշվում է փոփոխման անորոշումների նկատմամբ լեզվական խնդրի սրման մասին, ինչն ազդում է փոփոխման անորոշումների հետ հարաբերությունների վրա, դժվարացում փոփոխման անորոշումների ներկայացուցիչների մասնակցությունը կառավարման գործընթացներում ու Վրաստանի դեռևս կառույցներում: Այս բոլորը հաշվի առնելով էթնիկական փոփոխման անորոշումների երիտասարդ սերնդի ներկայացուցիչները նախընտրում են ընդհանրապես չխոսել մայրենիից բացի այլ լեզուներով: Նման իրավիճակի շարունակության դեմքում փոփոխման անորոշումների ներկայացուցիչները շուտով ի վիճակի չեն լինելու շփվել Վրաստանի բնակչության այլ հասկանքների հետ՝ ենթարկվելով սնեհական և սոցիալական լուսանցման:

Ըստ զեկույցի, «նախագահ Սահակաշվիլին, թվում է, բաց է փոփոխման անորոշումների համախումբ բնակչության քաղաքներում սեղանական ինֆրակառավարման զարգացման և լեզվական խնդիրների լուծմանն ուղղված նախաձեռնությունների համար»: Սակայն, վրացական իշխանությունները նաեւ

5 Bert Middel (Rapporteur). Minorities in the South Caucasus: Factor of Instability? P.4.

երկյուղում են որեւէ անջատողական ուժ խրախուսելուց եւ թվում է, թէ սասանվում են «սեղային խնդիրներին սեղային լուծում սալու» եւ ղեկավարական մակարդակով փոքրամասնությունների իրավունքների դաժաժանության խնդիրների նկատմամբ առավել բազմակողմանի մոտեցում ցուցաբերելու միջեւ⁶:

ՆԱՏՕ-ի խորհրդարանականները նշում են, որ Վրասանը նախկին Խորհրդային Միության միակ երկիրն է, որտեղ դեռ չկա կրոնական համայնքների իրավունքներն ու դասակարգությունները կարգավորող օրենք: Միեւնույն ժամանակ՝ Վրասանում գերակա Ուղղափառ եկեղեցու կարգավիճակը կարգավորվում է Սահմանադրական համաձայնագրով կամ Կոնկորդատով, որը սալիս է սարբեր արտոնություններ, ներառյալ՝ դրոշմներում կրոնի ուսուցում իրականացնելու եւ անգամ այլ կրոնական համայնքների կարգավիճակը որոշելու լայն հնարավորություններ⁷:

3.3. ՄԱԿ-ի սնտեսական եւ սոցիալական խորհրդին կից մարդու իրավունքների հանձնաժողով

ՄԱԿ-ի սնտեսական եւ սոցիալական խորհրդի օրջանակներում 2003թ. վերջին դասրասվեց Վրասանում կրոնական ազատքանը եւ հանդուրժողականությանը նվիրված փաստաթուղթ⁸: Տվյալ փաստաթղթի որոշ հասվածներ վերաբերվում էին հայ էթնիկական եւ կրոնական փոքրամասնությանը:

Փաստաթղթի ներածականում նշվում էր հետեյալը. «Հասուկ գեկուցողը զգուսացնում է ղեկության եւ Ուղղափառ եկեղեցու չափազանց սերս փոխհարաբերություններից բխող վսանգների եւ ղիսկերի մասին, քանի որ մեկը կարող է դառնալ մյուսի գործիք: Չեկուցողը մասնանշում է ղեկության եւ Ուղղափառ եկեղեցու միջեւ Սահմանադրական համաձայնագրի ընդունման հնարավոր հետեւանքները երկրի կորնական փոքրամասնությունների համար եւ խորհուրդ սալիս նույն հիմունքներով ճանաչել նաեւ կրոնական փոքրամասնություններին»:

Հայ առաքելական եկեղեցու վիճակին վերաբերվող մասում ՄԱԿ-ի հասուկ գեկուցողն առանձնացնում է այսուէս կոչված «վիճելի եկեղեցիների» խնդիրը, նշելով, որ նա «այլ աղբյուրներից սեղեկացվել է, որ հայերը նաեւ հաճախ ենթարկվում են խսրականության առավելաուէս ազգային, քան կրոնական

6 Bert Middel (Rapporteur). Minorities in the South Caucasus: Factor of Instability? P.13:

7 Նշվ. աշխ., էջ 16:

8 Civil and Political Rights, Including the Question of Religious Intolerance. Report by Mr. Abdelfattah Amor, Special Rapporteur on freedom of religion or belief. Addendum. Visit to Georgia. E/CN.4/2004/63/Add.1. 16 December 2003.

դասկանելության հիման վրա»⁹:

Մարդու իրավունքների դաժադանության աջակցության ենթահանձնաժողովի աշխատանքային մարմնի շրջանակներում 2003թ. մայիսին դասրասվեց նաև Աննա Մասվետայի «Փոքրամասնությունները Հարավային Կովկասում» զեկույցը: Դրա հիմնում դրված էր նույն հեղինակի նախորդ նյութը, որը դասրասվել էր 2002թ. Փոքրամասնությունների դաժադանության խմբի շրջանակներում և կրում էր «Հարավային Կովկաս. ազգայնականություն, հակամարտություն և փոքրամասնություններ» խորագիրը:

ՄԱԿ-ի մարդու իրավունքների հանձնաժողովի համար Ա.Մասվետայի դասրասած զեկույցի Վրասանին վերաբերվող մասում նշվում է, որ երկրի «դաժնայնացման գաղափարը հասարակայնություն չի վայելում, քանի որ վրացի մեծամասնության ընկալումներում Աբխազիայի, Հարավային Օսիայի և Աջարիայի ինքնավար կարգավիճակը սանում է երկրի մնացած մասից նրանց *դե-ֆակտո* անջատմանը: Որդես արդյունք Չավախում հայերի ինքնավար միավոր կազմելու դաժնազնները մնում են անարձագանք»¹⁰: Չեկույցում, նաև հետեյալն է ասվում. «Վերջին հազվով, Վրասանում փոքրամասնությունների նկատմամբ ղեռական քաղաքականությունը դժվար է բնորոշել: Հիմնարար վրացական ղեռության բնույթը որոշելու խնդիրն է: Ինքնության և անկախության առանցքային խնդիրները մնում են չլուծված՝ ազգի և ղեռության քաղաքական համախմբումը դարձնելով խնդրահարույց: Թեժ կրեռ են բորբոքվում այն հարցի շուրջ, թե արդյո՞ք փոքրամասնությունները կարող են կազմել ազգի լեզգիսի մաս, կամ միայն մարդկանց այն խմբին, որն իր մշակույթով և լեզվով բնորոշվում է որդես «վրացի», ղեռ է հասուկ սեղ հասկացվի: Այս երկրնրանքը մնում է չլուծված՝ իր մեջ ղարունակելով լարվածություն և քախումնային ներուժ»¹¹: Նշվում է սիսդոսակիր ազգի կողմից փոքրամասնությունների նկատմամբ ազգայնականության ուժեղացման մասին, ինչը հսակորեն արսահայսվում է փոքրամասնությունների նկատմամբ վերաբերմունքում. «Թեռ Վրասանում առկա է կայուն էքնիկական քազմազանություն, քաղաքական մշակույթը բնութազրվում է քազարչակ էքնիկական ազգայնականությամբ, որն այնքան խորն է, որ փոքրամասնությունները չեն ընդունվում որդես երկրի լիարժեք քաղաքացիներ: ...Ազգայնականությունը հասարակության մեջ ստեղծում է «Վրասանը

9 Civil and Political Rights, Including the Question of Religious Intolerance. Report by Mr. Abdelfattah Amor, Special Rapporteur on freedom of religion or belief. Addendum. Visit to Georgia. E/CN.4/2004/63/Add.1. 16 December 2003. P.11:

10 *Matveeva A. Minority in the South Caucasus // Paper Prepared for UN Commission on Human Rights, Sub-Commission on Promotion and Protection of Human Rights, Working Group on Minorities. Ninth Session. E/CN.4/Sub.2/AC.5/2003/WP.7. 5 May 2003. P.3.*

11 *Matveeva A. Minority in the South Caucasus. P.4.*

վրացիների համար» կարգախոսի ոգով մթնոլորտ, որի սրամաքանությամբ փոփոխանությունները դեռ է տոյված զգան, որ իրենց թույլ է սրվում բնակվել վրացական դեռության սարածում: Սա փոփոխանությունների շրջանում հիասթափություն ու վախ է առաջացնում, ինչը խոչընդոտում է գոյություն ունեցող հակամարտությունների կարգավորմանը ու հրահրում նորերը»¹²:

Արդյունքում, ինչդեռ նշվում է զեկույցում, սլյալ բացասական հասարակական սրամաքությունները հանգեցնում են ոչ ինտրոսակիր ազգի ներկայացուցիչների զանգվածային արագադրի: Ու թեև զանգվածային արագադրի խնդիրը բնորոշ է եւ վրացի ազգաբնակչությանը, փոփոխանությունների համար այն արահայտվում է շատ ավելի սուր կերպով: «Նրանց (փոփոխանությունների- Ս.Ս.) կրթական եւ մասնագիտական հնարավորությունները մեծադեռ արգելափակված են դեռական լեզվի ոչ բավարար իմացությամբ եւ ռուսերենի անհետացմամբ: Հանրային վերաբերմունքի եւ լրատվամիջոցների անդրադարձների ճնշումը, որոնք սարածում են ազգայնական սրամաքություններ, ինչդեռ նաեւ ինտրոսակիր խմբի հովանավորչական կլանային կառույցների կարծրությունը, որոնք վերահսկում են երկրում դեկավար դասերում նշանակումները, միահյուսվելով՝ ստեղծում են այնդիսի մթնոլորտ, որի մեջ փոփոխանություններն իրենց տառ են զգում: Շատերն իրենց երեխաների համար անորոշ աղաքա են տեսնում: Սոցիալական ճնշումները եւ այլ խմբերի նկատմամբ հանդուրժողականության դրակասը ավելի են սասկացնում այն իրավիճակը, երբ փոփոխանություններն իրենց անցանկալի են տեսնում»¹³:

Էթնիկական փոփոխանությունների համախոսմբ բնակության շրջաններում համանման իրավիճակ է առաջանում նաեւ սոցիալ-ճնշական ոլորտում. «Սոցիալական եւ ճնշական խնդիրները, որոնք փոփոխանություններն ընկալում են որդեա իրենց շահերի նկատմամբ նդասակառուցված արհամարհանք, կարող են բացասվել նաեւ այն փաստով, որ վրացական դեռությունը լիովին չի վերահսկում երկրի ամբողջ սարածքը: Նրա կողմից առավել չվերահսկվող շրջանները բնակեցված են փոփոխանություններով: Լինելով հեռավոր, թերզարգացած ու ճնշաստեւ ոչ զբալիչ սարածքներ՝ դրանք ժամանակ ու փող ներդնելու կամ գործուն միջոցառումներ իրականացնելու փչ ազդակներ են դարունակում իշխանությունների համար»¹⁴:

3.4. Փոփոխանությունների իրավունքների խումբ

Փոփոխանությունների իրավունքների խումբը (ՓԻԽ) մոլորակի սարբեր

12 Matveeva A. Minority in the South Caucasus. P.4.

13 Նվ. աշխ, էջ 5:

14 Նույն տեղում:

դեհույություններում և սարածաբաններում փոփոխությունների իրավունքների ոլորտում սիրող իրավիճակի ուսումնասիրությամբ և վերլուծությամբ զբաղվող հեղինակավոր միջազգային կազմակերպություն է: 2002թ. ապրիլին խմբի կողմից հրատարակվեց Աննա Մասվետեայի կողմից դասրասած «Հարավային Կովկաս. ազգայնականություն, ձգնաժամեր և փոփոխություններ» խորագրով զեկույցը¹⁵: Չեկույցում հիմնական ժեթքը դրվում է այն կացության վերլուծությանը, որի մեջ հայտնվել են Հարավային Կովկասի ճանաչված և չճանաչված դեհույությունների էթնիկական փոփոխությունների ներկայացուցիչները:

ՓԻԽ-ի բավականին մանրամասն և հանգամանալից զեկույցում ուսումնասիրվում է նաեւ Վրասանի հայ բնակչության վիճակը: Չեկույցում ընդգծվում է, որ ներկայումս Չավախում բնակվող հայերը օսմանյան հալածանքներից փրկվելու նոյասակով սարածաբան ժեղափոխված անձանց հեթնորդներն են: Նրանց մոտ մինչ այժմ էլ մեծ է «թուրական սոյառնալիքի» զգացմունքը, խմբային համերաժխության բարձր մակարդակը և վառ արտահայտված «լեռնականների ինքնագիտությունը»¹⁶:

Անդրադառնալով Չավախի հայերի ինքնավարություն ստանալու ոյահանջներից՝ հեղինակը նշում է, որ «*ինքնավարությունն ավելի շուտ ընկալվում է որպես անվսանգության երաշխիք, քան որեւէ փոփոխությունների հասնելու միջոց*»¹⁷: Նշելով, որ վրացական լայն հանրության կողմից փոփոխությունների նկատմամբ վերաբերմունքը մտահոգիչ է՝ հեղինակն ավելացնում է, որ փոփոխությունները չեն ցանկանում, որոյեսզի Վրասանի քաղաքականությունը՝ լինի դա ռուսական ռազմաքաղաքների դուրսբերման խնդիրը, Ռուսաստանի հեթ վիզային ռեժիմի հաստատման կամ վրացական դեհույության որեւէ հիմնահասկանիչի ոյարտորման փորձերը, բացասաբար անդրադառնա իրենց կյանքի վրա: Կենտրոնական իշխանությունները մտահոգված են վրացերենն ուսանելու, վրացական դրամն օգտագործելու և որոյես Վրասանի քաղաքացիներ հասարակական կյանքին համարվելու նրանց դժկամությամբ: Փոփոխությունների ներկայացուցիչները հայտարարում են, որ դեհույությունն արհամարհում է քջանները, չի վճարում աժխասավառներն ու թոքակները, չի ադահովում կրթության, առողջադահության և վրացերեն լեզվի ուսուցման ոյայմաններ: Այլ խոսքերով՝ երկու կողմերն էլ ոյարաստակամ չեն կատարելու սոցիալական համաձայնագրով իրենց վերադառնված ոյարավորությունները»¹⁸:

15 Matveeva A. The South Caucasus: Nationalism, Conflict and Minorities. MRG International Report. May 2002.

16 Նւվ. աւխ, էջ.18:

17 Նույն ժեղում:

18 Նւվ. աւխ., էջ 24:

Մեծ հեսաֆրություն է ներկայացնում զեկույցի այն մասը, որը նվիրված է միջազգային եւ դոնոր-կազմակերպությունների կողմից էթնիկական փոփոխությունների դաժադանութանը եւ փոփոխություններով բնակեցված շրջանների զարգացմանն ուղղված նախաձեռնություններին: Նշվում է, որ Հարավային Կովկասում աշխատել են բազմաթիվ միջազգային ղեկավար եւ ոչ կառավարական կազմակերպություններ, սարբեր երկրների կողմից իրականացվել են բազմաթիվ ծրագրեր, ուղղված, մասնավորադես ժողովրդավարութան զարգացմանը, սնեստութան ազատականացմանը, հակամարտությունների կարգավորմանը եւ խաղաղութան ու կայունութան մթնոլորտի հաստատմանը, սակայն, անմիջականորեն էթնիկական փոփոխություններին ուղղված նախաձեռնությունները, համեմատաբար, սակավ են:

Անդրադառնալով էթնիկական փոփոխությունների հես կադված գործընթացներում Եվրախորհրդի եւ ԵԱՀԿ-ի ներգրավմանը՝ փորձագեսը նշում է, որ ԵԽ եւ ԵԱՀԿ-ն այդ ուղղութամբ կատարած աշխատանքներում հասել են համեմատաբար սահմանափակ արդյունքների: Մասնավորադես, բազմաթիվ վրացի փորձագեսներ եւ սեղական ՀԿ-ների ներկայացուցիչներ գնում են, որ ԵԽ-ի ռեսուրսներն ու ազդեցությունը բավարար չեն, եւ մինչեւ Եվրախորհրդին անդամակցելը Վրաստանն ավելի մեծ չափով էր հաշվի նսում միջազգային հանրութան կարծիքի հես: Թեեւ զեկույցի սվյալ գնահատականներն ավելի շատ վերաբերվում էին նախման 2003թ. «Վարդերի հեղափոխությունն» ընկած ժամանակաշրջանին, այնուամենայնիվ, որոշակի վստահութամբ կարելի է ղոնդել, որ դրանք կիրառելի են Վրաստանում սիրող ներկա կացութան եւ փոփոխությունների ու նրանց համախումբ բնակութան շրջաններում դեսութան վարած ֆաղափականութան վրա Եվրոդայի խորհրդի ազդեցութան ներկա մակարդակը գնահատելիս:

ԵԱՀԿ-ն, իր գործունեութան յուրահատկություններից ելնելով (ներկայումս այն ամենամեծ կազմակերպությունն է Կովկասում, ինչդես առաֆելութան աշխատակիցների թվով, այդդես էլ գործունեութան լայն ընդգրկմամբ), ավելի ինսիսուցիոնալ կերդով է ներկայացված Վրաստանի էթնիկական փոփոխությունների խնդիրների հես կադված գործընթացներում: Մասնավորադես, դա արտահայտվում է փոփոխությունների վիձակի եւ նրանց իրավունքների դաժադանութան ոլորտի դիտարկման իր աշխատանքներում (օրինակ՝ Սամցխե-Չավախումն ձգնաժամերի վաղ կանխարգելման ծրագիրը): Միեւնույն ժամանակ՝ ինչդես նշվում է զեկույցում՝ առկա են այլ գործոններ, որոնք սահմանափակում են ԵԱՀԿ-ի արդյունավեսությունը: Այսդես, «Իր կարգավիձակից ելնելով՝ ԵԱՀԿ առաֆելությունը սովորաբար համաձայնեցնում է իր որոշումները վրացական կառավարութան հես: Քանի որ երկարաժամկես

առաքելությունների աշխատանքի համար դառնալից է ընդունող կողմի ֆալսափական համաձայնությունը, նրանք հակված են համագործակցության, քան թե առձևական: Երբեմն դա սահմանափակում է որեւէ իրադարձության վերաբերյալ հանրային դիրքորոշում արտահայտելու նրանց հնարավորությունները: *Փոքրամասնությունները հակված են կարծելու, որ ԵԱՀԿ-ն վրացական կառավարության խոստովողն է*¹⁹: ԵԱՀԿ դերի եւ հնարավորությունների վերաբերյալ սկյալ կարծիքը, ինչդեռ խոստովանում են բազմաթիվ վրացի փորձագետներ եւ ֆալսագետներ, բավականին ճշմարիտ է²⁰:

Հասուկ դեմք է առանձնացնել Աննա Մասվետեայի զեկույցի վերջում բերվող հանձնարարականների փաթեթը, որն իր հիմնական կետերում հրատարակությունն առ այսօր չի կորցրել: Մասնավորապես, դրանցում ասվում է հետևյալը.

«1. ... Անհրաժեշտ է ստեղծել կառավարման եւ վարչարարության այնդիսի համակարգեր, որոնք թույլ կսան փոքրամասնություններին եւ կանանց մասնակցելու որոշումների ընդունմանն ու իրականացմանը: Օրենսդրական կանոնակարգերը դեմք է հասուկ դեր վերադառնել փոքրամասնությունների ներկայացուցիչներին եւ նրանց ներկայացնող հաստատություններին, ներառյալ՝ փոքրամասնությունների իրավունքներին առնչվող նախագծեր դաստաստելու, ֆինանսելու եւ փնտրելու հասուկ իրավունքներ ունենալը:

2. Օգտակար կլինեն դասվորել Արեւմտեփ կողմից Հարավային Կովկասին

19 *Matveeva A. The South Caucasus: Nationalism, Conflict and Minorities. MRG International Report. May 2002. P.25*

20 Վրացական փորձագետներից ու սեղական ՀԿ-ների ներկայացուցիչներից աստի կարծիքով էթնիկական փոքրամասնությունների համախումբ բնակության ԵԱՀԿ կառույցների գործունեությունը չնայած բազմաթիվ ծրագրերի իրականացմանը, իրականում, քիչ է ազդում Վրաստանում ֆալսագիտական համարկման, լեզվական ուսուցման եւ միջէթնիկական հակամարտությունների կանխարգելման գործընթացների վրա: ԵԱՀԿ-ի բավականին խոնոր ֆինանսական աջակցությունն անարդյունավետ է բացառապես ԵԱՀԿ ղեկավարության կողմից էթնիկական փոքրամասնությունների համախումբ բնակության ԵԱՀԿ ղեկավարության կողմից ղեկավարվող մոնիթորինգի հետևանքով: Որոշ փորձագետների մոտ տրամադրություն է ստեղծվում, որ Չավախում ԵԱՀԿ-ն իր գլխավոր առաքելությունը տեսնում է միջէթնիկական լարվածության կամ բախումային իրավիճակների մեծական դիտարկում իրականացնելու, այլ ոչ թե սկյալ սարածաբանի զարգացմանը նույնատեսքով մեջ:

Ոչ բավականաչափ արդյունավետ են ներկայումս գործում եւ ԵԱՀԿ-ի որոշ մասնագիտացված կառույցները: Մասնավորապես, ԵԱՀԿ փոքրամասնությունների գործերով Պերագոյն հանձնակատարի գրասենյակը իր գործունեության մեջ հարկադրված է առավել կերպով հաշվի նստելու որոշ մասնակից տեսությունների դիրքորոշումների հետ, քան թե դա, բայց փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների, անհրաժեշտ է: Այս կեզվածքն արտահայտվեց, օրինակ, Պերագոյն հանձնակատար Ռ. Էֆտախի այն հայտարարության մեջ, որ նա հանձնակատար է ոչ թե էթնիկական փոքրամասնությունների համար, այլ Էթնիկական փոքրամասնությունների հարցերով: Տե՛ս մանրամասն՝ Address by Ambassador Rolf Ekeus, OSCE High Commissioner on National Minorities to the OSCE HCMN – UNDP Conference “Promoting Integration and Development in the Samtskhe-Javakheti Region of Georgia”, Tbilisi, 19 November 2002.

հասկացվող օգնության արդյունավետության գնահատման ուսումնասիրություն էի դրա հիմնական եզրակացությունները սրամադրել առաջասար ՈԿԿ-ների ակտիվիստներին: ...Սոցիալական ծառայությունների ոլորտում նախաձեռնություններ ֆինանսավորող կառավարական հաստատությունները, դոնորներն ու ՈԿԿ-ները ղեկավարում էին փոփոխությունների խնդիրների ընդգրկումը նախագծերի կառավարման, ներառյալ՝ նախաձեռնության կայունության դիսարկման ու գնահատման ամբողջ օրգանիզմում:

3. Տեղական ու միջազգային դերակատարները ղեկավարում էին ջանքեր գործադրելու հանդուրժողականության և փոխադարձ հարգանքի մշակույթի խրախուսման ուղղությամբ: Պետությունն առավել ջանքեր ղեկավարում էր գործադրի ծայրահեղ ազգայնականության արհեստագործությունները վերացնելու և դրական վերաբերմունք խրախուսելու ուղղությամբ:
4. Սոցիալական և մշակութային արժեքները ղեկավարում էին դիսկրիմինացիան արժանապատեցնելու ուղղությամբ: Փոփոխությունների մշակութային ժառանգության զարգացմանն ուղղված համակարգված ցանցերը ղեկավարում էր ազակցություն ստանալու: Դոնորների և միջկառավարական կազմակերպությունների կողմից ազակցություն ստացած բոլոր գործողությունները ղեկավարում էր դարձնելու աղյուսակներ, որ դրանք մշակութային և լեզվական բազմազանությանը բացասաբար չեն անդրադառնալու:
5. Վրաց-հայկական հարաբերությունները կարող վատթարանում էին: Անհրաժեշտ է աճող լարվածությունը լիցենզիավելու ուղղությամբ անհատալ միջոցներ ձեռնարկել և օգնել խնդիրների կառուցողական լուծման համար ուղիների որոնմանը:
7. ...Քանի որ մեխանիզմների վերադարձը Վրաստանի և հավանական է թվում, ավելի նորաստեղծ հարմար է, զուգուց, կենտրոնացնել միջազգային ջանքերը նրանց բարեկեցության ապահովման ուղղությամբ այն երկրներում, որտեղ նրանք բնակվում են ներկայումս»²¹:

3.5. Մարդու իրավունքների միջազգային դաճություն

Մարդու իրավունքների միջազգային դաճությունը (ՄԻՄԴ) աշխարհում մարդու իրավունքների ղառադրությանը զբաղվող միջազգային ոչ-կառավարական կազմակերպություն է: Հիմնադրվելով 1922թ.՝ ՄԻՄԴ-ն աշխարհի շուրջ 100 երկրներում միավորում է մարդու իրավունքների ոլորտի դիսարկմանը, իրավաբանական խորհրդասվությանը և բժշկական օգնությանը զբաղվող 1000-ից ավելի միջազգային առաջնություններ: 2005թ. ապրիլին

21 Նով. աշխ., էջ 28:

ՄԻՄԴ-ը դասրաստեց Վրասանի էքնիկական փոքրամասնությունների խնդիրներին նվիրված զեկույց²²: Չեկույցում բերվում են փոքրամասնությունների իրավունքների խախտման և նրանց նկասմամբ բացսահայտ խսրական վերաբերմունքի դրսետորման փաստեր: Իրավիճակը ներկայացվում է հիմնականում երեք բուրդ եզդիների, Շավկայի երջանի և Մամգխե-Չավախքի նահանգի խնդիրների վերլուծության միջոցով:

Բացի դրանից, ուսումնասիրության մեջ սրվում է էքնիկական փոքրամասնությունների ոլորտը, և, մասնավորադես, կրթության ու մշակույթի հարցերը կարգավորող Վրասանի իրավական դատքի հակիրճ վերլուծություն: Նշվում է, որ «Փոքրամասնությունների հարցերով զբաղվող դեսական կառույցները, որոնք է. Շեսարդնաձեի օրոք հաճախ բացարձակադես ձեական և անարդյունավես էին, նոր քիմի իշխանության զալուց հետո առավել մեծ չափով դրսետրեցին իրենց անարդյունավեսությունը: Չնայած միջազգային կազմակերդությունների ձնմանը՝ նրանց մոտ բացակայում է հարցի նկասմամբ համակարգված որեէ մոտեցում ու բաղաբական կամք խնդրին լուծում սալու համար»²³:

Չեկույցում ընդգծվում է, որ չնայած 2003թ. «Վարդերի հեղափոխությունից» հետո էքնիկական փոքրամասնությունների նկասմամբ վարվող բաղաբականության մեջ որոշ ձեռքբերումներին, այնուամենայնիվ, այն ոչ լիովին է արդյունավես և շատ հաճախ դարգադես հոչակագրային բնույթ ունի: «Առաբելությունը կարող է արձանագրել, որ փոքրամասնությունների խնդիրների անեստումը նրանց կողմից մեկնաբանվում է որդես ազգայնականությամբ սնուցվող կանխամասծված բաղաբականություն: Դա հասսասվում է և դեկտեմբերի 11-ին (2004թ.- Մ.Մ.) հայկական ՈԿԿ-ների կողմից հրավիրված Հասարակական ֆորումի ընթացքում արված հայտարարությամբ, որեղ դասադարսվում է իշխանությունների կողմից իրականացվող ձուլման բաղաբականությունը»²⁴:

Միեւնույն ժամանակ, զեկույցում հասուկ նշվում է էքնիկական և կրոնական փոքրամասնությունների նկասմամբ կրոնական անհանդուրժողականության խնդրի մասին. «ՄԱԿ-ի մարդու իրավունքների հանձնաժողովը 2002թ. առաջարկեց Վրասանին կրոնական հանդուրժողականության ամբադոնման նդասակով լայն բարոզաբավ նախաձեռնել և կրոնի ու համոզմունքների հիման վրա խսրականության վերացմանն ուղղված կրթական ծրագիր մեկնարկել: ...Անհանդուրժողականու-

22 Ethnic Minorities in Georgia // International Fact-finding Mission Report № 412/2. FIDH: Paris, April 2005. (available on www.fidh.org).

23 Նշվ. աշխ., էջ 7:

24 Նշվ. աշխ., էջ 8:

թյունը, ֆաղաֆական գործիչների եւ ուղղափառ ծայրահեղականների ազգայնական ճառերը հանգեցնում են այն բանին, որ վրացիները որեւէ դասկերացում չունեն այլ կրոնների վերաբերյալ»²⁵: Չեկույցում նշվում է, որ կրոնական փոփոխություններն «իրենց զգում են ծայրահեղ լուսանցֆային վիճակում, այն ժամանակ, երբ Ուղղափառ եկեղեցու իշխանությունն ու իրավունքները աճում են»²⁶:

Չեկույցի Ծալկայի Երջանում սիրող իրավիճակին նվիրված հասվածում մտահոգություն է արտահայտվում այն առնչությամբ, որ ԽՍՀՄ փլուզման դահին այնտեղ բնակվող խոտրագույն էթնիկական արրի՝ հույն-ուռումների արագադթի (1990-ական թթ. սկզբներից, երբ նրանք 35 000 հոգի էին կազմում, գեկույցի հրատարակման դահին նրանց թիվը նվազել էր մինչեւ 3 000-ի) ֆոնի վրա, վրացական իշխանությունների կողմից սկսվեց իրականացվել բնակչության էթնիկական կազմի փոփոխությանն ուղղված ֆաղաֆականություն: Վրացական կառավարության կողմից 1990-ական թվականների կեսերից սկսած, Ծալկայի Երջանում Աջարիայից Աբխազիայից եւ Սվանեթիայից փախսականների եւ վերաբնակիչների բնակեցման ծավալուն ծրագրի իրականացումից հետո, էթնիկական այլ խմբերի նկատմամբ հայ բնակչության (ներկայումս նրանց թվաքանակը 14 000 է) տկոսային հարաբերակցությունն արհեսականորեն նվազել է: Ըստ ՄԻՄԴ-ի գնահատականների, 2005թ. դրությամբ վրացական կառավարության միջոցներով արդեն գնվել եւ վերաբնակիչներին է տրամադրվել շուրջ 500 տուն: Դա հանգեցրել է այդ Երջանում իրավիճակի կտրուկ վաթարացմանը. «Հույների տեղափոխությունը ու նրանց փոխարեն տեղահանված անձանց ժամանումը, որոնք հաճախ «բնիկ» վրացիներ են, վերսկսեցին «վրացականացման» մասին խոսակցությունները, ֆանի որ վրացական իշխանությունները կասկածվում են ոչ-վրացիների կողմից բնակեցված Երջաններ վրացի բնակչության տեղափոխման եւ վերաբնակեցման միջոցով էթնիկական ֆարտեզի փոփոխման մտադրության մեջ: Այդ ֆաղաֆականությունը, որն իրականացվում էր խորհրդային ժամանակաշրջանում Քվեմո-Քարթլիում (տողանրից տուժած սվաններ վերաբնակեցվեցին Դմանիսում եւ Բոլնիսում), եւ հետագայում Ջավախքում (որտեղ վերաբնակեցվեցին աջարներ), կարծես թե, Եւրոնակվում է Ծալկայի Երջանում աջարների վերաբնակեցման միջոցով: Որդես խորհային լարվածության աղագույց, դարբերաբար տեղի են ունենում միջէթնիկական միջադեղեր»²⁷:

25 Ethnic Minorities in Georgia // International Fact-finding Mission Report № 412/2. FIDH: Paris, April 2005. (available on www.fidh.org).

26 Նույն տեղում:

27 Նեվ. աեխ., էջ 13:

Սամցխե-Ջավախքին նվիրված մասում ընդհանուր գծերով նկարագրվում է այնտեղ սիրող իրավիճակը, սոցիալ-սնեստական դրությունը և բացասական միտումները: Նշվում է, մասնավորապես, վրացիների և հայերի կարծրատեսիլների ու փոխադարձ հակասությունների առկայության մասին:

Ձեկույցում սրվում է Սամցխե-Ջավախքի սարբեր սարածաբաններում՝ Սամցխեում և Ջավախքում սիրող իրավիճակի վերլուծությունը, այնտեղ բնակվող էթնիկական փոփոխությունների իրավումների դաստիարակության յուրահասկությունները, ինչդեռ նաև խսրականության փաստերը: Նշվում է, որ Ախալքալաքի և Նինոծմինդայի բնակչության ժողովրդագրական յուրահասկությունների դասառնով (հայերը կազմում են բնակչության բացարձակ մեծամասնությունը՝ 94,3%), այնտեղ հայերը բավականին լայն են ներկայացված իշխանության և սեղական ինֆրակառավարման մարմիններում²⁸: Միևնույն ժամանակ՝ հայերը բավարար կերպով չեն ներկայացված սարածաբանային մակարդակի իշխանության մարմիններում: Հեխտրիդային Վրասանի գոյության ողջ ժամանակաշրջանում որևէ էթնիկ հայ չի ընկնել Սամցխե-Ջավախքի սարածաբանի դեկավարի դասում, թեև հայերն ըստ 2002թ. սվյալների կազմում են սարածաբանի բնակչության 55%-ը: Նաև նշվում է, որ հայերը շատ քիչ են ներկայացված Ախալքալաքի բնակչության իշխանության մարմիններում և Ախալքալաքի ֆաղափառեսարանում²⁹:

Սարածաբանում ծանր սոցիալ-սնեստական իրավիճակը վերլուծելիս՝ նշվում է, որ այն շատ դեղմեղում հայ բնակչության կողմից ընկալվում է որդես վրացական իշխանությունների նույնասկառուղոված ֆաղափառականության արդյունք և սնեստական զարգացման խոշոր ծրագրեր իրականացնելու չկամություն:

Անդրադառնալով լեզվի և կրթության խնդիրներին՝ նշվում է, որ շատ հաճախ սեղական բնակչությունը սուր կերպով է ընկալում դուրսցնելու կամ գործավարության մեջ վրացերենը ներմուծելու գործընթացներն արագացնելու փորձերը՝ դրանցում լուրջ վստահ չենելով իրենց մայրենի լեզվի համար: Ընդգծվում է, որ թեև այս սարածաբանի ղեկավար ծառայողներին վրացերենն ուսուցանելու փորձեր են արվում, այդ թվում է ԵԱՀԿ-ի ֆինանսական աջակցությամբ, սակայն, իրականում, մոտ հեռանկարում դա չի կարող հանգեցնել լուրջ հաջողության. «Մենք թվով փոփոխություններ ունեցող սարածաբաններում նման ծրագրերի արդյունավետությունը շատ սահմանափակ է»³⁰:

28 Բացառությամբ ուժային կառույցների, որտեղ դիտվում է հիմնականում Վրասանի այլ բնակչության գոծուղոված էթնիկ վրացի աշխատակիցների նշանակալից ներհոսք(Մ.Ս.):

29 Նշվ. աշխ., էջ 15:

30 Բացառությամբ ուժային կառույցների, որտեղ դիտվում է հիմնականում Վրասանի այլ բնակչության գոծուղոված էթնիկ վրացի աշխատակիցների նշանակալից ներհոսք(Մ.Ս.): Նշվ. աշխ., էջ 16:

Միեւնույն ժամանակ, նշվում է, որ ի սարքերություն Ախալքալափի եւ Նինոծմինդայի շրջանների, Ախալցխայի շրջանում լեզվական խնդիրն ունի մի փոքր այլ յուրահասկություն. այն, զուցե, քիչ սուր կերպով է դրված ֆաղափներում, որտեղ հայերն ունեն վրացերենի իմացության ավելի բարձր մակարդակ: «Սակայն դաժնուհանակ լեզվի վաս իմացությունը նշանակում է, որ հայերը լուսանցֆալորվում են, եւ վրացիների հետ մրցակցության դասճառով նրանց սոցիալական եւ սնտեսական համարկումը ճախողվում է: ...Վրացերենին միջին մակարդակով տրադեսելը եւ (կամ) էթնիկական խառը բնակությունը հանգեցնում է հայերի անգամ ավելի խոր լուսանցֆալորման Ախալցխայում, քան Չավախում: Օրինակ, մեր կողմից հարցման ենթարկված հայերը բողոքում էին, որ իրենք դուրս են մնացել 1990-ական թթ. սկզբներին տեղի ունեցած մասնավորեցման գործընթացներից իրենց լեզվական տարության հետեւանով»³¹:

Փորձագետները հասուկ նշում են, որ ներկայումս տարածաշրջանում բացասական տրամադրությունների կուտակման գլխավոր աղբյուրներից մեկն է վրացական եկեղեցու ֆաղափականությունը. «Օրինակ, վրացական եկեղեցու հավասարության բացահայտ ֆաղափականությունը տարածաշրջանում լարվածության աղբյուր է: Վրաց ուղղափառ եկեղեցու կողմից տարածաշրջանում առաջնորդարանի հիմնադրումը, հայերը, որոնք իրենց սեփական դավանանքն ունեն, ընկալում են որդես ներխուժում: Ախալքալափում եւ Նինոծմինդայում Պատրիարքարանը երկու տարի առաջ մեռնասան է բացել եւ այնտեղ ուխտագնացություններ է կազմակերպում, որոնք տեղացիների կողմից ոչ միտ են բարյացական ընդունվում: Միանձնուհիներն առաքելությանը հայտնել են, որ տարբեր առիթներով տեմփի վրա քարեր են նետվել: Ինչեւէ, առաքելությունն իր կողմից հարցման ենթարկված Ախալքալափի բնակիչներից մեռնասանի վերաբերյալ որեւէ անհանդուրժողական արտահայտություն չի լսել»³²: Միեւնույն ժամանակ, նշվում է, որ խնդիրը զուտ կրոնական դիմակայության բնույթ չունի, այլ արդյունք է սլյալ տարածաշրջանի դասմական անցյալի իրար հակասող եւ հակադիր վարկածների առկայության, ինչի հետեւանով «Պատրիարքարանի տեւանդում գործունեությունը տաս հաճախ ընկալվում է որդես սաղբանք»³³:

Չեկույցում նաեւ նշվում է, որ հայկական դորոցներում հայոց դասմության դասավանդման խնդիրը տարունակում է դասողանել իր լրջությունը, քանի որ Վրաստանի կրթության նախարարության կողմից տղազրվող դորոցական դասազբերը բովանդակում են դասմական իրադարձությունների մասին հայ

31 Բացառությամբ ուժային կառույցների, որտեղ դիտվում է հիմնականում Վրաստանի այլ շրջաններից գոծողված էթնիկ վրացի աշխատակիցների նշանակալից ներհոս(Ս.Մ): Նշվ. աշխ., էջ 16:

32 Նույն տեղում:

33 Նշվ. աշխ., էջ 17:

բնակչության համար անընդունելի դրույթներ և մեկնաբանություններ, իսկ Հայաստանի Հանրապետությունում լույս տեսնող Հայոց դաստիարակության դասագրքերը Վրաստանի կրթության նախարարության կողմից արգելվում են համանման դասճանաչաբանությամբ:

3.6. Փոփոխությունների խնդիրների եվրոպական կենտրոն

Փոփոխությունների խնդիրների եվրոպական կենտրոնը (ՓԽԵԿ) լուրջ հեսազոսական կազմակերպություն է, որը մասնագիտացած է Արեւելյան Եվրոպայում, Բալկաններում և Հարավային Կովկասում փոփոխությունների խնդիրների ուսումնասիրության և նրանց համախումբ բնակչության Երջաններում իրավիճակի դիտարկման հարցերում: Կազմակերպությունն սկսել է զբաղվել Վրաստանի էթնիկական փոփոխությունների խնդիրներով «Վարդերի հեղափոխությունից» անմիջապես հետո, և արդեն 2004թ. բացվել է այդ կազմակերպության սարածֆային գրասենյակը Թբիլիսիում: Նույն տարում Սամցխե-Չավախի սարածաԵրջանի խնդիրների վերաբերյալ լույս տեսան ՓԽԵԿ-ի առաջին հրատարակությունները: 2005թ. ընթացքում Փոփոխությունների խնդիրների եվրոպական կենտրոնի կողմից դասրասսվել է մի ֆանի զեկույց, որոնցում ուսումնասիրվում են սարածաԵրջանի հասարակական-ֆաղաֆական, սոցիալ-սնեստական կյանքի տարբեր կողմերը, ինչդես նաեւ Չավախում լեզվի, ուսուցման, կրթության, ֆաղաֆացիական համարկման, խտրականության, փոփոխությունների իրավունքների դաԵտանության և բացասական ներուժի զնահասմանը նվիրված հարցեր: Թեեւ ՓԽԵԿ-ի սվյալ ուսումնասիրություններն ավելի Եոս իրենցից ներկայացնում են Վրաստանում փոփոխությունների կոնկրես խնդիրների վերաբերյալ աԵխասանֆային հանձնարարականներ, ֆան թե իրավիճակի ընդհանուր դիտարկումներ, այնուամենայնիվ, դրանք թույլ են տալիս բավականաչաֆ առարկայական դասկերացում կազմելու փոփոխությունների համախումբ բնակչության Երջանների և վրացական իԵխանությունների ու հասարակության հես նրանց փոխհարաբերություններում առկա առավել սուր խնդիրների վերաբերյալ:

ՓԽԵԿ-ի առավել նԵանակալից հրադարակումներից դեսֆ է առանձնացնել Չոնաթան Ուիթլիի կողմից դասրասսած Չավախի սարածաԵրջանում տիրող կացության և նրա համարկման համար անհրաժԵտ սոցիալական, սնեստական և ֆաղաֆական նախադրյալների մասին խոր ակնարկը³⁴: Այլ հարցերի հես մեկտեղ, զեկույցում հասուկ նԵվում է միջազգային

34 Wheatley J. Obstacles Impeding the Regional Integration of the Javakheti Region of Georgia //

հանրության արդարացի եւ հավասարակշռված օժանդակության ստացման շեղանկունից սարածաբանի մեկուսացվածության մասին: Վերջին տարիներին տարբեր սոցիալ-սնեստական ծրագրերի իրականացման համար Վրաստանը բազմաթիվ միջազգային դոնոր-կազմակերպություններից որդես ուղղակի աջակցություն ստացել է մեծ ֆանակությամբ դրամաբեռհրներ: Այնուամենայնիվ, ինչդեռ ընդգծվում է Ջ. Ուիթլիի զեկույցում, Ջավախքի բնակչությունն արհամարհված է միջազգային հանրության կողմից, հասկաղես Ախալցխայի եւ Սամցխե-Ջավախքի այլ բջանների (Բորժոմի, Ադիգենի եւ Սադինձայի) համեմատ: Պեսֆ է ավելացնել, որ միջազգային կազմակերպություններից միայն մի ֆանիսը ներկայացություններ ունեն Ջավախքում: *Տեղական ՈԿԿ-ների ներկայացուցիչների եւ Ախալբալաքի ու Նինոծմինդայի բջանների վարչակազմների սվյալներով բավականաչատի ծավալուն դոնորական ծրագրերը, բացառությամբ տեղեկատվական նախագծերի, իրական արդյունք չեն տալիս*: Դրանք հասկաղես թույլ ազդեցություն ունեն Ջավախքի սնեստության արտադրական ճյուղերի զարգացման վրա³⁵:

Փետրվարի 2006թ. փետրվարին հրատարակեց Դենիս Դաֆլոնի կողմից դատրատած նոր զեկույց, որը նվիրված է Ջավախքի դայմաններում բարձրագույն կրթության երկլեզու համակարգի զարգացմանը Արեւելյան Եվրոդայի երկու բազմաէթնիկ երկրների՝ Սալեդոնիայի եւ Ռումինիայի դրական փորձի օգտագործմամբ³⁶: Չեկույցի ներածականում Ջավախքի լեզվական խնդիրը սերտրեն փոխկաղակցվում է տարածաբանի բնակչության համար բարձրագույն կրթության արդյունավետ ու հասանելի համակարգի զարգացման անհրաժեեսությունը. նեվում է, որ «հասկաղես կրթության դորսի առնչությամբ լեզվի խնդիրը մնում է տարածաբանային համարկումը խոչընդոտող գլխավոր գործոն: Տարածաբանի հայերը, բնականաբար, ձգտում են որդես սեփական երեխաների ուսուցման լեզու հաստատել հայերենը: Սակայն, այն դեղում, երբ ... վրացական օրենսդրությամբ հայերենով կրթությունը տարական եւ մրջնակարգ դորոցներում թույլ է տրված, բարձրագույն կրթությունը միայն վրացերենով է հասանելի: Քանի որ Ջավախքի էթնիկական հայերը չափազանց վատ են սիրաղեսում դեսական լեզվին, նրանք համալատարանում կամ բարձրագույն կրթության այլ հաստատություններում սովորելու համար մեկնում են Երեւան կամ Ռոտատսան, ինչի հեսեւանքով բնակչության առավել կրթված հատվածն ուսումն ավարեղուց հեսո հակված է մնալու արտատահմանում: Այսղիտով, կրթված

ECMI Working Paper #22, Flensburg, September 2004.

35 Նեվ. աեխ., էջ 28:

36 Dafflon D. Managing Ethnic Diversity in Javakheti: Two European Models of Multilingual Tertiary Education. ECMI Working Paper #25, Flensburg, February 2006.

երիսասարդների արագադարձը մտահոգվելու տեղիք է տալիս, քանի որ այն կարող է խիստ բացասաբար անդրադառնալ տարածաշրջանի հետագա զարգացման վրա»³⁷:

Զեկույցի հեղինակը նշում է, որ Ջավախում բարձրագույն կրթության զարգացման խնդիրն առնչվում է բազմաթիվ առարկայական ու ենթակայական գործոնների հետ: Կարեւորագույն գործոններից է Ջավախի հայկական դպրոցների շրջանավարտների կողմից վրացերենի ոչ բավարար իմացությունը, ինչը լրջորեն սահմանափակում է վրացալեզու համալսարաններում նրանց արդյունավետ ուսուցման հնարավորությունը: Վրացերենի վաս իմացությունը բացասվում է ինչդեռ ամբողջ երկրին բնորոշ միջնակարգ կրթության համակարգի ընդհանուր անարդյունավետությամբ, այդդեռ էլ Սամցխե-Ջավախի տարածաշրջանին հասուկ որոշ խնդիրներով: Մասնավորապես, դրանցից մեկն է դպրոցական ենթակառուցների բարձր մագվածությունը. «Թեւ դպրոցների շինարարական աշխատանքները կատարվում են բավարարող չէ երկրի ողջ տարածքում, Ջավախում այն ազգնադարձ է»³⁸:

Սակայն, հայ աշակերտների վրացերենի վաս իմացության խնդիրը չի բացասվում միայն վերոնշյալ գործոններով. «...Ջավախի էթնիկական կառուցվածքի պատճառով երիտասարդների համար գրեթե անհնարին է դառնում վրացերենն օգտագործել դպրոցից դուրս: Վերջապես, ինչն անհնարեալ է, քանի որ Ջավախի հայ երիտասարդներից շատերն իրենց սպասված տեսնում են Հայաստանում կամ Ռուսաստանում, նրանց մոտ պակասում է այն լեզուն սովորելու կամքը, որն իրենց կարծիքով սպասվում չի այդ տառաջիտագման նրեւէ հնարավորություն»³⁹: Հեղինակը նշում է նաեւ այն փաստը, որ Ախալքալաքում հիմնադրված Թբիլիսիի դեպարտմենտի համալսարանի Ջավախի բաժանմունքն իրականում շատ քիչ կերտվել է օժանդակում հայ մասնագետների դաստասմանը: ԲՈՒՀ ընդունվողների համար վրացերենով միասնական ազգային քննությունների սահմանումը հանգեցրել է այն բանին, որ գործնականում այդ տարածաշրջանի շրջանավարտներից գրեթե ոչ մեկը չի հավաքում անգամ ընդունվելու համար անցողիկ նվազագույն միավորներ. «Միասնական քննություններ անցկացվեցին առաջին անգամ 2005 թվականին եւ ունեցան աղետալի հետեւանքներ Ախալքալաքի շրջանում: 64 հայախոս դիմորդներից, որոնք մասնակցեցին վրացերեն լեզվի ընդունելության

37 Dafflon D. Managing Ethnic Diversity in Javakheti: Two European Models of Multilingual Tertiary Education. ECMI Working Paper #25, Flensburg, February 2006. P.4-5.

38 Dafflon D. Managing Ethnic Diversity in Javakheti: Two European Models of Multilingual Tertiary Education. P.6.

39 Նշվ. աշխ., էջ 7.

ֆննություններին, այն անցան միայն երկուսը (sic!): Թեև Կրթության նախարարությունը 2006-ին մտադիր է սահմանել ավելի դյուրին ֆննություններ, Չավախի հայերի համար համալսարան մուտքը մնում է անորոշ: Ցանկացած զիջումներ ոչ վրացախոսներին, եթե դրանք չեն ուղեկցվելու ավելի լայնածավալ միջոցառումներով, անբավարար են հայ երիտասարդներին երկրից արագադադրելու որոշումից հետո պահելու համար»⁴⁰:

Ինչդեռ նշում է զեկույցի հեղինակը՝ Վրաստանի բարձրագույն կրթության համակարգին էթնիկական փոփոխությունների ներկայացուցիչներին ներգրավելու եւ համարելու համար կենսականորեն անհրաժեշտ է կիրառել այլ մոտեցումներ եւ իրականացնել այլ ֆադաբականություն: Ելնելով դրանից՝ հեղինակը վերլուծում է Մակեդոնիայում եւ Ռումինիայում երկլեզու ԲՌԻՆՎ-երի ստեղծման եւ գործունեության փորձը եւ առաջարկում է բավականին ռացիոնալ լուծումներ Չավախի դայմաններում կիրառելու համար:

Հեղինակը սալիս է հետեյալ հանձնարարականները Չավախում բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ստեղծման եւ զարգացման համար.

- *Հարավ-արեւելյան եվրոպական եւ Babeş-Bolyai համալսարանների օրինակով բազմալեզու ուսումնական ծրագրերի սահմանումը փոփոխասանություններով բնակեցված Վրաստանի շրջանների համար:* Նման ծրագրերը կարող են կառուցվել յուրաքանչյուր ֆակուլտետի ուսումնական ոլլաններում սարբեր լեզուների օգտագործման հիման վրա,
- Դասախոսական կազմի եւ համալսարանի կառավարման մարմինների ձեւավորում էթնիկական համաչափ ներկայացչության սկզբունքով,
- Ընդունելության համազգային ֆննությունների, որոնք (եթե անգամ ոչ միտումնավոր) էթնիկական փոփոխություններին դասկանող ուսանողների համար խսրական են, սեղայնացում: Քանի որ փոփոխասանությունների լեզուներով դորոցական կրթություն թույլ է սրված, բավականին նդասակահարմար կլինի այդ շրջանավարսների բարձրագույն կրթություն հասանելիությունն ադահովելու համար հասուկ միջոցներ նախասեսել»⁴¹:

Հեասրբրություն է ներկայցնում ՓԻԵԿ-ի նաեւ մեկ այլ զեկույց, որը նվիրված է էթնիկական փոփոխասանությունների լեզուների կարգավիճակին եւ Վրաստանում եվրոդական երկրներում սահմանված մողելների

40 *Dafflon D.* Managing Ethnic Diversity in Javakheti: Two European Models of Multilingual Tertiary Education. P.7.

41 *Նույն տղղում:*

կիրառելիությանը⁴²: Ձեկույցի հեղինակը Ջոնաթան Ուիթլին է: Հենվելով Ռումինիայի եւ Խորվաթիայի փորձի վրա՝ հեղինակը ներկայացնում է Սամցխե-Ջավախի սարածաբայանում լեզվական խնդրի լուծման իր մոտեցումները: Ինչդեռ նշում է Ջ. Ուիթլին «Առանցքային հարցադրումը, որին կոչված է յուսաստաններու սվյալ զեկույցը, այն է, թե արդյո՞ք Վրաստանի սարածում խոսակցական այլ լեզուները, հասկադես՝ հայերենն ու արբերջաներենը, այս կամ այլ միջոցով կարող են ճանաչվել՝ առանց նրանց յուսեռնական դեսական լեզվի յիարծեմ կարգավիճակ շնորհելու: Այս հարցադրումը հասկադես սեղին է **Փոբրամասնությունների յրավումների դասդանության մասին շրջանակային կոնվենցիայի** վավերացման (2005թ. դեկտեմբերի 22-ին) եւ **Տարածաբայանային ու փոբրամասնությունների լեզուների եվրոդական յարսիայի** սդասվող վավերացման... լույսի ներբո»⁴³:

Ինչդես ընդգծում է հեղինակը՝ զեկույցի նդասակն է վերլուծել, թե յինչդես է գոյություն ունեցող սսասուս փլոն, որով վրացերենը միակ դասեռնական լեզուն է Աբխազիայից բացի Վրաստանի ամբողջ սարածում, ազդում Ջավախի դասարանների, դեսական կառավարման սեղական մարմինների, լրասվամիջոցների եւ կրթական համակարգի գործունեության վրա: Արդյո՞ք ներկա յրավիճակը կայուն է: Խնդիրը նրանում է, որ գոնե ներկա դահին, Ջավախում դեսական մարմինների կողմից կիրառվող լեզվի հարցը կարգավորվում է ոչ դասեռնական դայմանավորվածությունների միջոցով, այլ ոչ թե օրենքներով: Պահոդանել սսասուս փլոն նշանակում է ավելի արմասավորել այս ոչ դասեռնական դրակսիկան, յինչը կարող է յոչընդոսել, այլ ոչ թե նդասսել համարկմանը: «Ձեկույցում այնուհեսե ննարկվում է, թե արդյո՞ք հնարավոր է յինչ-որ փոփոխություններ կասարել օրենսդրության մեջ, որդեսզի կարճ ժամանակամիջոցում մեղմացվեն այդ անցանկալի հեսեանմները՝ կամ դահոդանելով վրացերենի, որդես միակ վարչական լեզվի, կարգավիճակը կառավարման բոլոր մակարդակներում, կամ, գուցե, փոբրամասնությունների լեզուներին, նրանց համալսումը բնակվության շրջաններում (օրինակ՝ Ախալխալսում ու Նինոծմինդայում), որոշակի վարչական կարգավիճակ շնորհելով»⁴⁴: Դրանով, զեկույցում ննարկվում է, թե յինչդիսի դրական ներգործություն կարող է ունենալ սեղական յնմնակառավարման, դասական համակարգի, յինչդես նատե դեսական հավասարմագում ունեցող ոսումնական հասսասությունների զարգացման վրա Ախալխալսի եւ Նինոծմինդայի

42 *Wheatley J.* The Status of Minority Languages in Georgia and the Relevance of Models from Other European States. ECMI Working Paper #26, Flensburg, March 2006.

43 Նւվ. աւխ., էջ 5:

44 Նւվ. աւխ., էջ 6:

երջաններում հայերենին իրավական կարգավիճակ շնորհելու փաստը:

Հեղինակը նշում է, որ այն իրողությունը, երբ վրացերենին լիակատար չսիրապետելով, Ջավախքի տեղական իշխանության մասնիկները սխալված են դասավարտությունն ու գործավարտությունը սանել միմիայն վրացերենով, նախ՝ կոռուպցիայի զանգվածային աճի պատճառ է դառնում, եւ, մյուս կողմից, մարդու հիմնարար իրավունքների ուղղակի խախտում է ու հակասում է բոլոր հիմնարար միջազգային-իրավական նորմերին⁴⁵:

Այս կազմակերպության այլ նյութերից ու զեկույցներից որոշակի հետաքրքրություն կարող է ներկայացնել նաեւ Ջավախքում սոցիալ-սնտեսական ներկա իրավիճակի մանրամասն վերլուծությանը նվիրված Ախալքալաքում ECOMI գրասենյակի նախկին աշխատակից Մայիլ Հերթոֆթի ուսումնասիրությունը⁴⁶:

3.7. ԱՄՆ միջազգային զարգացման գործակալություն

Միացյալ Նահանգների միջազգային զարգացման գործակալությունը երջանակներում 2002թ. սկզբներին դասրասվել է «Վրասանի բախումնայնության գնահատում» խորագիրը կրող զեկույցը: Չեկույցը հետաքրքրություն է ներկայացնում այն առումով, որ Ջավախքի բախումնային ներուժը վերլուծության է ենթարկվում ոչ միայն մարդու եւ էթնիկական փոքրամասնությունների իրավունքների դաշտանության, այլ նաեւ այդ կազմակերպության կողմից ամբողջ Վրասանի մասշտաբով սարքեր սոցիալ-սնտեսական ծրագրերի իրականացման այժմեականության ու ռիսկայնության մակարդակի գնահատման տեսանկյունից: Դրանից ելնելով՝ «Սցենարներ եւ օրինակներ. բախումնային ներուժն աղագայում» գլխում, ի թիվս Քվեմո Քարթլիի, Աջարիայի եւ Սամեգրեղոյի, առանձին բաժին է նվիրված նաեւ Ջավախքին:

Չեկույցում, 2002թ. սկզբի դրությամբ, Ջավախքում ռիսկի մակարդակը գնահատվում էր որպես «միջին», իսկ ռիսկի կարգավիճակը՝ «աճող»: Չեկույցում նաեւ նշվում է, որ «Միջազգային հանրությունը Ջավախքը հաճախ դիտարկում է որդես անջատողական ներուժով օժտված Վրասանի հաջորդ սարածաբան»⁴⁷: Այնուհետեւ սրվում են քաղաքական եւ սնտեսական իրավիճակի ընդհանուր գնահատականներ:

Շատ ավելի հետաքրքիր է Ջավախքում սիրող իրավիճակի համադասկերը

45 Նով. աշխ., էջ 12:

46 Hertoft M. Javakheti: The Temperature 2005. ECOMI Georgia Occasional Paper #1, Tbilisi, April 2006.

47 Robertson L., Phillips A., Kay B., Farrell W.B. Georgia Conflict Assessment. Submitted to Cate Johnson USAID/Tbilisi. Burlington, Vermont. 23 January 2002. P.39.

միջազգային դոնոր կազմակերպությունների ներգրավվածության և ՈԿԿ-ների զարգացածության Տեսանկյունից. «Միջազգային կազմակերպությունների ու դոնոր-կազմակերպությունների գործունեությունը Սամցխե-Ջավախքում խիստ սահմանափակ բնույթ ունի: Տարածաշրջանում գործող ամենախոշոր դոնոր-կազմակերպություններն են ԱՄՆ միջազգային զարգացման գործակալությունը, ԱՄՆ գյուղատնտեսության դեղարժանեցր, Մեծ Բրիտանիայի միջազգային զարգացման գործակալությունը, Միգրացիայի միջազգային կազմակերպությունը և ՄԱԿ-ի կառույցները (ՅՈՒՆԻՍԵՖ, ՄԱԿ-ի համաշխարհային դարենային ծրագիր, ՄԱԿ-ի հումանիտար հարցերի համադրման վարչություն, ՄԱԿ-ի կամավորների ծրագիր): Նրանց գործունեությունը հիմնականում կենտրոնացած է մարդասիրական օգնության, ՈԿԿ-ների հզորացման, համայնքների զարգացման, կրթության, կառավարման, եկամտոսների մակարդակի բարձրացման, ենթակառուցների վերանորոգման և սեղեկատվական ոլորտներում: ... Ջավախքի ՈԿԿ-ները սակավաթիվ են և կախված միջազգային օժանդակությունից: ՈԿԿ-ները բացահայտներն ընկալվում են որդես ցածր աշխատավարձից բացի հավելյալ եկամտոս ստանալու միջոց, քանի որ որոշ համայնքների ՈԿԿ-ների ղեկավարները միաժամանակ ղաշոններ են զբաղեցնում ղեսական կառավարման բյուրոկրատական մարմիններում»⁴⁸:

Ինչդես նշվում է զեկույցում՝ գլխավոր խնդիրն այն բանում է, որ թեև Ջավախքը ներկայումս կայուն է, բազմաթիվ դերակատարներ իրավիճակի վրա ներազդելու հսկայական հնարավորություններ ունեն: Անկայունության ղիսկն ավելանում է ղազմաբազանների փակման կամ թուրք-մենսխեթցիների հայրենադարձության օրը մոտենալու հես: Մեծագույն վստանգն այն բանի մեջ է, որ դերակատարներից մեկը կարող է գտնել, որ իրավիճակի սրման միջոցով նա հնարավորություն կունենա ավելացնել իր քաղաքական ազդեցությունը կամ ձեռք բերել նյութական այլեայլ լծակներ: Լուրջ բախում սեղծելու համար վառելափայտի ղակաս չի զգացվում»⁴⁹:

3.8. ԱՄՆ ղեսքարտուղարություն

ԱՄՆ-ի ղեսքարտուղարությունը յուրաքանչյուր քարի զեկույցներ է հրատարակում աշխարհի քարեր երկրներում մարդու իրավունքների ոլորտում իրող կացության վերաբերյալ: Դրա հես մեկսեղ ԱՄՆ արքաին զերատեսչությունը, նույն հաձախականությամբ, նաև հրատարակում է աշխարհի գրեթե բոլոր երկրներում կրոնական ազատության մակարդակի մասին հեղինակավոր զեկույցներ: Մույն

48 Նշվ. աշխ., էջ 43:

49 Նշվ. աշխ., էջ 45:

զեկույցներն աշխարհում մարդու իրավունքների, էթնիկական ու կրոնական փոքրամասնությունների իրավունքների դաժակալից արտադրության ոլորտում սիրող կացության իրական դասկերը ներկայացնող բավականին կարեւոր աղբյուր են եւ այդ դասճառով հետագայում օգտագործվում են բազմաթիվ հետազոտական կազմակերպությունների կողմից:

Պեճաբարտարարության ժողովրդավարության, մարդու իրավունքների եւ աշխատանքի խնդիրների բյուրոն 2004թ. հրատարակեց աշխարհում մարդու իրավունքների դաժակալից արտադրության խնդիրներին նվիրված իր հերթական ամենամյա զեկույցը: Վրաստանի մասին բաժնում կարեւոր տեղ էր հասկացված երկրի հասարակական եւ քաղաքական կյանքում Ուղղափառ եկեղեցու ունեցած չափազանց մեծ դերակատարության հետ կապված հարցերին⁵⁰: Մասնավորապէս, անդրադառնալով Սահմանադրական համաձայնագրով (Կոնկորդասով) Եկեղեցուն տրված արտոնություններին՝ նշելով է, որ «թեւե մի քանի Եկեղեցիներ ստորագրեցին Կոնկորդասին դեմ չլինելու ձեռնարկ փաստաթղթեր, նրանք ներքին, որ խնդրահարույց հողվածք, որտեղ ՎՈՒԵ-ին տրվում է եկեղեցիների կառուցման ու դրանց նկատմամբ իրավունքների վերականգնման հարցերը տնօրինելու իրավունք, բացակայում էր նախօրոք համաձայնեցված փաստաթղթում»:

Զեկույցում նաեւ դիտարկվում էին այլ եկեղեցիների, դավանանքների ու կրոնական միավորումների գրանցման եւ իրավական կարգավիճակի սրամադրման հարցերը: Նշելով էր, որ գոյություն չունի կրոնական կազմակերպությունների մասին որեւէ օրենք, եւ ՎՈՒԵ-ն մնում է իրավական կարգավիճակ ունեցող միակ դավանանք, թեւե որոշ կրոնական միավորումներ գրանցվել են որդես ՈԿԿ-ներ: «Իրավական կարգավիճակի այս բացակայությունը խոչընդոտում է կրոնական միավորումներին վարձակալելու կամ գնելու անտարժ գույք, բազմաթիվ խմբեր ունեցվածքը գրանցել են անհասների կամ ՈԿԿ-ների վրա, ինչը խիստ խճճում է գույքային հարաբերությունները: Զեկույցում արձանագրվում էր, որ չգրանցված կրոնական կազմակերպություններին դաժակալից արտադրության չի բոլորակալում վարձակալել գրասենյակային սարածքներ, ձեռք բերել շինարարություն իրականացնելու արտոնագրեր, ներկրել գրականություն, կամ ներկայացնել միջազգային եկեղեցիներ, թեւե բազմաթիվ կրոնական միավորումներ հասնում են այս նորասկներին իրենց կողմից գրանցված ՈԿԿ-ների միջոցով»: Զեկույցում նաեւ անդրադարձ է արվում Խորհրդային Միության արիներին ոչ ուղղափառ դավանանքներից բռնագրավված (կամ ՎՈՒԵ-ին փոխանցված) գույքի ու կառույցների խնդիրն. «Հռոմի կաթոլիկ եկեղեցին եւ Հայ առաքելական եկեղեցին չկարողացան աղահովել Խորհրդային Միության արիներին փակված կամ

50 Georgia. Country Reports on Human Rights Practices - 2004 // Released by the Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor. Washington, February 28, 2005.

ՎՈՒԵ-ին փոխանցված եկեղեցիների վերադարձը»:

Շողովրդավարության, մարդու իրավունքների եւ աշխատանքի խնդիրների բյուրոյի Վրաստանին նվիրված 2005թ. զեկույցում դարձյալ անդրադարձ է արվում երկրի հասարակական եւ ֆաղափական կյանքում ՎՈՒԵ-ի ունեցած հասուկ դերակատարության եւ դրա հետ կապված այլ կրոնական դավանանքների նկատմամբ ցուցաբերվող խտրական վերաբերմունքի հետ առնչվող խնդիրներին: Նշվում է, որ 2005թ. դեկտեմբերին բազմաթիվ լուսատուներ խիստ կեղծով առաջնորդված բոլոր կրոններին օրենքով հավասար իրավունքներ չունեցող առաջարկող Մարդու իրավունքների դաշտային զեկույցին: Պատասխանները հայտարարեցին, որ ՎՈՒԵ-ի լուսատուները արդարացում է նրա արժանապատեհ կարգավիճակը: Պատասխանողները նախազգուշացրին, որ վրացական իշխանությունների կողմից այլ դավանանքների իրավաբանական գրանցման առաջարկվող ընթացակարգը ոչ միայն խտրական է, այլ նաեւ նրանց կրոնական գազանդները վիրավորող⁵¹:

Ձեկույցում դարձյալ արձանագրվում էր, որ Կաթոլիկ եկեղեցին, Ճեմարիս ուղղափառ եկեղեցին, Բաղաթիսական եկեղեցին, Հայ առաքելական եկեղեցին լուրջ խոչընդոտների են հանդիպում եկեղեցական նոր շինություններ կառուցելիս կամ նախկինում բռնագրավված եւ ՎՈՒԵ-ին փոխանցված շինությունները հետ ստանալու հարցերում⁵²:

Առանձնակի հետաքննություն է ներկայացնում ԱՄՆ լուսատուները կողմից աշխարհի երկրներում կրոնական ազատությանը նվիրված ամենամյա հասուկ զեկույցը: 2005թ. զեկույցում դարձյալ արձանագրվում է ՎՈՒԵ-ի հասուկ կարգավիճակը, ինչը այլ եկեղեցիների եւ կրոնական միավորումների համար լուրջ խնդիրներ է ստեղծում ինչդեռ նրա, այդդեռ էլ լուսատուները հետաքննություններում⁵³:

Ինչդեռ լուսատուները այլ զեկույցներում, այստեղ եւս դարձյալ շեշտվում է, որ նախկինում բռնագրավված կամ ՎՈՒԵ-ին փոխանցված կրոնական շինությունները ու այլ գույքը հետ ստանալու ուղղությամբ Հռոմի կաթոլիկ եւ Հայ առաքելական եկեղեցիների կողմից գործադրված ջանքերն աղարկում են: «Նշանակալից հայկական եկեղեցին՝ Նորաշենը մնում է փակ ինչդեռ եւ չորս այլ փոքր հայկական եկեղեցիներ Թբիլիսիում եւ մեկը՝

51 «Religious groups may now register as local associations (“unions”) or foundations. ... Some religious communities were dissatisfied with the status that registering under the law provided. The Catholic Church and Armenian Apostolic Church as well as Muslims opposed registering, short of registering as a religious body, and continued to object to the GOC’s preferred status»

52 *Georgia Country Reports on Human Rights Practices* - 2005

53 Georgia. *International Religious Freedom Report* - 2005 // Released by the Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor. US Department of State. Washington, November 8, 2005.

Ախայցխայում: Բացի դրանից՝ ՎՈՒԵ-ի ձևումների հեռանալով Հռոմի կաթոլիկ եւ Հայ առաքելական եկեղեցիները դժվարությունների են հանդիպել նոր եկեղեցիներ կառուցելու թույլտվություն ստանալու հարցում»:

Զեկույցում նաեւ ընդգծվում են ոչ ուղղափառ եկեղեցիների գրանցման եւ իրավաբանական կարգավիճակի սրամադրման հետ կապված դժվարությունները: Մանավորապես, նշվում է, որ 2005-ի ապրիլին «Խորհրդարանը փոփոխություններ մտցրեց Քաղաքացիական օրենսգրքում՝ թույլատրելով կրոնական կազմակերպությունների՝ որդես մասնավոր միավորումների, գրանցումը եւ դրանով նրանց շնորհելով նախկինում ոչ հասու իրավական կարգավիճակ: Թեեւ բազմաթիվ կրոնական խմբեր ողջունեցին այդ ուղղումը, առավել ավանդական կրոնների ներկայացուցիչները շարունակեցին դնդել հասուկ իրավական կարգավիճակ ստանալու դասհանջի վրա, որը կառանձնացնի նրանց ոչ ավանդական կրոններից: Որոշ կրոնական խմբեր դժգոհ են, որ Օրենսգիրքը չի սալիս սարքեր անհասների վրա գրանցված, սակայն իրականում սվյալ կրոնական խմբերին դասկանող գույքի գրանցման հնարավորություն»:

Գլուխ 4.

Վրասանում մարդու եւ էթնիկական փոփրամասնությունների իրավունքների դաճադանության ոլորտում իրավիճակի դինամիկան Սամցխե-Չավախքի սարածաւրջանի օրինակով

Վրասանի Սամցխե-Չավախք վարչասարածային սարածաւրջանը դասնական եւ աւխարհագրական առումներով բաղկացած է երկու՝ Սամցխե (Մտխեթ) եւ Չավախք մասերից: Չավախքը, որի մեջ ներկայումս ընդունված է միավորել Ախալբալաքի եւ Նինոծմինդայի ւրջանների սարածֆները, գտնվում է Վրասանի հարավ-արեւելում եւ անմիջականորեն սահմանակից է Թուրքիային ու Հայաստանին: Չավախքի ժողովրդագրական յուրահատկությունը (ընակչության 95%-ից ավելին կազմում են հայերը) դասնականորեն դայանավորել է այն հանգամանքը, որ սարքեր ուսումնասիրողների ու ֆաղափական գործիչների գնահատականներում երկրամասը դիտվում է որդես բախումնային ներուժ ունեցող գոտի: Ընդ որում, եթէ վրացական ուսումնասիրողները բախումնային ներուժը տեսնում են գրեթէ բացառադես տեղի հայ ընակչության հնարավոր «անջատողական» դրսետումների առումով, ադա հայ մասնագէտներին Չավախքում տիրող իրավիճակը հուզում է առաջին հերթին հայ էթնիկական փոփրամասնության նկատմամբ խսրականության եւ հասարակական-ֆաղափական, տնտեսական եւ մշակութային կյանքում լիարժեք մասնակցություն ունենալու նրա իրավունքների դաճադանության տեսանկյունից¹: Արասահմանյան հետազոտողների մեծամասնությունը սարածաւրջանը դիտարկում է նաեւ Հարավային Կովկասի աւխարհաֆաղափական դյանավորման խնդիրների վերլուծության դիրքերից²:

1 Policy Brief: Javakheti In Georgia. Problems, Challenges And Necessary Responses. CIPDD & FEWER. July 2000. <http://www.fewer.org/caucasus>; *Darchiashvili D.* Southern Georgia: Security Objectives and Challenges. Report Commissioned by Written for UNHCR's 'CIS Local Monitoring Project', March 1999; *Der Ghoukassian Kh., Giragosian R.* Javakh: Stability Through Autonomy. March 2001. <http://groong.usc.edu/ro/ro-20010326.html>; *Peuch Jean-Christophe.* Georgia: Javakheti Armenians' Call For Autonomy Has Tbilisi On Guard. <http://www.rferl.org/nca/features/2002/11/25112002183353.asp>; *Sarkissian R.* Javakhk: Socio-Economic Neglect or Ethnic Unrest? // DWA Discussion Paper N.101. April 2002 (www.oxy.edu/departments/dwa/papers/); *Дарчиашвили Д.* Южная Грузия: вызовы и задачи безопасности // Центральная Азия и Кавказ, №1, 2000; *Джинчарадзе Д.* Некоторые аспекты ситуации в Грузии в контексте вывода российских военных баз из региона // Центральная Азия и Кавказ, №5, 2000; *Новикова Г.* Джавахетия: в эпицентре интересов // Грузия: проблемы и перспективы развития / Под ред. Кожокина Е.М. Т.2. РИСИ: М., 2002.

2 *Kanbolat H., Gul N.* The Geopolitics and Quest for Autonomy of the Armenians of Javakheti (Georgia) and Krasnodar (Russia) in the Caucasus // Centre for Eurasian Strategic Studies (AVSAM), Ankara, 28.12.2001 (www.avsam.org); *Kanbolat H., Gul N.* The Geopolitics and Quest

Հայ եւ վրացի հեսագոսողների սեսակէսների սարբերոյունը դրսետուվում է նաեւ Չավախի դասնոյունը լուսաբանելիս: Հաճախ բերվում են իրարամերժ հակադրվող սեսակէսներ: Վրացի գիսնականները Մամցխե (Մեսխեթ) սարածաւրջանը համարում են վրաց դէսականոյունի օրրաններից մեկը՝ նետելով, որ հայ էքնիկական սարն այնետեղ հայսնվել է միայն 1828-29թթ. ռուս-թուրական դասերազմի արդունմում: Իսկ հայ դասնաբաններն ադացուցում են, որ երկրի բնիկները դեռ վաղնջական ժամանակներից հայերն էին, քանի որ այն դասնական Հայասանի բաղկացուցիչ մասերից մեկն է, իսկ 19-րդ դարի սըըների ժողովրդագրական փոփոխոյունները միայն վերականգնեցին բազմադարյա թուրական գերիբխանոյունի հետեսանմով Չավախի աղճասված ժողովրդագրական դասկերը³:

Ներկա դասին սարածաւրջանում ինչդէս քաղաքական, սոցիալ-սնեստական եւ մակոթային ոլորսներում, այդդէս էլ, կոնկրետ, մարդու եւ էքնիկական փոքրամասնոյունների իրավունքների դասոյունոյունի հարցերում ստեղծվել է բավականին ծանր կացոյուն, ինչը դասհանջում է մանրամասն վերլուծոյուն եւ խնդիրների լուծման ուղիների որոնում:

4.1. Ժողովրդագրական իրավիճակ

Վարչական առումով Չավախը բաժանվում է երկու ւրջանների՝ Ախալքալաքի եւ Նինոծմինդայի միջեւ: Նահանգը զբաղեցնում է Վրասանի սարածքի 3,7%-ը, այնետեղ բնակվում է երկրի բնակչոյունի մոս 2%-ը: Մամցխե (Մեսխեթ) սարածաւրջանը Չավախին հարում է արեւմոսից, բաժանվում երեք Ախալցխայի, Ադիգենի եւ Ասդինճայի ւրջանների: Նահանգի կազմի մեջ է մսնում նաեւ հյուսիսում գսնվող Բործոմի ւրջանը: Վրացական իբխանոյունների կողմից 1990-ական թթ. կետերին իրականացվեցին վարչական փոփոխոյուններ, որոնց արդունմում այս բոլոր ւրջանները միավորվեցին մեկ վարչասարածքային միավորի՝ սարածաւրջանի («նահանգի») մեջ, որը դեկավարում է նախագահի կողմից նեանակված լիազորը (կամ «նահանգադէսը»): Ինչդէս ասերն են գսնում, Չավախում սվյալ վարչասարածքային միավորի ստեղծումն իրականում նդասակ ուներ նվազեցնելու տեղի հայ բնաչոյունի սեսակարար կբիռը, որն արդէն ճնեող մեծամասնոյունը չէր կազմում, սակայն 1990-ական թվականների կետերին հաւվում էր երկրամասի ողջ բնակչոյունի գրեթե 60%-ը:

---

for Autonomy of the Armenians of Javakheti (Georgia) and Krasnodar (Russia) in the Caucasus // Armenian Studies, Issue 2, June-August 2001; *Дарабиан Амир-Реза*. Роль армян, проживающих в Грузии, в региональных событиях Кавказа // *Аму-Дарья* (Иранский журнал по изучению Центральной Азии и Кавказа), №13, Зима 2003.

3 Տէս մանրամասն՝ *Մեքոնյան Ա.*, Չավախը XIX դարի վերջին եւ XX դարի առաջին բառորդին, Երեւան, 2003:

Խորհրդային իշխանության սարիներին, հասկալից ստանալով ԽՍՀ-ում Խորհրդային Վրաստանի կառավարության նախնական և արդյունաբերական արդյունաբերության, զգալի չափերի հասավ դեղի Խորհրդային Հայաստան, Հյուսիսային Կովկաս, նախկին ԽՍՀՄ այլ Երջաններ հայ բնակչության արագաբեր: Դա հետևանքով 1989թ. Ախալքալաֆի եւ Բոքրանովկայի (ներկայումս Նինոծմինդայի) Երջանների բնակչության թվաքանակն ուներ մոտավորապես նույն չափանիշը, ինչ որ 1914թ.՝ շուրջ 100 հազար մարդ⁴: Խորհրդային սարիներին էթնիկական իրավիճակի զարգացումն ընթացել է հետույալ կերպով (սեւ Աղյուսակ 3-5):

Աղյուսակ 3. Մամջիւե-Չավախֆի բնակչության թիվը եւ էթնիկական կազմը 1939թ. սլյալներով (մարդ, %)

Երջան	Վրացիներ	Հայեր	Թուրքեր	Ռուսներ	Քրդեր	Ընդամենը
Ախալքալաֆի	5.836 (10,5%)	16.454 (29,7%)	28.428 (51,2%)	1.538 (2,8%)	1.423 (2,6%)	55.490
Ադիգեների	5.466 (13,2%)	942 (2,3%)	32.928 (79,7%)	1.281 (3,1%)	69 (0,2%)	41.314
Անդիսնայի	6.500 (19,9%)	1.741 (5,3%)	21.612 (66,2%)	293 (0,9%)	1.980 (6,1%)	32.644
Ախալքալաֆի	4.857 (7,5%)	54.081 (83,6%)	4.015 (6,2%)	1.102 (1,7%)	309 (0,5%)	64.655
Նինոծմինդայի	93 (0,3%)	27.376 (79,2%)	1.009 (2,9%)	5.862 (17,0%)	77 (0,2%)	34.575
Ընդամենը	22.752 (9,9%)	100.594 (44,0%)	87.992 (38,5%)	10.076 (4,4%)	3.858 (1,7%)	228.678

Թուրք-մետսեթցիների, իսկ, փաստրեն, երկրամասի ողջ մահմեդական ազգաբնակչության 1944թ. սեղի ունեցած սեղահանությունը, էադեւ փոխեց սարածաբանի ժողովրդագրական իրավիճակը: Վրացական ԽՍՀ կառավարությունը, ձգեւոլով նվազեցնել երկրամասում հայ բնակչության գերակշռությունը, հետադաեւադյան առաջին իսկ սարիներին մեկնարկեց այնսեղ Վրաստանի ներին Երջաններից բնակչության սեղափոխման ծրագիր: Ըստ վրացի ուսումնասիրողների ամենահամեւս հաւարկների 1950-ական թթ. վրացի վերաբնակիչների թիվը հասավ 32 հազարի կամ սարածաբանի բնակչության մեկ երրորդին⁵: Արդյունքում, ըստ 1959թ. մարդահամարի սլյալների, 1939թ. համեմաս որու Երջանների վրացի ազգաբնակչությունն աճել էր մի քանի

4 Տեւ մանրամասն՝ Մեխմնյան Ա., Չավախֆը XIX դարի վերջին եւ XX դարի առաջին հատորին, Երեւան, 2003: էջ.230-231:
5 Տեւ մանրամասն՝ Darchiashvili D. Southern Georgia: Security Objectives and Challenges.

անգամ: Այսդեպ, Ադիգենի Երջանում վրացիների թիվն աճեց 3 անգամ՝ 5466ից (բնակչության 13,2%), մինչև 16 187 մարդ, ինչը (սեղական մահմեդական բնակչության սեղահանման հետևանքով) արդեն կազմում էր ազգաբնակչության 82,6%: Ախալցխայի Երջանում այդ ցուցանիշը նույնդեպ ավելացավ ավելի քան 3 անգամ (5 836 -ից (10,5%), մինչև 18 878 հոգի, որոնք մահմեդական ազգաբնակչության սեղահանման հետևանքով կազմում էին արդեն բնակչության 37,4%-ը): Աստիճայի Երջանում վրացի ազգաբնակչությունն ավելացավ շուրջ 1,5 անգամ 6 500 -ից (19,9%) մինչև 9 081 մարդ (80,6%):

Դրա հետ մեկտեղ դեռևս է նշել, որ Ջավախի հայ բնակչության թիվը, չնայած ծնելիության ավանդաբար բարձր մակարդակին, գործնականում չենթարկվեց որևէ շեղումների փոփոխության: Դա հասկալի է երևում է Ախալքալախի Երջանի օրինակով, որտեղ 1939թ. հայ բնակչության թիվը կազմում էր 54 081 (83,6%), իսկ 1959թ.՝ 57 209 մարդ (90,8%): Հարկ է նաև ընդգծել, որ մահմեդական ազգաբնակչության սեղահանությունը գործնականում չի անդրադարձել երկրամասի ամենախիս բնակեցված Ախալքալախ եւ Նիոնդիմոդայի Երջաններին, հետևաբար, դա չի արտահայտվել այդ Երջանների հայ բնակչության գերակշռության վրա, որտեղ անգամ մինչև 1944թ. հայերը կազմում էին բացարձակ մեծամասնություն:

Աղյուսակ 4. 1989թ. դրությամբ Սամցխե-Ջավախի բնակչության թիվը եւ էթնիկական կազմը (մարդ, %)

Երջան	Վրացիներ	Հայեր	Ռուսներ	Այլ ազգություններ	Ընդամենը
Ախալցխայի	18.878 (37,4%)	25.753 (51,1%)	3.684 (7,3%)	2.115 (4,2%)	50.430
Ադիգենի	16.187 (82,6%)	1.627 (8,3%)	1.276 (6,5%)	508 (2,6%)	19.598
Աստիճայի	9.081 (80,6%)	2.068 (18,4%)	60 (0,5%)	56 (0,5%)	11.265
Ախալքալախի	3.566 (5,7%)	57.209 (90,8%)	1.647 (2,6%)	555 (0,9%)	62.977
Նիոնդիմոդայի	50 (0,2%)	27.090 (84,5%)	4.616 (14,4%)	308 (1,0%)	32.064
Ընդամենը	47.762 (27,1%)	113.747 (64,5%)	11.283 (6,4%)	3.542 (2,0%)	176.334

Ջավախի հայ բնակչության զանգվածային արտագաղթը Հայաստան, Ռուսաստան եւ նախկին ԽՍՀՄ այլ Երջաններ 1960-1970-ական թվականներին ընդունեց խոշոր ծավալներ: Դրա հիմնական դասճառներն էին սեղում աբխասանի գնելու ու կրթություն ստանալու հետ կապված դժվարությունները:

Արագադրի հետեւանում, չնայած Ջավախի հայ բնակչության ժողովրդագրական դրական բարձր ցուցանիշներին, նրա թիվը երկրամասում զգալիորեն չի աճել:

Միաժամանակ շարունակվում էր էթնիկական վրացիներով երկրամասի բնակեցումը, ինչը հանգեցնում էր Սամցխե-Ջավախի ընդհանուր բնակչության մեջ նրանց չափաբաժնի ասիճանական ավելացմանը: Դա, հասկապես, արտահայտվեց Ադիգենի և Ախալցխայի շրջաններում, որտեղ, հաշվի առնելով վրացիների մոտ ծնելիության ավանդաբար ցածր մակարդակը, վրացական բնակչության նման զգալի աճը չէր կարող տեղի ունենալ բնակչության բնական աճի հետեւանում: Դրա հետ մեկտեղ՝ վրացի բնակչության ֆանակական ցուցանիշների աճի մյուս ղյաճառ կարող էր լինել վրացական իշխանությունների կողմից ղյաճոնական մարդահամարների սվյալների արհեստական ուռճացումը: Այդ միտումն էլ ավելի լայն զարգացում ստացավ արդեն հետխորհրդային ժամանակաշրջանում, հասկապես՝ 2002թ. մարդահամարի անցկացման ընթացքում, երբ Ջավախում տեղ գտան վրացի բնակչության թվի բացառապես կեղծումներ:

Ինչպես արդեն նշվեց՝ 1990-ական թվականների կեսերին Վրասանի նախագահի հրամանագրով ստեղծվեց նոր վարչասարածրային միավոր՝ Սամցխե-Ջավախի նահանգը, որի կազմում ընդգրկվեց նաեւ Բորժոմի շրջանը (1990-ական թվականների սվյալներով ուներ 33,3 հազ. բնակչություն, որից միայն 10%-ն էին կազմում հայեր): Ըստ Վրասանի սահմանադրության, երկրի վարչասարածրային բաժանումը որոշվելու է միայն ղյետության ամբողջ սարածրի նկատմամբ իշխանությունների վերահսկողությունը վերականգնելուց հետո (հոդված 2, կետ 3): Մինչ այդ, վարչական կառավարումը սարվում է 1994թ. ընդունած թիվ 237 հրամանագրի հիման վրա, ղյս որի սահմանվել է *ռզմունեքիլիների* (երկրամասերում նախագահի լիազոր ներկայացուցիչների) ինստիտուտը: Մակայն այս համակարգը չունի համաղյասախան իրավաբանական հիմք, սահմանադրական չէ և Վրասանի նորմատիվ-իրավական փաստաթղթերում հիշատակվում է միայն 1998թ. սկսած: Բացի դրանից, ֆանի որ Վրասանի սահմանադրության մեջ ոչինչ չի ասվում երկրի վարչասարածրային կառուցվածքի մասին, նահանգաղյետի և շրջանային իշխանությունների միջեւ գործառույթների հսակ վերաբախուումը բացակայում է:

Ինքնին վերցրած Սամցխեի (Մետսեթի կամ Վերին Ջավախի) և Ջավախի միավորումը մեկ վարչասարածրային միավորի մեջ, Բորժոմի շրջանի ընդգրկմամբ, բազմաթիվ հարցեր է հարուցում: Բնական է, որ հայ բնակչությանը մտահոգում է այն հանգամանքը, որ իր ճակատագիրը, փաստորեն, շողկաղված է Վրասանի նախկին ինքնավարությունների հետ խնդիրների լուծման աղոտ

հեռանկարի հետ: Առավել էս, որ սվյալ վարչասարածֆային միավորը, փասսորեն, հակասում է Վրասսանի սահմանադրոթյանը, որսեղ երկրի նման վարչական բաժանում նախասեսված չէ: Կրկնենն, որ Բորժոմի Երջանի ընդգրկումը Մամցխե-Ջավախֆի կազմում դայմանավորված չէր ոչ դասնական, ոչ էլ սնեսասական նկասառումներով էս նդասակ ուներ միմիայն արհեսականորեն նվազեցնելու էթնիկական հասվեկեհը սարածաԵրջանում: Դրա հետ մեկսեղ՝ դեսֆ է հասվի առնել, որ ժամանակին նույն Բորժոմի Երջանին միացվել են 3 բարձրեռնային՝ Մոլիթ, Տաբաղդուր էս Զխարուլա հայկական գյուղերը, որոնք ընկած են Ախալբալախի Երջանի հյուսիսում էս նրա հետ ունեն սեր դասնական ու սնեսասական կադեր: Տվյալ փասսը սրամաբանորեն համահունչ է դասնական ֆադաֆականոթյանը, որի նդասակն է էթնիկական փոֆրամասնոթյունների համախումբ բնակոթյան Երջանների ասիժանական վարչական մասնասումը էս դրանք վրացական Երջաններին կցումը (ի դեղ, նույնանման ֆադաֆականոթյուն է իրականացվել իժխանոթյունների կողմից էս Քվեմո-Քարթլիում): Արդյունֆում 1990-ական թվականների կեսերին իրականացված վարչական բաժանումը էս Բորժոմի Երջանի 30,000 վրացիներին Մամցխե-Ջավախֆի բնակչոթյան ընդհանուր թվի մեջ ընդգրկելն անմիջականորեն արսահայսվեց նորասեղծ նահանգի էթնիկական դասկերի վրա, որսեղ հայերն արդեն չէին կազմում ընդհանուր բնակչոթյան Եուրջ 65%-ը, ինչդես դա էղել էր 1989թ. խոհրդային վերջին մարդահամարի սվյալների համաձայն:

Աղյուսակ 5. Մամցխե-Ջավախֆի բնակչոթյան թիվը էս էթնիկական կազմն ըս 2002թ. դասնական մարդահամարի սվյալների (հազ. մարդ)

Երջան	Հայեր (հազ. մարդ)	Վրացիներ (հազ. մարդ)	Ընդամենը (հազ. մարդ)
Ադիգենի Երջան	0.7	19.8	20.7
Ասոլինձայի Երջան	2.3	10.7	13.1
Ախալբալախի Երջան	57.5	3.2	61.0
Ախալցխալի Երջան	16.9	28.5	46.1
Բորժոմի Երջան	3.1	27.3	32.4
Նինոծմինդալի Երջան	32.9	0.5	34.3
Ընդամենը	113.3	90.0	207.6

Դրա հետ մեկսեղ՝ դեսֆ է ի նկասի ունենալ, որ սվյալների հավասիոթյան նկասամաբ կան լուրջ կասկածներ, էս հիմֆեր՝ ենթադրելու, որ 2002թ. մարդահամարի ընթացֆում Մամցխե-Ջավախֆ սարածաԵրջանի հայ բնակչոթյան թիվը Վրասսանի դասնական մարմինների կողմից արհեսականորեն նվազեցվել է, էս, միաժամանակ, վրացական բնակչոթյան համար սրվել են

նուձացված սվյալներ: Հաձախ, վրացի ազգաբնակչության երկակի հաձվառում է կասարվել: Այսդես, Ասդինձայի շջանի որոձ բնակիչներ, որոնք 1980-ական թվականների վերջերին և 1990-ական թվականների սկզբներին բնակարաններ են սասցել և գրանցվել Ախալբալաֆի շջանի վրացական գյուղերում (Հոկամ, Ազմանա, Պրեսնա և այլն), մարդահամարի ընթացքում միաժամանակ հաձվառվել են նաե Ասդինձայի շջանում: Սամցխե-Ձավախֆի հայ և վրացի բնակչության թվաբանակի վերաբերյալ սվյալների ոչ արժանահավաս լինելու մասին է նաե վկայում նախկին խորհրդային մարդահամարների ու 1990-ական թվականների ընսրացուցակների սվյալների հես դրանց համեմասությունը և այլ փաստեր:

Ախալբալաֆի շջանի 67 գյուղերից 54-ն սմբողջադես հայաբնակ են, 5 գյուղերում Գոգաձեն, Աինիա, Կոթելիա, Պրեսնա և Չունչխա, բնակվում են վրացիներ, 4 գյուղերում՝ Բարալեթ, Մուրջախեթ, Հոկամ և Ազմանա, բնակչությունը խառն է՝ հայ-վրացական: Մեկ՝ Խոսդիա գյուղում գերակշռում է հայ բնակչությունը, սակայն բնակվում են նաե վրացիներ ու հույներ: Ախալբալաֆ շջկենսրոնում նույնդես բացառակ մեժամասնություն են կազմում հայերը, կան ոչ մեժ թվով վրացիներ, ինչդես նաե ռուսներ, ուկրաինացիներ, այլ ազգությունների ներկայացուցիչներ: Նինոժմինդայի շջանում բոլոր բնակավայրերը (31 գյուղ և Նինոժմինդա քաղաք) հայկական են, բացառությամբ Գորելովկայի (որեղ բնակվում են հայեր և ռուս դուխոբորներ) և Մղասովկայի (որեղ միասին բնակվում են հայեր, դուխոբորներ և աջարներ):

Վրացական կառավարությունը բազմաթիվ անգամներ է ձգել փոխելու սարաժաձջանի էթնիկական դասկերը: Դեռ 1982-83 թվականներին արձանագրվեցին Ախալբալաֆի շջանի հարավ-արեմսյան մասում Աջարիայի լեռնային շջաններից աջարներ վերաբնակեցնելու առաջին փորձերը: 1989-90 թվականներին, դարձյալ Աջարիայում բնական աղեսների հեսեսանբով կորցրած բնակարանների փոխարեն նոր բնակարաններ սրամադրելու դասրվակով, աջարների վերաբնակեցման նոր փորձ արվեց: Ընդ որում՝ դեսֆ է հաձվի առնել, որ Աջարիայում կլիմայական դայամանները շաս ավելի մեղմ են, իսկ լեռնային շջաններում բնակչությունը շաս ավելի նուր է, քան Ձավախֆում: Այսինքն աջարներին հեսնց Ձավախֆում վերաբնակեցնելու համար առարկայական, առաջին հերթին՝ սնեսասական, դայամաններ չկային: Այդ գորժողությունները նդասակ ունեին, մի կողմից՝ նվազեցնելու սարաժաձջանի հայ բնակչության սեսակարար կժիռը, մյուս կողմից՝ սկարացնելու Աջարական ինքնավար հանսադեսության ներոժը, սեսեժելու բարենդասս դայամաններ այն Վրասանի ներին շջաններից «մաբուր վրացական էթնիկ սարով» բնակեցնելու համար: Վրացական կառավարությունն զգալի գումարներ հասկացրեց աջարների համար

բնակավայրերի կառուցմանը, սակայն նրանց մեծ մասը հեճազայում հեճ վերադարձավ:

Միաժամանակ, Վրասսանում սիրող ներքին անկայունության հետեւանով, հանրադատությունից մեկնել է ռուս եւ ռուսալեզու բնակչության մեծամասնությունը, այդ թվում՝ Ախալքալաքի ու Նինոծմինդայի շրջաններում համախումբ բնակվող կրոնական փոքրամասնությունների՝ դուխոբորների ու մոլոկանների ներկայացուցիչները: Ջավախքի 5 գյուղերում բնակվող 3 000 դուխոբորներից ներկայումս մնացել է շուրջ մեկ երրորդ⁶: «Մերաք Կոստավայի հիմնադրամբ» եւ «Ջավախքի վերածնունդ» ընկերությունը, Հայաստանի եւ Ջավախքի միջեւ վրացաբնակ թափառելի ստեղծելու Վրասսանի առաջին նախագահ Չվիադ Գամսախուրդիայի կողմից սահմանած ծրագիրը կյանքի կոչելու նդասակով, սկսեցին ակտիվորեն գնել մեկնող դուխոբորների բնակարանները: Հայտնի է մի դեղք, երբ Կալինինո գյուղում դուխոբորների կողմից 45 բողիքի ընթացքում այդ կազմակերպությունների ներկայացուցիչներին վաճառվել է շուրջ 60 տուն: Սակայն դա հանգեցրեց նաեւ շրջանի հայ բնակչության ակտիվացմանը. ի դասասխան դուխոբորների գյուղերն աջարներով բնակեցնելու փորձերին, այնտեղ սկսեցին բնակվել նաեւ Նինոծմինդայի շրջանի մոսկա՝ Փոկա, Հեճիա, Արագյալ ու Մաթիա գյուղերից հայ ընտանիքներ: Դա հանգեցրեց վրացական իշխանությունների դժգոհությանը: Օրինակ, Վրասսանի Հանրադատության Մարդու իրավունքների եւ ազգամիջյան հարաբերությունների հանձնաժողովի 1995թ. օգոստոսին ընդունված որոշումներից մեկում նշվում էր, որ դուխոբորների, հայ ու վրացի վերաբնակիչների, ինչդեռ նաեւ Նինոծմինդայի շրջանի ղեկավարության միջեւ ստեղծվել են «անառողջ հարաբերություններ» եւ «առանց որեւէ հաշվառման Տեղի է ունենում բնակարանների առօրինակ»:⁷ Դժվար չէ կռահել, որ հանձնաժողովի մտահոգությունը հարուցում էր այն փաստը, որ դուխոբորների գյուղերի բնակեցման գործընթացին միացան ոչ միայն «երկրամասի գաղութացման» վրացական կազմակերպությունները, այլ նաեւ, ինչը լիովին բնական էր, Տեղական հայ բնակչությունը: Տարածաշրջանում «ժողովրդագրական իրավիճակի բարելավման» նդասակով Հանձնաժողովը նույնիսկ խնդրում էր համադասասխան մարմիններին ուսումնասիրել սլյալ հարցը ու հասուկ կերով աջակցել հենց վրացի վերաբնակիչների աշխատանքի Տեղավորմանը ու սոցիալական կացության բարելավմանը: Բացի դրանից՝ լուրջ մտահոգություն էր առահայտվում Ախալքալաքի շրջանում վրացի վերաբնակիչների թվի նվազման փաստի կաղակցությանը⁷:

6 Криндач А. Борцы за дух из Джавахетии // Независимая газета – Религии, 14.11.2001.

7 О социально-экономическом положении Джавахетского региона // Постановление Комитета защиты прав человека и межнациональных отношений Республики Грузия, 10.08.1995.

Աբխազիայում և Հարավային Օսիայում հակամարտությունների հետևանքով այդ գոտիներից Սամցխե-Ջավախքի սարածաերջան վերաբնակեցվեցին նաև մեծ թվով վրացի փախսականներ և սեղահանված անձինք: 2001թ. հունվարի դրությամբ նրանց թվաքանակը կազմում էր շուրջ 3 հազ. մարդ⁸: Հաճախ առնելով, որ վրացի փախսականների վերադարձն իրենց նախկին բնակության վայրեր ներկա ֆաղափական տյայմաններում ֆիչ հավանական է, դեմք է ենթադրել, որ նրանց մեծ մասը, ըստ երևույթին, սարածաերջանում մշակական բնակության կհասասվի:

1990-ական թվականների կեսերից մինչև 2003 թ. ոչ սեռական դադարից հետո, դարձյալ սեղեկություններ են ի հայտ գալիս, որ Աջարիայի և Վրասանի այլ օրջաններից վերաբնակիչներով Ջավախքի բնակեցման կառավարական ծրագիրը վերակենդանացվել է: Այդ նդասակների համար նախատեսվում է զգալի ֆինանսական միջոցներ սրամադրել:

Ընդ որում, դեմք է նեել, որ նեված ժամանակաօրջանում ժողովրդագրական նման ֆաղափականությունն առանց ընդմիջումների արունակվում էր Սամցխե-Ջավախք սարածաերջանին հարեան Ծալկայի օրջանում, որեղ, հեռացած հոյների փոխարեն, բնակեցվում էին աջարներ, սվաններ ու Աբխազիայից փախսականներ: Վրասանի կառավարությունն Արեւսյան Վրասանում ու Աջարիայում բնական աղեսներից սուժածների համար բնակարանների զնաման նդասակով հասկացրել է շուրջ 700 հազար դոլար: Ինչդես նեում է «Ա-Ինֆո» լրատվական գորժակալությունը՝ նախատեսվում է, որ սուժած ընհանիները կեղավորվեն Ջավախքում ու Ծալկայի օրջանում: Ըստ դատեոնական սվալների՝ նախատեսվում է զնել շուրջ 220 սուն Ծալկայում, Ախալքալաքում և Նինոժմինդայում: Ինչդես հաղորդում է փախսականների ու վերաբնակիչների գորժերով վարչության դեկավար Ջազա Իմեղաճվիլին՝ հայաբնակ Ջավախքում վրացիների սեղավորման դատաժառը, իբր, այնեղ բնակարանների ցածր զինն է: Սակայն, ըստ Սամցխե-Ջավախքի հայկական հասարակական կազմակերդությունների ներկայացուցիչների միանեանակ կարժիֆի՝ Վրասանի իեխանությունները ժողովրդագրական կացությունը փոփոխելու նդասակ են հեատդնդում⁹: Ի դատասախան վրացի դատեոնյայի այդ հայտարարության՝ 2006թ. մայիսի 27-ին Ախալքալաքում Ջավախքի հասարակական կազմակերդությունների ներկայացուցիչների մասնակցությամբ սեղի ունեցավ կլոր սեղան: Ալոր սեղանի մասնակիցները կոչ արեցին ոչ

8 Sumbadze N., Tarkhan-Mouravi G. Working Paper on IDP Vulnerability and Economic Self-Reliance. UNDP: Tbilisi, July 2003. P.84.

9 Правительство Грузии меняет демографическую картину в Джавахети? // www.regnum.ru/news/639074.html, 12.05.2006.

կառավարական սարքեր կազմակերպություններին, ինչդեռ նաև Ջավախքի բնակիչներին ձեռնարկել հակազդեցության համարժեք ֆայլեր, ինչդեռ նաև իրենց վրդովմունքն արտահայտեցին ԲԹՁ նախասարի անցման վայրերում անձնագրային ռեժիմի սահմանման փաստի առիթով՝ այն գնահատելով որդեա ժողովրդագրական խտրականության ֆաղափականության շարունակություն¹⁰:

4.2. Սոցիալ-սնեստական իրավիճակ

Ջավախքը դեռևս խորհրդային ժամանակներից Վրաստանի ամենասակավ ներդրումներ ստացած մասն է: Այստեղ ղակասում են երկաթուղային եւ ավտոճանադարհները, իսկ գոյություն ունեցողները գտնվում ծայրահեղ անխնամ վիճակում, ֆաղափների ենթակառուցյցները թեղաղացած են: Դրա դասճառներից մեկը 1950-ական թվականների վերջերին խորհրդային-թուրքական սահմանից մինչև 78 կմ դեղի երկրի խորք սահմանային գոտու ընդլայնումն էր (այլ տեղերում այդդիսի գոտին ուներ 7-27 կմ լայնություն): Մահմանամերձ գոտում վերահսկողության հասուկ ուժեղացված ռեժիմը գործում էր մինչև «վերակառուցման» սկիզբը: Մակայն տեղացի հայերն այն ընկալում էին նաև որդես Հայաստանի հես իրենց շիումների սահմանափակմանն ուղղված ֆաղափականություն: Միայն 1980-ական թվականների երկրորդ կեսին, երբ Լեռնային Դարաթաղում հուղումներ սկիզբ առան, Վրացական ԽՍՀ կառավարությունն ընդունեց «Ջավախքի սոցիալ-սնեստական զարգացման» ծրագիր: Հավանաթար, դա Ջավախքում Թբիլիսիի դեմ հնարավոր ելույթներից աղահուվազրվելու փորձ էր: Մակայն, այդ ծրագրի միակ արդյունքը դարճան բնական աղեսներից տուժած աջարներին Ախալքալաքի շջանի հարավ-արեւելյան հասվածում վերաբնակեցնելու միջոցառումները¹¹:

Պես է նեւել, որ խորհրդային ժամանակներում վրացական կառավարությունը Ջավախքում չի զարգացրել արդյունաբերական արադրությունը, չնայած սարածաշջանում բանվորական զգալի ներուժի առկայությանը: Դրա հեսեանմոք սարածաշջանի հայ բնակչության ԽՍՀՄ այլ շջաններ արազմա աշխատանքների մեկնելը մեծ սարածում ստացավ: Միակ խոնոր արդյունաբերական ձեռնարկությունը, որը կառուցվել է Ախալքալաքի շջանում, ճողանողիների համար սարավորումների գործարանն էր, որն ստեղծվեց այն դասճառով, որ լինելով միութենական ենթակայության արադրություն, կասարում էր խորհրդային ռազմաարդյունաբերական համալրի դասվերները, եւ նրա կառուցմանն որոշումն ընդունվել էր անմիջականորեն

10 «Единый Джавахк»: «Никто из сторон не имеет права на ошибку» // www.regnum.ru/news/647415.html, 27.05.2006.

11 Guretski V. The Question of Javakheti // *Caucasian Regional Studies*, Vol. III (1), 1998.

Մոսկվայում: Ընդ որում, այս գործարանը, փաստրեն, հնարավորություն չունեւ այնդիսի արտադրանք թողարկելու, որը դահանջարկ կունենար եւ կիրացվեւ անմիջադէս սարածաւաւանում: 1980-ական թվականների կեսերից, այսդէս կոչված «կոողդերաշիվ ւարժման» ժամանակաւաւանում, Ախալախալափի եւ Նիմոժմինդայի ւաւաններում լայն սարածում գւալ քարի մւակման արտադրամասերի հիմնադրումը: Դրանց արտադրանքն իրացվում էր հիմնականում Ռուսաստանում, ինչն անմիջադէս արտահայսվեց Ջալախալափի քնակչության սոցիալ-սնեստական կացության վրա, որի քարեկեցությունը զգալիորեն քարճրացալ: Մակայն ւուսով հանրադէսական իւխանություններն սկեսեցին նոդասակասալաց կեւոդով խոչընդոտներ հարուցել սվյալ ճեւնարկությունների գործունեւության առչեւ: Արհեստական խոչընդոտներ սեսեծվեցին Վրասանի սարածոով ոդասրասի արտադրանքը սեղափոխելու, դրա իրացումից սսացած գումարները սարածաւաւան փոխանցելու դեմ, քարճրացվեցին սնեստական գործունեւության վրա դրված հարկերը եւ այլն:

Այդ ամենի հես մեկեսեղ, ոդես է նեւել, որ խորհրդային ժամանակաւաւանում Ջալախալափը Վրասանի ամենակարեւոր գյուղասնեստական սարածաւաւաններից էր: Գյուղասնեստական արտադրության հիմնական քնագալառներն էին անասնադահությունն ու կարսոֆիլի մւակությունը: 1980-ական թվականների վերջերին միայն Ախալախալափի ւաւանում կար 100 հազ. գյուլխ խուոուր եղջերափոր անասուն, կարսոֆիլի սարեկան քերքը կազմում էր 100 հազ սոննա, որից ւուրջ 30-35 հազ. գնվում էր ոդեսության կողմից¹²: Սարածաւաւանն առաջասար դիք էր զքաղեցնում նաեւ ոդանրի, կարագի եւ այլ կաքնամքերների արտադրության գծով: Մակայն ԽՍՀՄ փլուզումից հեսո սնեստական ցուցանիււները մի քանի անգամ նվաւեցին:

Վրասանի կառալարությունը 1997թ. հասսասեց Մամցիւե-Ջալախալափի սարածաւաւանի սոցիալ-սնեստական զարգացման նուր ծրագիր, սակայն այն, ինչդէս եւ դրան նախորդած ու հաջորդած բոլոր նախագծերը, մնաց թղթի վրա: Այդ բոլորը սեղական ազգաքնակչության մոտ միայն ուժեղացնում էր այն կայուն համոզմունքը, որ երկրամասի սնեստական խնդիրները լուծելու կենսոնական իւխանությունների ցանկության հեսեսողական քացակայությունը ոդայնանափորված է Ջալախալափից հայերի արսագաղթը խթանելու նոդասակով:

Ջալախալափի սնեստության համար 1990-ական թվականների արդյունները, անգամ ամբողջ Վրասանում իրավիճակի վասթարացման ֆոնի վրա, չափագանց ծանր էին: Պաեսոնական վիճակագրության սվյալները ցույց են սալիս, որ 1999թ. վերջերին արդյուանքերական արտադրության (այդ թվում սարածաւաւանի համար առանցքային՝ գյուղասնեստության ոլորտում) ծափալով

12 Ախալախալափի ւաւանի նախկին դեկալարության կողմից հասկացված սվյալներ:

Ախալքալաքի եւ Նինոծմինդայի շրջանները զիջում էին նույնիսկ նոր Սամցխե-Չավախբ վարչասարածային միավորի հարեւան շրջաններին (*տես Աղյուսակ 8*).

Աղյուսակ 6. Սամցխե-Չավախբ սարածաշրջանում արդյունաբերական արտադրության (այդ թվում գյուղատնտեսության) դինամիկան 1999-2001 թվականներին ¹³

Շրջան	1999թ. արդյունաբերական արտադրության աճը 1998թ. համեմատությամբ (%)	2000 թ. արդյունաբերական արտադրության աճը 1999 թ. համեմատությամբ (%)	2001 թ. արդյունաբերական արտադրության աճը 1998թ. համեմատությամբ (%) ¹	Արդյունաբերական արտադրությունը 1996թ. հունվար-հուլիս ամիսներին (հազ. լարի)	Արդյունաբերական արտադրությունը 2001թ. հունվար-հուլիս ամիսներին (հազ. լարի)
Ադիգենի	44.8	246.5	138.0	9.6	32.3
Ասոխինձայի	113.1	105.0	107.4	76.2	252.5
Ախալքալաքի	52.2	34.6	86.3	195.0	71.3
Ախալցխայի	86.9	116.4	117.4	737.7	662.6
Բորժոմի	59.0	110.9	93.2	5025.5	3245.7
Նինոծմինդայի	126.4	98.8	84.9	239.0	147.2
Ընդամենը	63.7	107.2	95.8	6310.0	4371.6

Քանակական սլյալները վերլուծելիս, ղետֆ է հաււի առնել, որ Ախալքալաքի շրջանի բնակչության թիւն զգալիորեն գերազանցում է բոլոր մնացած շրջաններից յուրաքանչյուրի բնակչությանը (տես Աղյուսակ 5), իսկ արդյունաբերական արտադրության մակարդակը շուտապէս իրեն ցածր է: Ինչդէտ խոստովանում են վրացի փորձագէտները՝ «Թեւեւ սնտեսական դայանմները անբավարար են նաեւ Վրասանի այլ շրջաններում, սակայն համաձայն դաւոնական սնտեսական ցուցանիււների, Չավախբի երկրամասի Նինոծմինդայի եւ Ախալքալաքի շրջաններում դրանք աւելի ցածր են, քան անզան Սամցխե-Չավախբի բոլոր այլ հասւածներում» (Աղյուսակ 7).

13 Antonenko O. Assessment of the Potential Implications of Akhalkalaki Base Closure for the Stability in Southern Georgia. EU Response Capacities // CPN Briefing Paper, August 2001. P.22-23.

14 1998 թ. եւ 2001 թ. առաջին կիսամյակները:

**Աղյուսակ 7. Արդյունաբերական արտադրանքը Սամցխե-Չավախք
 սարածաբազանում 2002 եւ 2003 թթ.¹⁵**

Երջան	Արդյունաբերական արտադրանքը (վրացական լարի)			
	2002	2003	%	Ընդամենը արդյունաբերական արտադրանքը 2003թ.
Աղիզեն	174 700	129 700	74,2%	6
Ասդինձա	257 500	466 600	181,2%	35
Ախալքալաք	50 600	54 800	108,3%	1
Ախալցխա	512 200	615 600	120,2%	13
Բորժոմի	23 211 700	27 657 900	119,2%	853
Նինոծմիդնա	131 100	166 100	126,7%	5
Սամցխե-Չավախք	24 337 800	29 090 700	119,5%	140

Չավախքի սննետրոջան դժվարին կացությունը, որը կապված է ենթակառուցների գրեթե լիակատար բացակայության, զանգվածային արտադրողի, դեսական աշակցության ցածր մակարդակի ու սեղական արտադրության փաստացի փլուզման հետ, հսակորեն երևում է Ախալքալաքի բազանի վերջին տարիների բյուջեի ֆանակական ցուցանիշները վերլուծելիս (Տես *Աղյուսակ 8*)¹⁶:

Աղյուսակ 8. Ախալքալաքի բազանի բյուջեի ծավալը եւ բախումն ըստ հողվածների 2001 -2004 թթ. (հազ. լարի)

Տարի	Բյուջեի ընդհանուր ծավալը	Այդ թվում սեղական եկամուտներ	Տրանսֆերտներ կենտրոնից	Այդ թվում՝ հասկացումներ կրթությանն ու մշակույթին
2001	2.288,0	997,0	1291,0	1.185,0
2002	2.893,0	852,0	2.041,0	1.750,0
2003	3.022,2	886,0	2.156,2	1.856,2
2004	3.789,0	839,0	2.950,0	2.420,0

Այնուամենայնիվ, չնայած սննեսական բոլոր դժվարություններին, Չավախքում 2001թ. դրությամբ հավաքվում էր Վրաստանի կարտֆիլի ամբողջ բեքի շուրջ 40,2 %-ը՝ երկրում միջին բեքատվության առավելագույն ցուցանիշներով, ինչդեռ նաեւ՝ ամբողջ Վրաստանում արտադրվող բանջարեղենի 5,1%-ը եւ ցորենի 4,5%-ը: Բացի դրանից, խոտը եղջերավոր անասունների գլխաբանակը կազմում էր 8,4%, խոզերինը՝ 1,8%, ոչխարների ու այծերինը՝

15 Metreveli E. The Dynamics of “Frozen Tension”: Case of Javakheti. GFSIS: Tbilisi, 2004. P.13.

16 Ըստ Ախալքալաքի բազանի վարչակազմի սվյալների:

13,7%, մեղվաբնասանիվներինը՝ 12,3% սնային թռչուններինը 5,4%¹⁷:

Վրասսանի նախկին նախագահ Շեարղնաձեն դեռ 1999թ. հայտարարեց Սամցխե-Ջավախի զարգացման ռազմավարական ծրագրի մոտալուծ մեկնարկի մասին: Սակայն, ծրագրի մանրամասները տեղական իշխանությունների եւ բնակչության համար երկար ժամանակ մնում էին անհայտ: Ավելին, ի դրասածան այդ ծրագրի մանրամասների եւ ժամկետների վերաբերյալ հարցին՝ Սամցխե-Ջավախի նախկին «նահանգապետ» Գիզա Բարամիձեն հայտարարեց, որ նախագիծն ունի գաղտնիության գրիֆ եւ ենթակա չէ հրատարակման¹⁸: Միայն 2002թ. հոկտեմբերին նախագիծը հրատարակվեց «Սամցխե-Ջավախի սոցիալ-սնտեսական զարգացման 2002-2005թթ. միջոցառումների ծրագիր» խորագրով¹⁹:

Ծրագիրը բաղկացած էր 15 բաժիններից, որոնցից յուրաքանչյուրը ենթադրում էր կոնկրետ ուղղություններով առանձին նախագծեր: Սակայն, ինքնին միջոցառումների բնույթը, դրանց ծավալն ու ընտրությունը միանշանակորեն թույլ էին տալիս դիտելու, որ դա հերթական ֆարոզչական ակցիա է, որը կոչված է ցույց տալու Սամցխե-Ջավախի սարածաբանի բնակչության կարիքների նկատմամբ վրացական կառավարության ցուցաբերած «հոգասարությունը»: Ուղղակի կամ անուղղակի կերպով Ախալքալաֆի ու Նինոծմինդայի բնակիչներին վերաբերվող այդ ծրագրի 30 կետերից մի քանիսը մասնակիորեն իրականացվեցին միայն 2004թ. սկզբին: Դրանցից են՝ 1998-2000 թվականներին թուրքերի դարսի մարումը, Ախալքալաֆ ու Նինոծմինդա ֆոնդներում ավտոմոբիլային ճանապարհի երկու կիլոմետրանոց հասվածների վերանորոգումը, Ախալքալաֆի բնակչության հիվանդանոցի նոր շենքի վերանորոգումը, Ախալքալաֆի մի քանի գյուղերի ջրամատակարարման բարելավումը, վրացերենի ուսուցման դասընթացների կազմակերպումը, կրթության ոլորտի այլ միջոցառումների անցկացումը: Ընդ որում, նշենք, որ Սամցխե-Ջավախի զարգացման ծրագրի իրականացման մեկնարկը վրացական կողմը ժամանակին ուղղակիորեն կաղում էր Ախալքալաֆից ռազմաբազայի, որը սարածաբանի համար սնտեսական կարեւոր նշանակություն ունի, դուրսբերման հեռանկարի հետ: Երկրամասի նախկին նահանգապետ Ն.Նիկոլոզաշվիլին 2004թ. նոյեմբերին դարձյալ հայտարարեց Սամցխե-Ջավախի սնտեսական զարգացման նոր, արդեն հայտնի չէ, թե թվով որեորդ, ծրագրի իրականացման մեկնարկի մասին:

Ներկայումս կարելի է հաստատադես հայտարարել, որ Ախալքալաֆի եւ Նինոծմինդայի բնակիչներում արդյունաբերական արտադրությունը գործնականում

17 Sumbadze N., Tarkhan-Mouravi G. Development Strategy for Akhalkalaki and Akhaltsikhe Districts of Samtskhe-Javakheti. P.12.

18 Ախալքալաֆի բնակչության վարչակազմի աշխատակցի հետ զրույցից:

19 Վրասսան, 26.10.2002:

բացակայում է: Տարածաբանորեն ազգաբնակչության մեծ մասն զբաղված է գյուղատնտեսության ու առեւտրի մեջ: Հիմնական գյուղատնտեսական մշակությունը կարնֆիլն է, որն իրացման համար արվում է Թբիլիսի ու Վրաստանի այլ շրջաններ:

Առեւտրի ոլորտում Ջավախքը, Բաթումի ու Փոթի ծովային նավահանգիստներից իր հեռավորության հետեւանով, մեծադեպ կախված էր Հայաստանից, Հարավային Օսիայից եւ, մասամբ, Ռուսաստանից ամրանների ներկրումից: 2004թ. ամռանը, Հարավային Օսիայի դեմոկրատիկ հեռո, այնտեղից ամրանների ներկրումը դադարեց: Հայաստանից ամրանների ներկրումը վերջին ժամանակներում դժվարանում է վրացական իշխանությունների կողմից հայ-վրացական սահմանում անցագրային ռեժիմի խստացման հետեւանով: Դա էադեպ ազդել է տարածաբանի բնակչության կենսամակարդակի վրա:

Ջավախքի ազգաբնակչության եկամուտների զգալի մասը գոյանում է Ռուսաստանից ու ԱՊՀ այլ երկրներից դրամական փոխանցումներից: Օրինակ, Ախալքալաքում Ռուսաստանից դրամական փոխանցումների մակարդակը կազմում է օրական շուրջ 25 000 դոլարին համարժեք գումար: Համեմատության համար նշենք, որ 2001թ. հունվար-հուլիս ամիսներին շրջանի արդյունաբերական արտադրությունը կազմում էր օրական շուրջ 35 000 դոլար: Միեւնույն ժամանակ՝ Ռուսաստանի կողմից Վրաստանի հետ վիզային ռեժիմի սահմանումը, Ջավախքից սեզոնային աշխատողներից շատերին դարտադրեց ամբողջ ընթանիմով սեղափոխվելու Ռուսաստան, քանի որ, հակառակ դեմոկրատիկ, հերթական սեզոնից հետո վերադարձը հայրենիք երթելուության բարձր արժեքի, բյուրոկրատական բարդությունների եւ այլ դատաճառներով էադեպ դժվարացել էր:

Ջավախքում գործնականում չկան բնակչության սոցիալական դատաբանության իրական մեխանիզմներ: Բյուրոկրատիկ աշխատողների թուշակներն ու աշխատավարձերը սրվում են ուշացումներով, դրամք այնքան ցածր են, որ թույլ չեն սալիս ադառնվելու անգամ նվազագույն կենսամակարդակ: Վրաստանը կոռուպցիայի մակարդակով աշխարհում գրավում է առաջին տեղերից մեկը, իսկ Սամցխե-Ջավախքում այն հասնում է չեստնված չափերի: Հասկադեպ սուր է դրված Ախալքալաքում սեղակայված նահանգային ստորաբաժանումների դատաբանների հետ Ախալքալաքի եւ Նինոծմինդայի շրջանների հայ բնակչության փոխարաբերությունների հարցը: Այդ շրջանների բնակչությունը, ստիղված լինելով անգամ աննշան սեղեկանքի համար մեկնելու Ախալքալա, չինովնիկների, որոնց մեծամասնությունը Վրաստանի այլ շրջաններից սեղափոխված էթնիկական վրացիներ են, բացահայտ կամայականություններին է հանդիպում: Այսուհետ, բյուրոկրատական համակարգի անկատարությանն ու կոռուպցիային գումարվում է վրացի չինովնիկների կողմից էթնիկական հողի

վրա իրականացվող խսրականությունը: Ֆավոֆ, ինչդեռ ընդգծում են սեղական հասարակական կազմակերպությունների ներկայացուցիչները, չնայած 2003թ. «Վարդերի հեղափոխությունից» հետո ամբողջ Վրաստանի մակարդակով կոռուպցիայի դեմ ղայաբարում արձանագրած դրական սեղաբարձերին, այնուամենայնիվ, Սամցխե-Չավախֆ սարածաբջանում բաս ֆիչ բան է փոխվել:

Առ այսօր սուր կերպով է դրված էներգետիկ խնդիրը: Բացի կենսոնական իշխանությունների կողմից արհեստական բյուրոկրատական ֆաբրիկներից, դա կաղված է նաև Չավախֆի ամբողջ էներգահամակարգի ընդհանուր մաբվածության հետ: Այս խնդրի լուծման համար անհրաժեես են զգալի ֆինանսական միջոցներ, որոնք չեն հասկացվում ո՛չ կենսոնական իշխանությունների եւ ո՛չ էլ սարածաբջանում գործող միջազգային դոնոր-կազմակերպությունների կողմից:

Էներգետիկ ձգնաժամին ավելանում է նաև ջեռուցման խնդիրը: Երկրամասը համարվում է Վրաստանի ամենացուրտ սարածաբջանը, որսեղ ձյունածածկույթը երբեմն ղահողանվում է հոկսեմբերից մինչեւ աղրիլ: Տարածաբջանում բացակայում են կենցաղային ու սանիտարական սարական ղայմանները: Ախալխալաֆի եւ Նինոծմինդայի բազմաթիվ գյուղեր չունեն ջրամասակարարման համակարգ, բնակչությունն սիղված է ջուր հայթայթել հարեւան գյուղերից կամ սսանալ ջրհորներից: Գյուղերի մեծամասնությունում բացակայում են ամբուլասորիաները, չկա որակյալ բուծանձնակազմ ու սարավորումներ, անզամ թեթեւ բուծոգնություն սսանալու համար բնակչությունն սիղված է մեկնել Հայաստանի Հանրաղեսություն՝ հարեւան Աբոցֆի բջան, որը գսնվում է Ախալխալաֆից բուրջ 50 կմ հեռավորության վրա: Խնդիրը մասամբ լուծվում է հայկական սիղուռֆի կազմակերպությունների, հասկաղես՝ ՀՕՄ-ի կողմից մի բարբ բարեգործական ծրագրերի իրականացման միջոցով:

Ժամանակին Չավախֆի բնակչությունը որոակի հույսեր էր կաղում երկրամասի սարածֆով «Բաֆու-Թրիլիսի-Չեյիան» նավթասարի անցկացման հետ: Ենթաղրվում էր, որ նավթասարի բինարարության եւ հեսազա սղասարկման ընթացֆում զգալի թիվով աբխասսեղեր կբացվեն, ինչը դրական աղղեցություն կունենա Չավախֆի սոցիալ-սնեսական կացության վրա: Սակայն, նավթասարի եգրաֆակիչ հասվածի ողու փոփոխության ֆաղաֆական մակարդակով ընդունված որոունը, որն ըս սկզբնական նախազծի ողեսֆ է հասեր Ախալխալաֆի բջանը եւ անցներ թուրֆական սահմանը Կարծախ հայկական գյուղի սարածֆով, եւ դրա անցկացումը Բործոմի եւ Ախալցխայի բջանների սարածֆով, սարածաբջանը դարձյալ դուրս թողեց լայնածալալ ներդումային նախազծերից: Չավախֆը բջանցեցին նաև նավթասարի բինարարության բջանակներում իրականացվող

բազմամիլիոնանոց սնեստական օգնության բոլոր ծրագրերը:

Հարկ է նշել, որ Ջավախքում, ինչդեռ Վրաստանի այլ երկրամասերի, այնդեռ էլ նահանգի այլ Երջանների հետ համեմատած, արագադրի ու գործազրկության ամենաբարձր ցուցանիշներն են: Ըստ Միգրացիայի միջազգային կազմակերպության 2002թ. վերջերին իրականացված հարցման, Ախալքալաֆի Երջանում հարցված ընտանիքների 42,7%-ի մոտ ընտանիքի անդամներից առնվազն մեկը մեծադեռ բնակվում է արտասահմանում: Համեմատության համար նշենք, որ Ախալքալաֆի Երջանում այդ ցուցանիշը կազմում է 17%: Արագադրածների ճնշող մեծամասնությունը թողել է իր բնակավայրն աշխատանք գտնելու նպատակով: Գործազրկության մակարդակը Ախալքալաֆի Երջանում 2002թ. վերջերին կազմում էր 51,3%, այն դեռևս էր Ախալքալաֆի Երջանում՝ 33,4% (հիշեցնենք, որ հարցումն անցկացվել էր նախքան ԲԹՋ նավթամոլի շինարարության մեկնարկը): Գործազուրկների մոտավորապես 75%-80%-ն ի վիճակի չէր ընդհանրադեռ աշխատանք գտնելու, իսկ 10%-15%-ը չէին կարող աշխատանք գտնել ըստ մասնագիտության²⁰: Արդեռ ըստ վրացի ուսումնասիրողների կողմից արված սոցիոլոգիական հարցումների սվյալների՝ ղոնեցիալ միգրանտների կամ Վրաստանից արագադրելու որոշում ընդունած մարդկանց թիվը Ջավախքի հայ բնակչության մեջ 4-5 անգամ բարձր է, քան երկրի վրացական կամ ադրբեջանական ազգաբնակչության մեջ²¹:

Իրավիճակը բարդանում է Ջավախքի հայերի կողմից սնեստական կամ սոցիալական դժվարությունների քաղաքական ընկալմամբ: Փորձից ելնելով՝ նրանք գտնում են, որ սոցիալ-սնեստական ու հումանիտար խնդիրներն ունեն քաղաքական ենթատեքստ: Համադասասխանաբար, նման խնդիրների լուծումը հնարավոր է միայն սեղական ինքնակառավարման ոլորտում առավել լայն իրավասություններ ստանալու միջոցով՝ հաշվի առնելով առկա եվրոպական ու միջազգային չափանիշները եւ Վրաստանի կողմից Եվրախորհրդի եւ այլ կազմակերպությունների առջեւ ստանձնած դարսավորություններ²²:

ԵԱՀԿ-ի 1999թ. Ստամբուլի զագաքնաժողովից հետո, որի արդյունքում

20 Economic Capacity Building Project Samtskhe – Javakheti. Mid-term Report // IOM: Tbilisi, November 2002. P.6-9.

21 Сванидзе Г., Сванидзе Д. Эмиграция из Грузии и ее причины (результаты социологического опроса) // Миграция на Кавказе: Материалы конференции / Под ред. Искандаряна А. СМІ: Ереван, 2003. С.132.

22 Memorandum – The Situation in the Samtskhe-Javakheti Region in Georgia and Georgia's Obligations and Commitments before the Council of Europe. Submitted to the Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee) Submitted by the Council of Armenian Non-Governmental Organizations of the Samtskhe-Javakheti Region in Georgia, 21.10.2004; Армяне Джавахка: интеграция - не слияние, самоуправление – не сепаратизм // www.regnum.ru, 25.10.2004.

կնվվեց Վրասանի սարածֆում սեղակայված ռուսական ռազմաբազաների վերաբերյալ հայտնի համաձայնագիրը, մի ֆանի արեւմտյան վերլուծական հաստատություններ սարածաժառանգային, այդ թվում՝ սոցիալ-սնտեսական ոլորտում, զարգացումների վրա այդ ռազմաբազաների հնարավոր դուրսբերման ազդեցության հարցով ուսումնասիրություններ իրականացրեցին: Տվյալ հեսագոսությունների արդյունքները միայն հաստատեցին առկա կարծիքը, որ ռուսական 62-րդ ռազմաբազան Ջավախքի համար կարելու սնտեսական գործոն է, եւ դրա շուսափույթ վերացումը կարող է ունենալ լուրջ բացասական հետեւանքներ՝ չնայած միջազգային դոնոր-կազմակերպությունների կողմից նախատեսվող երկրամասի սնտեսական առողջացման լայնածավալ ծրագրերի իրականացմանը: Ինչդեռ նշում էր Ռազմավարական հեսագոսությունների միջազգային ինստիտուտի փորձագէտ Օկսանա Անոնենկոն, այն մարդկանց թիվը, որոնց եկամուտն ուղղակիորեն կաղված էր ռուսական ռազմաբազայի հետ, կազմում էր Ջավախքի ազգաբնակչության 10,4%-ից ավելին (6-7 հազար մարդ): Մակայն այն բնակիչների թիվը, որոնց անուղղակի եկամուտն այս կամ այլ կերպով շղկաղված էր ռազմաբազայի հետ, մի ֆանի անգամ գերազանցում էր այդ թիվը: 62-րդ ռազմաբազան զգալի ազդեցություն ուներ ոչ միայն Ջավախքի, այլ նաեւ ամբողջ Սամցխե-Ջավախք նահանգի սնտեսության վրա: Լինելով սեղական գյուղատնտեսական արտադրանքի խոշորագույն տղառող՝ այն օժանդակում էր առեւտրի եւ ձեռներեցության զարգացմանը (2001թ. սվալներով ռազմաբազայի աւխասավարձի ընդհանուր ֆոնդը ամսական կսրվածով կազմում էր շուրջ 6 մլն. ռուբլի, ինչն համարժեք էր մոտ 207 հազ. դոլարին, իսկ 2002թ. այդ գումարն աճեց մինչեւ 8 մլն ռուբլու): Ռազմաբազայի անուղղակի ազդեցությունը Ջավախքի սոցիալ-սնտեսական կացության եւ բնակիչների կենսամակարդակի վրա նույնդեռ զգալի էր: Այն արտոնություններ էր սալիս սեղական բնակչությանը Ռուսասանի եւ Հայասանի հետ սրանտղորսային հաղորդակցության ոլորտում, լույսով ու ջեռուցմամբ աղահովում շրջակա բնակելի թաղամասերը, թույլ սալիս օգսվելու կայազորային դղրոցի եւ ռազմական հոսղիսալի ծառայություններից²³: Ինչեւէ, հայազգի զինծառայողների մեծ մասին 2004թ. աւխասանքից ազատելուց հետո, 62-րդ ռազմաբազայի դեղը Ջավախքի սնտեսական կյանքում էականորեն նվազել է:

Վրասանի կառավարությունը կարողացաւ առավելագույնս օգսագործել այն ֆաղաբնական ռեսուրսը, որը սալիս էր Ախալխաղաում ռուսական ռազմաբազայի առկայությունը եմրուպացիների եւ ամերիկացիների աշքում «չարաշահելով» սեղակական բնակչության կենսական խնդիրների

23 Antonenko O. Assessment of the Potential Implications of Akhalkalaki Base Closure for the Stability in Southern Georgia. P.25-26.

լուծման գործում ռուսական ռազմաբազայի անսայլընհրանալիս լինելու, շրջանի բազմաթիվ քնակիչների դեպի Ռուսաստան սեզոնային արձակուրդ աշխատանքների մեկնելու, եւ, դրա հետեւանալով, Ռուսաստանի հետ Չավախի հայերի կապվածության փաստերը: Կարելի է, նույնիսկ, ասել, որ դեռեւս 1990-ական թվականների վերջերից վրացական իշխանություններն ու փորձագետները Չավախում «ռուսական գործոնով», դարձադէպ, որոշ չափով «Շանսաժի» էին ենթարկում ԱՄՆ-ին եւ Եվրոդալիին, ինչը բացառում է այն փաստը, թէ ինչու առ այսօր դաշնական Թրիլիսին չի ձեռնարկել որեւէ իրական ֆայլեր այդ սարածաւրջանում սոցիալ-սնտեսական կացության բարելավման ուղղությամբ:

Բոլոր դեղմերում, միանշանակ է, որ Ախալքալաքից ռազմաբազայի դուրսբերման ավարտից հետո սարածաւրջանը բախվելու է բավականին լուրջ սնտեսական խնդիրների: Վրացական իշխանությունները բազմիցս հայտարարել են, որ այդ խնդիրները մասամբ կարող են լուծել վրացական բանակի կարիքների համար Չավախի ազգաբնակչությունից սննդամթերքի գնումները²⁴: Սակայն, դեռ է հաւելի առնել, որ ըստ «Ա-Ինֆո» գործակալության, Վրաստանի դաշնայնության նախարարության սվյալներով, վրացական բանակը, որ ծառայում է շուրջ 20 հազ. մարդ, սդառում է ամսական 300 տննա կարտֆիլ, 120 տննա կաթ, 12 տննա կաթնաւոռ, 12 տննա թրվասեր, 150 տննա միս, այն դեղմում, երբ Ախալքալաքի եւ Նինոծմինդայի ւրջաններն ընդհանուր առմամբ սալիս են 15-20 անգամ ավելի շատ գյուղատնտեսական արտադրանք, քան անհրաժեշտ է վրացական բանակին: Այնդէս որ, եթէ անգամ այդ խոստումն ի կատար ածվեր, միեւնույնն է, այն մեծ դեր չէր ունենալու տեղական տնտեսության զարգացման համար: Սակայն վրացական բանակի կողմից սննդամթերքի գնումների հարցն այդդէս էլ մնաց դասարկ հայտարարություն: 2005թ. դեկտեմբերին Ախալքալաքի ւրջանային վարչության դեկավարությունը նույնիսկ նամակ հղեց Վրաստանի դաշնայնության նախարարություն, որի մեջ հիշեցնում էր այդ խոստման մասին: Նամակում նշվում էին 200 ջավախցի ֆերմերների անուններ, որոնք իրենց արդարեւ բանակին վաճառելու ցանկություն էին հայտնել²⁵:

4.3 Միջազգային հանրության մասնակցությունը սարածաւրջանի տնտեսական վերականգնման գործընթացներում.

Վերջին տարիներին Չավախում, հավանաբար, ամենանեծ թվով նախագծեր էին իրականացվում ՄԱԿ-ի կանալորների ծրագրի (ՄԱԿ ԿԾ)

---

24 Грузинскую армию будут кормить армяне // www.regnum.ru, 05.07.2005.
25 У Минобороны Грузии короткая память – письмо-напоминание из Джавахети // www.regnum.ru/news/562599.html, 19.12.2005.

կողմից: Այդ նախագծերի մեծամասնությունը իրականացվել է Նինոծմինդայի Երջանում, թեև 2003 թվականից սկսած կազմակերպությունը ծրագրեր է իրականացնում ողջ սարածաօրջանում:

«*Բաց հասարակության վրացական հիմնադրամ*» (*Open Society Georgian Foundation (OSGF)*) կազմակերպության կողմից ֆինանսավորող Սամցխե-Ջավախքի հասարակական զարգացման *Horizonti* ծրագիրն իրականացվում է 2001 թվականից եւ ուղղված է ինֆնակառավարման մարմնի (սակրեբուլոյի) ու բնակչության միջեւ անմիջական կաղերի հասսասմանը: Յուրաֆանչյուր գյուղի համար ֆինանսավորման առավելագույն գումարը կազմում է 15 000 ԱՄՆ դոլար: Արդյունքում ՈԿԿ-ներ հիմնադրվեցին Խոսոդիա, Աբուլ, Օլավեր, Բարալեթ, Գոգաւեն եւ Ափնիա գյուղերում: Սակայն, ողեֆ է նեւել, որ այս 6 բնակավայրերից 2-ը՝ Գոգաւենն ու Ափնիան, ունեն հիմնականում վրացի ազգաբնակչություն, մյուս 2-ը՝ Բարալեթ եւ Խոսոդիո, խառը՝ հայ-վրացական ազգաբնակչություն: Ընդ որում, այդ վեց համայնքների ղեկավարներից երեքը՝ Էթնիկ վարցիներ են, մեկը՝ հույն եւ միայն երկուսը՝ հայեր²⁶: Բացի դրանից, ինչոյեւ նեւում են հայկական գյուղական համայնքների ներկայացուցիչները, սվյալ կազմակերպության կողմից վրացական գյուղերի ֆինանսավորման ծավալը զգալիորեն գերազանցում է հայկական գյուղերին հասկացված գումարի չափը: Տվյալ դեղում սկնհայս է այն միտումը, որ միջազգային այն հիմնադրամներն ու կազմակերպությունները, որոնց կառույցները կամ ներկայացչությունները Սամցխե-Ջավախք սարածաօրջանում ղեկավարվում են վրացիների (հիմնականում Թբիլիսիից կամ Վրասսանի այլ Երջաններից) կողմից, ֆինանսական միջոցների վերաբաւխման, զարգացման սարբեր ծրագրերի իրականացման հարցերում բացահայս խսրականություն են դրսեւորում, ընդ որում, ոչ միայն Ջավախքի (Ախալբալաքի եւ Նինոծմինդայի Երջաններ) նկասմամբ ընդհանրաղեւ, այլ նաեւ այդ Երջանների ներսում:

2000թ. սեղեմբերից մեկ այլ՝ Mercy Corps կազմակերպությունը, ծրագրեր է իրականացնում Ջավախքում USAID-ի կողմից հովանավորվող «Արեւելյան Վրասսանի համայնքների մոքիլիզացման նախաձեւնության» ծրագրի Երջանակներում: 2003 թվականից ՄԱԿ-ի զարգացման ծրագիրը (UNDP) իրականացնում է Սամցխե-Ջավախքի համարկված զարգացման ծրագիրը (*Samtskhe-Javakheti Integrated Development Programme(SJIDP)*): 5 սարի սեւողությամբ այս ծրագրի ընդհանուր արժեւեր 4 757 հազ. ԱՄՆ դոլար է: Ծրագրի ամենահեռանկարային միջոցառումներից մեկն է լինելու *Սամցխե-Ջավախքի սարածաշրջանային ենթակառույցների վերակսննգնման ծրագիրը (Samtskhe-*

26 Wheatley J. Obstacles Impeding the Regional Integration of the Javakheti Region of Georgia. P.25-26.

Javakheti Regional Infrastructure Rehabilitation Project (RIRP)), որն ուղղված է սարածաօբչանային ենթակառուցվածքի վերականգնմանն ու զարգացմանը: Այս ծրագիրը, որը մեկնարկել է 2003թ., ունենալու է 36 ամիս տևողություն եւ արժեւնալու է 3 700 հազ ԱՄՆ դոլար²⁷:

Հիշատակման արժանի է՝ Մեծ Բրիտանիայի միջազգային զարգացման գործակալության (DFID-ի) կողմից 2000-2002թթ. իրականացվող Վրաստանի կառավարման եւ քաղաքացիական հասարակության ծրագիրը (*Georgia Governance and Civil Society Project (GOCISP)*), որի օգնությամբ հիմնականում կազմակերպվում էին տեղական ինֆրակառավարման եւ ընտրական քաղաքականության հարցերով արթն սեմինարներ: ԵԱՀԿ-ի հակամարտությունների կանխարգելման եւ համարվման ծրագիրը (*Conflict Prevention and Integration Programme*) համեմատաբար նոր նախագիծ է, որն իր ծավալներով բավական մեծ եւ բազմակողմանի է: Թեև ծրագիրը մեկնարկել է 2003թ. մայիսին, նրա բաղադրիչներից մեկը՝ ազգությամբ հայերի համար վրաց լեզվի դասընթացները, սկսվել են դեռ 2002թ. մայիսից: Ծրագրի օգնությամբ վրացերենի դասընթացներ կազմակերպվեցին նաեւ Թբիլիսիի ղեռնարկային համալսարանի Ախալքալաքի բաժանմունքի առաջին կուրսի հայ ուսանողների համար: Ծրագրի բաղադրիչներից է վրացական հեռուստաընկերություններով հեռարձակվող նորությունների հայերեն համաժամանակյա քարզմանության իրականացումը: Ծրագրի օգնությամբ «Մեսխ-ժողովրդավարների միության» եւ «Քարեփոխումների եւ ժողովրդավարական զարգացման կենտրոնի» անմիջական մասնակցությամբ, Ախալքալաքում նախատեսվում է բացել «Իրավական խորհրդատվության կենտրոն»²⁸:

Չավախում գործող միջազգային մեկ այլ դոնոր-կազմակերպություն է *Միջազգային ուղղափառ քրիստոնյա բարեգործական կազմակերպությունը (International Orthodox Christian Charities (IOCC))*: Կազմակերպությունը ծրագրեր է իրականացնում երկու ուղղություններով՝ մարդասիրական օգնության հասկացում (սնունդ դորոցական ցածր արժեքի երեխաների համար) եւ փոքր ձեռներեցության զարգացում (հիմնականում ուսուցման դասընթացների կազմակերպում): 2003թ. վերջերին կազմակերպությունն ընդհատեց իր գործունեությունը Չավախում, թեւ շարունակում է մի քանի նախագիծեր իրականացնել Ախալքալաքում: Դրանից բացի, Չավախում ոչ մեծ ծրագրեր են իրականացնում «Եվրասիա» հիմնադրամը, «Օֆսիան», ինչպես նաեւ «Վորդ

27 www.undp.org/ge/Projects/samjav.html.

28 ԵԱՀԿ Վրաստանում զերագույն հանձնակատարի գրասենյակի ծրագրերի համադրող Բեթրիս Շուլտերի կողմից հեղինակված սրամադրվածություններ (Beatrice Schullter, OSCE HCNM Georgia Programme Coordinator), 08.02.2006. Տե՛ս մանրամասն նաեւ՝ www.osce.org/hcnm/

վիճն» կազմակերպությունները:

Ինչդեռ ընդգծում են արեւմտյան փորձագետները, հասկառէս Ախալցխայի եւ Սամցխե-Չավախֆի այլ (Ադիգեւնի, Ատլինձայի եւ Բորժոմի) Երջանների հեճ համեմասաճ՝ Չավախֆի բնակչոթթոնն արհամարհվաճ է միջազգային հանրոթթյան կողմից: Միայն մի քանի միջազգային կազմակերպոթթոններ Չավախֆում ներկայացուցոթթոններ ունեն: Ինչդեռ վկայոմ են ճեղական ՈԿԿ-ների, ինչդեռ նաեւ Ախալքալաֆի եւ Նիոնճմիոդայի Երջանների վարչակազմների ներկայացուցիչները՝ այդ դոնորական նախազճերը, բացառոթթյամբ ճեղեկասվական ճրագրերի, իրական ներգորճոթթոն չեն ունենոմ²⁹:

ՈԿԿ-ների եւ միջազգային կազմակերպոթթոնների գորճունեոթթյան հեճ կաղվաճ մյոս խնդիրը դոնոր-կազմակերպոթթոնների կոռոմղացվաճոթթյան բարճր ասսիճանի մասին ճեղական բնակչոթթյան մոճ ձեավորվաճ կարճիքն է: Թեեւ այդ խնդիրը հրասաղ է ամբողջ Վրասանի մասսաբոլ, սակայն Չավախֆի դեղոմում այն բարդանոմ է նրանոլ, որ դոնոր-կազմակերպոթթոններն այնճեղ գորճոմ են գրեթե բացառաղեւ Թբիլիսիոմ ու Ախալքխայոմ իրենց ներկայացուցոթթոնների միջոցոլ, որոնք քիչ ուսաղրոթթոն են հասկացնոմ Չավախֆում իրականացվող ճրագրերին: Երկրորդը, Վրասանոմ սարբեր բնոթթի ճնսեսական նախազճեր իրականացնող միայն մեկ միջազգային կազմակերպոթթոն (բացի Փոքրամասնոթթոնների խնդիրներոլ եվրողական կենսրոնից)՝ ՄԱԿ-ի զարգացման ճրագրիը, Ախալքալաֆում ներկայացուցոթթոն ունի: Եւ խնդիրը նրանոմ չէ, որ եթե Ախալքխան է Սամցխե-Չավախֆի վարչական կենսրոնը, այնճեղ էլ ողեճ է կենսրոնանան դոնոր-կազմակերպոթթոնների հիմնական ներկայացոթթոնները: Սամցխե-Չավախֆի այլ Երջաններոմ, որճեղ, ի սարբերոթթոն Ախալքալաֆի եւ Նիոնճմիոդայի, հայ բնակչոթթոնը գերակոռող չէ, ես մեճ թվոլ մարդասիրական կազմակերպոթթոնների ներկայացուցոթթոններ կան: Բացի դրանից, Ախալքխայոմ գրասենյակներ ունեցող ՈԿԿ-ներից եւ միջազգային կազմակերպոթթոններից միայն փոքր մասն է ճրագրեր իրականացնոմ Չավախֆում: Ընդ որոմ, Չավախֆի համարկմանն ու ճնսեսական զարգացմանն ողղվաճ միջոցների զգալի մասը լավագոյն դեղոմում մնոմ են Ախալքխայոմ եւ արղյոմնոմ իրականացվոմ են միայն Չավախֆի որոճ ՈԿԿ-ների սուբսիդավորմանն ողղվաճ ձեական ճրագրեր կամ համասեղ նախազճեր:

Այսպիսոլ, կարելի է պնդել, որ սարբեր միջազգային կազմակերպոթթոնների կողմից իրականացվող, այդ թվոմ ուղղակիորեկն սարաճաշրջանի խնդիրների լոճմանն ուղղվաճ ճախարոն ճրագրերը, Չավախֆ

29 Wheatley J. Obstacles Impeding the Regional Integration of the Javakheti Region of Georgia. P.28.

չեն հասնում: Վրաստանի այլ Երջանների հետ համեմատած՝ երկրամասը չի արժանանում միջազգային դոնոր-կազմակերպությունների ուժադրության, նույնիսկ վերջին ժամանակներում երկրի կողմից ստացվող նշանակալից ֆինանսական օգնության ֆոնի վրա:

Սակայն, անգամ Ախալցխայի Երջանի սեղական հայ բնակչությունը եւ ենթարկվում է խսրական վերաբերմունքի: Նման բնույթի վերջին օրինակներից մեկն է ԱՄՆ միջազգային զարգացման գործակալության կողմից նախագծերի բաշխման ընթացքում սեղի ունեցածը: Գործակալության կողմից իրականացվող «Տեղական ինքնակառավարման մեջ հանրության մասնակցությունը» ծրագրի (արժողությունը 50 000 դոլար) 2006թ. 26-27 ադրիլին կայացած բնարկման ընթացքում, մասնակիցների ընտրությունն անցավ խսրական սկզբունքով: Մասնավորադես, չէին հրավիրվել 15 հայկական գյուղերը ներկայացնող բոլոր հինգ հայ համայնքների ներկայացուցիչները, այն դեդոքում, երբ վրացական գյուղական համայնքները ներկայացված էին ամբողջությամբ: Հասարակական կազմակերպությունների մակարդակում հրավիրված էին միայն երկու հայ, այն դեդոքում, երբ վրացական կողմն ավելի մեծաքիվ էր³⁰:

Հայ բնակչության նկատմամբ սնեստական խսրականությունը երեսում է նաեւ Ջավախքում սնեստական նախագծերի իրականացման այլ օրինակափություններ վերդոծելիս: Մասնավորադես, դասահականություն չէ այն փաստը, որ հասկադես վրացական գյուղերում եւ իրականացվում դեսական բյուջեով ֆինանսավորվող կարետրագույն սնեստական ծրագրերը: Այսդես, վերջերս հայսնի դարձավ, որ Նինոծմինդայի Երջանի աջարներով բնակեցված Մդասովկա գյուղը ռուսով ունենալու է սեփական ՀԷԿ, որն ամբողջովին բավարարելու է գյուղի էլեկտրեներգիայի դահանջը: Խնդիրը լուծվելու է Վրաստանի եւ Աջարական Ինքնավար Հանրադեսության կառավարական ֆոնդերի միջոցներով, ինչով եւ դայմանավորված է այն փաստը, որ ընտրվել է սվյալ գյուղը, որը Նինոծմինդայի Երջանի միակ բնակավայրն է, որտեղ ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո Վրաստանի իշխանություններին հաջողվեց իրականացնել երկրի այլ Երջաններից վրացիների բնակեցման ծրագիր³¹:

Մեծ նշանակություն ունեն նաեւ Ջավախքում ենթակառույցների եւ հաղորդակցության ուղիների զարգացման խնդիրները: ՏարածաԵրջանի սնեստական վերակենդանացման համար առավել նշանակալից նախագծերից է «Հազարամյակի մարսահրավերներ» («Millennium Challenge») ամերիկյան ծրագիրը: Ծրագրով հասկացվող միջոցների մեծ մասը նախատեսվում է

30 Дискриминация в рамках USAID (Грузия) // www.regnum.ru/news/631666.html, 27.04.2006.

31 В Джавахке будет построена малая ГЭС, однако, в основном для заселенного аджарами села Спасовка // ИА «Ноян Тапан», 01.02.2006.

ծախսել Ջավախֆով անցնող 245 կմ երկառնուղու ունեցող ճանապարհների վերանորոգման վրա: Միևնույն ժամանակ, դարձ է, որ Ջավախֆում ճանապարհների շինարարությունը Վրաստանի համար ունի կարևորագույն աշխարհաբաղաձայնական եւ ռազմավարական նշանակություն, քանի որ, առաջին հերթին Թուրքիայի հետ իր փոխհարաբերություններում, բազմաթիվ սրանդորսային խնդիրներ է լուծում: Ծրագրի իրականացման համար միջոցների հասկացումն սկսվել է 2006թ. հունվարի 1-ից, ծրագրի տևողությունը 5 տարի է, իսկ արժեքը՝ 102,2 մլն. ԱՄՆ դոլար³²:

Ըստ Վրաստանի կառավարության եւ «Հազարամյակի մարտահրավերներ» կորորացիայի միջեւ ստորագրված դայմանագրի Սամցխե-Ջավախֆի ճանապարհների վերանորոգումից հետո, Թբիլիսիից մինչեւ Ախալքալաք ուղևորության ժամանակը կրճատվելու է գրեթե 3 ժամով՝ ներկայիս 6,5 ժամից մինչեւ 2,8 ժամ: Այդպիսով, կրճատվելու են նաեւ ֆերմերների կողմից ամրանքի տեղափոխման ծախսերը, ինչը նպաստելու է սարածաբանի գյուղատնտեսության զարգացմանը: Դրա հետ մեկտեղ, ինչպես նշվում է դայմանագրի տեքստում, դաշտնական Թբիլիսիի համար, ծրագրի իրականացումը կարևոր է նաեւ այն առումով, որ այն նպաստելու է «Վրաստանի մնացած բնակչության Սամցխե-Ջավախֆի բնակչության սոցիալական, բաղաձայնական եւ տնտեսական համարկմանը»: Վրացական իշխանությունների համար սլյակ նախագծի կարևորությունը նաեւ կայանում է Թբիլիսիի եւ երկրի այլ բնակչության Թուրքիայի ու Հայաստանի հետ սրանդորսային ավելի կարճ հաղորդակցության հաստատման միջոցով միջազգային առեւտրի խթանման մեջ: Տարածաբանում վերանորոգվելու կամ կառուցվելու են հետևյալ ճանապարհները.

- «Թելեշի-Կողա-Ծալկա» մայրուղին, որը կաղում է Վրաստանի կենտրոնական բնակչության Ծալկայի բնակչության հետ,
- «Ծալկա-Նինոծմինդա» մայրուղին,
- «Ախալքալաք-Նինոծմինդա-Հայաստանի սահման», «Ախալքալաք-Թուրքիայի սահման» մայրուղիներ:

Ջավախֆը մասամբ ընդգրկվելու է նաեւ ծրագրի, արդեն ամբողջ Վրաստանի մակարդակով իրականացվելիք, այլ նախագծերում: Մասնավորապես, նախատեսվում է ստեղծել ձեռներեցության զարգացման հիմնադրամ (32,5 մլն. ԱՄՆ դոլար), իրականացնել բնակչության եւ մուկիցիդալ ենթակառուցվածքների (այդ թվում ջրամատակարարման, կոյուղու, ոռոգման համակարգերի, գազիֆիկացման) վերանորոգման ծրագրեր (60 մլն ԱՄՆ դոլար),

32 Millennium Challenge Compact between the United States of America through the Millennium Challenge Corporation and the Government of Georgia // www.mcg.ge.

ինչդեռ նաև ֆերմերներին ու գյուղատնտեսական առևտրային արտադրողներին տեխնիկական օժանդակության և դրամաշնորհների սրամատչելի ծրագիր (15 մլն. ԱՄՆ դոլար):

Այսպիսով, «Հազարամյակի մարտահրավերներ՝ Վրաստան» ծրագրի հաջող իրականացման դեղմում, սոցիալ-սնտեսական կացությունը Չավախիում կարող է զգալիորեն բարելավվել³³:

Պես և նոել, որ «Հազարամյակի մարտահրավերներ» ծրագրին գուցահեռ, Չավախիում նախատեսվում է իրականացնել սրանադորային որոշ ենթակառուցումների վերանորոգում՝ այլընտրանքային միջազգային դոնորական նախագծերի միջոցներով: Մասնավորապես, Վերակառուցման և զարգացման եվրոպական բանկը նախատեսում է ֆինանսավորել Ախալքալաք-Քակուրիանի (Բորժոմիի շրջան) ավտոմոբիլային ճանադարհի վերանորոգումը:

Իր վերջին հարցազրույցներից մեկում՝ Սամցխե-Չավախիի նահանգադես Գեորգի Խաչիձեն հայտարարեց, որ «Հազարամյակի մարտահրավերներ» ծրագրի իրականացման հետ մեկտեղ նախատեսվում է նաև Ծալկա-Նինոծմինդա երկաթգծի վերականգնումը, ինչդեռ նաև սարածաշրջանի ամբողջական գազիֆիկացումը և ջրմուղային համակարգի վերականգնումը: Վարչադես Ջ. Նոդայիդելին հայտարարել է ենթակառուցումների վերականգնման ծրագրերի իրականացումից հետո Ախալքալաք քաղաքում կարևորագույն կրախմակի արտադրության խոշոր ձեռնարկության կառուցման կառավարության նախագծի մասին³⁴:

4.4. Կրթության և մշակույթի խնդիրներ

Սամցխե-Չավախիի սարածաշրջանում 2005թ. սկզբների սվյալներով գործում էր 253 (47 սարական, 63 ոչ լրիվ, 143 միջնակարգ) դպրոց: Դրանցում սովորում էր 36,295 աշակերտ (սարական դպրոցներում՝ 615, ոչ լրիվ դպրոցներում՝ 63, միջնակարգ դպրոցներում՝ 31,748): Ուսուցչական կազմի թիվն էր 4,569 մարդ:

Ըստ Սամցխե-Չավախիի շրջանների՝ դպրոցները հետեյալ կերպ են քաշխված.

---

33 Millennium Challenge Compact between the United States of America through the Millennium Challenge Corporation and the Government of Georgia.

34 Начинать какие-то проекты в Джавахетии экономически невыгодно: интервью губернатора края ИА REGNUM // www.regnum.ru, 27.06.2005.

Աղյուսակ 9. Մամցիտե-Չավախի դորոցների քանակն ու կազմը

Երջան	Տարրական դորոցներ	Ոչ միջնակարգ դորոցներ	Միջնակարգ դորոց	Ընդամենը դորոցներ	Ուսուցիչների թիվը	Ուսանողների թիվը
Ադիգենի	21	11	13	45	492	3.742
Ասոխինձայի	3	7	12	22	386	2.500
Ախալքալախի	3	18	47	68	1.407	11.129
Ախալցխայի	8	10	28	46	869	7.943
Բորժոմի	11	8	14	33	628	5.139
Նինոծմինդայի	1	9	29	39	787	5.842
Ընդամենը	47	63	143	253	4.569	36.295

Մամցիտե-Չավախում գործում է 132 վրացական (15,963 աշակերտ), 104 հայկական (17,147 աշակերտ), 4 ռուսական (1,264 աշակերտ), 6 վրաց-հայկական (629 աշակերտ), 4 վրաց-ռուսական (1,192 աշակերտ), 2 ռուս-հայկական (62 աշակերտ) եւ 1 վրաց-հայ-ռուսական դորոց (40 աշակերտ): Ադիգենի երջանում գործում են 44 վրացական եւ 1 վրաց-հայկական դորոց, Ասոխինձայի երջանում՝ 21 վրացական եւ 1 հայկական դորոց, Ախալքալախի երջանում՝ 8 վրացական, 56 հայկական, 1 ռուսական եւ 3 վրաց-հայկական դորոց, Ախալցխայի երջանում՝ 28 վրացական, 15 հայկական, 1 վրաց-հայկական, 2 վրաց-ռուսական դորոց, Բորժոմի երջանում՝ 27 վրացական, 3 հայկական, 1 վրաց-հայկական եւ 2 վրաց-ռուսական դորոց, Նինոծմինդայի երջանում՝ 4 վրացական, 29 հայկական, 3 ռուսական, 2 ռուս-հայկական եւ 1 վրաց-հայ-ռուսական դորոց³⁵:

Մամցիտե-Չավախի սարածաերջանում գործում է 3 ղեկավար եւ 2 մասնավոր ԲՈՒՀ: Ախալքալախում 2002թ. բացվել է Թբիլիսիի ղեկավար համալսարանի Չավախի բաժանմունքը: Ուսուցումը սարվում է վրացերենով, դասախոսական կազմը բաղկացած է 20 հոգուց: Ընդ որում, ղեկավար եւ նեղ, որ Ախալքալախից եւ Նինոծմինդայից էին ուսանողների միայն կեսը (եւ միայն բացման առաջին տարում), մնացած մասը եկել էին Թբիլիսիից ու Վրաստանի տարբեր երջաններից: Վերջին ուսումնական տարում այդտեղ Չավախից ընդունվել է ազգությամբ հայ միայն երկու դիմորդ, բարձրագույն կրթություն ստանալ ցանկացող հայ երիտասարդների մեծամասնությունը հարկադրված է մեկնել Հայաստանի Հանրապետություն կամ Ռուսաստան:

Չավախի կրթության եւ մշակույթի համակարգի նյութատեխնիկական ադախովվածությունը ծայրասիժան ցածր մակարդակի վրա է, դորոցների մեծամասնությունը վթարային վիճակում են: Կառավարության կողմից հայ դորոցների կարիքների նկատմամբ որեւէ ուշադրություն չի դրսեւորում: Ինչդեռ նշում

35 Samtskhe-Javakheti: Realities and Perspectives. UNDP:Tbilisi, 2004. P.47-48; Ախալքալախի երջանի վարչակազմից սուսցած սլյալներ:

են արեւմտյան փորձագէսները՝ «Դորոցների շենքերն ընդհանուր առմամբ վասթար վիճակում են, վաս են մեկուսացված եւ դժվարությամբ են ջեռուցվում: Դորոցների կենսրոնական ջեռուցման համակարգը, որո՞ւ բացառություններով, չի գործում, եւ ջեռուցումն իրականացվում է վառարանների միջոցով: Քանի որ վարչակազմի կողմից վառելափայտի հասկացումները բավարար չեն, առակետները դակասող վառելափայտը կամ ածուխն իրենք են հայթայթում: Չմեռները դասասենյակների ջեռնասիճանն իջնում է թույլատրելի մակարդակից ցածր՝ ազդելով առակետների կրթության եւ առողջության վրա, իսկ ամենացուրս ամիսների ընթացքում դասերը, հաճախ, չեն կայանում»³⁶:

Դորոցների վերանորոգման գործում որոշակի աջակցություն են ցույց տալիս ներկայումս արտասահմանում, հիմնականում՝ Ռուսաստանում եւ ԱՄՆ-ում, բնակվող ծնունդով ջրավախֆցի առանձին անհասներ, ինչդէս նաեւ հայկական սփյուռքի մի շարք կազմակերպություններ: Այնուամենայնիվ, ինչդէս դորոցներն, այնդէս էլ դրանց սեխնիկական զինվածության մակարդակը բացարձակադէս չի համադասատխանում կրթական գործընթացի դահահանջներին. «Չավախֆի դորոցներից եւ ոչ մեկը զինված չէ սարքին համակարգիչներով: Ուսուցիչները զարմանում էին, երբ նրանց հարցնում էին, թե, արդյո՞ք, դորոցն ունի համակարգիչներ»³⁷:

Փորձագէսները նույն են սարածաբջանի վրացական դորոցների հե՞ս համեմատած հայկական դորոցների նկատմամբ վրացական իշխանությունների խտրական վերաբերմունքը. «Երկու բջանային կենսրոնների (Ախալքալաք եւ Ախալքխա) հայկական դորոցների սնորենները բողոքում են, թե միջազգային օգնության եւ կառավարության օժանդակության մեծ մասը գնում է վրացական դորոցներին, իսկ հայկական դորոցներն արհամարհված են: Ըստ Ախալքալաքի տեղական ինքնակառավարման մարմնի դեկավար Նաիրի Իրիցյանի, միայն վրացական դորոցն է ջեռուցվում, իսկ հայկական դորոցների առակետները ջեռուցման համար դարտավոր են իրենց սեփական վառելափայտը բերել: Թեեւ հայալեզու դորոցները ղետական են, նրանք կախված են ծնողների կամ Հայաստանի կառավարության աջակցությունից»³⁸:

Հայաստանի Հանրադէտության կառավարությունը հայկական դորոցներն ադահովում է դասազրբերով, իրականացնում որո՞ւ դորոցների վերանորոգում, սակայն օգնության ծավալը չափազանց անբավարար է, եւ անհրաժե՞տ է ինչդէս Վրաստանի, այդդէս էլ միջազգային հանրության ռեսուրսների ավելի ակտիվ ներգրավում:

36 Hertoft M. Javakheti: The Temperature 2005 // ECMI Georgia Occasional Paper #1, Tbilisi, April 2006. P.28.

37 Նւլ. աւխ., էջ 31:

38 Korth B., Stepanyan A., Muskhelishvili M. Language Policy in Georgia. P.36.

4.5. Քաղաքական գործընթացները սարածաբանում 2003թ. «Վարդերի հեղափոխությունից» հետո

Սամցխե-Ջավախում հասարակական-քաղաքական իրավիճակը, ի տարբերություն Վրաստանի շատ երջանների, «Վարդերի հեղափոխությունից» հետո անցած ժամանակաշրջանում զգալիորեն վաթարացել է: Տարածաբանի բազմաթիվ բնակիչների կարծիքով Թբիլիսիում նոր ղեկավարության իշխանության գալուց հետո տեղական հայ ազգաբնակչության նկատմամբ խսրական նդասակալաց քաղաքականությունը շարունակվում է:

Այսդեպ, Վրաստանի նոր ղեկավարությունը դասած ուժադրություն չի դարձնում միջազգային եւ եվրոպական կառույցների առջեւ էքսիկական փոքրամասնությունների դաստյանության եւ տեղական ինքնակառավարման կասարելագործման ուղղությամբ սսանձնած դյարսավորությունների վավերացման եւ կենսագործման վրա: Այդ հարցում այն հեռու չի գնացել Շեարդնաձեյի վարչակարգից: Ներկայումս Վրաստանի հասարակական-քաղաքական երջանակներում վարվող բանավեճը եւ վրաց քաղաքական քնսրախավի դիրքորոշումը, թույլ են սալիս խոսելու Ջավախի հայ ազգաբնակչության նկատմամբ քաղաքական կուրսի մեղմացման ցանկության բացակայության մասին, անգամ նրան ինքնակառավարման նվազագույն մակարդակի սրամադրման հարցում, չնայած այն բանին, որ դա նախաստավում է Վրաստանի կողմից սսանձնած դյարսավորություններով: Իրենց քաղաքականությունն իշխանությունները բացասում են երկրի հասարակական-քաղաքական եւ մշակութային կյանքին Ջավախի հայ բնակչության թույլ համարկմամբ եւ, որդես հետեւանք, դեսական վրացերեն լեզվի վաս իմացությամբ: Ընդ որում չի հիշասակվում այդ երեւոյթի դյարսձառը՝ հայ բնակչության կողմից վրացերենը սովորելու խթանի բացակայությունը, իսկ վրացերենին չսիրադեսելու վրացական կողմի հղումները կարող են վերաբերել միայն բուն Ջավախի (Ախալքալաքի եւ Նինոծմինդայի երջանների) բնակիչներին, այլ ոչ թե Վրաստանի հայության մնացած 60%-ին: Որդես աղյացույց՝ կարելի է վկայակոչել Վրաստանի ինչդես խորհրդային, այնդես էլ հեսխորհրդային ժամանակաշրջանի կադրային քաղաքականությունը:

Վերջին սարիներին սարածաբանում դյարբերաբար տեղի են ունենում լուրջ միջադեղեր: Այսդես, 2004թ. սեղեսմբերին, Նինոծմինդայի երջանում լուրջ բախումներ տեղի ունեցան տեղացի հայ բնակիչների եւ Վրաստանի ազգային անվսանգության երջանային վարչության աշխասակիցների միջեւ: Նինոծմինդա ժամանած վրացի չինովնիկները հարբած վիճակում խառնակչություն սարեցին՝ վիրավորելով հայերի ազգային արժանաղյասվությունը: Միջադեղին խառնվեց Նինոծմինդայի ոսիկանությունը, որը վորձեց կարգի հրավիրել վրացի հարբած

չինովնիկներին: Սկսվեց ծեծկռտուք, այնուհետեւ փոխհրաձգություն, որի արդյունքում հայազգի նսիկանները վնասվածքներ ստացան: Չնայած ցույց սկսած դիմադրությանը՝ վրացի դաւաճողները ձերբակալվեցին, սակայն որոշ ժամանակ անց սեղավոխվեցին Ախալցխա, իսկ սեղացի նսիկանները, Թբիլիսիի ճնշման տակ, շուտով հրաժարվեցին ցուցմունքներ սալ այս միջադեպի առնչությամբ, եւ գործը, փաստերն, փակվեց³⁹:

Մեկ այլ միջադեպ սեղի ունեցավ 2004թ. հոկտեմբերի 5-ին, երբ «Աւոց-Նինոծմինդա» էլեկտրափոխանցման բարձրալույս գծի համար հողահասկացում կատարելու (ընդամենը 0,7 հա) դատաւարական դիրքի չարաւատման մեղադրանքով ձերբակալվեց Նինոծմինդայի Երջանի նախկին ղեկավար Ռ. Արզումանյանը: Նույն օրը Ռ. Արզումանյանին սեղավոխվեցին Ախալցխա, որտեղ նա որոշ ժամանակ կալանքի տակ դաւաճեց, իսկ այնուհետեւ ազատ արձակվեց չմեկնելու մասին ստորագրություն ստանալու հետ: Ռ. Արզումանյանի ձերբակալությունը տարւային բողոքի ալիք բարձրացրեց Երջանում. հայ բնակչությունը բռնեց մի քանի վրացի վանականի՝ նրանց բաց թողնելով միայն Արզումանյանին կալանքից ազատելուց հետո: Վրաստանի իշխանությունները հայտարարեցին, որ «Աւոց-Նինոծմինդա» գիծն առանց համադաստիան իրավական հիմքի է կառուցվել, ինչի հետեւանքով նրանով հոսանք մատակարարել չի կարելի: Սակայն, զոյություն ունեն դաւաճողական դայմանագրեր, որոնց համաձայն Վրաստանի եւ Հայաստանի իշխանությունները, ի կատարումն Ռ. Քոչայանի եւ Է. Շեւարդնաձեի միջուկ կայացած դայմանավորվածության, դատարարում են իրականացնել այս ԷՓԳ-ի շինարարությունը: Ռ. Արզումանյանի ձերբակալման առիթներից մեկը դարձավ նաեւ Երջանում բանտարկյալների համար գաղութի կառուցման եւ, համադաստիանաբար, այդ կառույցի դատարարության համար վրացական ներքին գործերի ստորաբաժանումների սեղակայման, ինչպէս նաեւ Վրաստանի այլ Երջաններից որք երեխաների համար մանկատան հիմնադրման նախագծերի իրականացմանը խոչընդոտելու նրա փորձերը, նախագծեր, որոնք կարող էին հանգեցնել Երջանի բնակչության ժողովրդագրական կազմի փոփոխությանը եւ տանել միջէթնիկական ընդհարումների: Բացի դրանից, առկա էին լուրջ տարաձայնություններ Նինոծմինդայի Երջանի ղեկավարության եւ այդտեղ վերջին տասնամյակի ընթացքում հիմնադրված մի քանի վրացական մենաստանների ներկայացուցիչների միջուկ, որոնք ակտիվորեն միջամտում էին սեղական ինքնակառավարման հարցերին⁴⁰:

2005 թ. մայիսին Ախալցխայի գործաւատում ծառայող ջալախիցի 14 հայ

39 Երկիր, 10.09.2004:

40 Նինոծմինդայի Երջանի վարչակազմի ներկայացուցիչների եւ Ռ. Արզումանյանի հետ զոյություն:

գորակոչիկ հրամանասարության ու իրենց հեռ ծառայող վրացագրի զինվորների կողմից ծաղրանքի եւ խտրական վերաբերմունքի հետեւանալով հարկադրված էին թողնելու ծառայության վայրը եւ վերադառնալ տուն: Ինչդեռ հայցնի դարձավ հետագայում՝ զորամասի հրամանասարության լռելյայն համաձայնությամբ, վրացերենին չտիրադատելու դատարարական, նրանք դարբերաբար ենթարկվում էին ծեծի եւ ծաղրածանակի: Այս միջադեպի կարգավորմամբ անձամբ զբաղվեց Վրաստանի մարդու իրավունքների դաշտի Ս.Սուրբաբին, ինչի հետեւանալով դաշտում առկա Վրաստանի զինված ուժերի 3-րդ մեքենայացված բրիգադի հրամանասար Նոդար Ինանիձեն եւ այդ բրիգադի 31-րդ գումարակի ղեկավար Զաքարիաձեն⁴¹:

Ծալկայի Երջանի հունական Հոլեանի գյուղի Երջակայքում 2005թ. հունիսի 27-ին Վրաստանի ՆԳՆ հասուկ նշանակության ջոկատի զինծառայողները կանգնեցին հայկական Ղոզլիլիսա գյուղի բնակիչ, 36-ամյա Վլադիմիր Նազարեթյանի մեքենան, որտեղ գտնվում էին նաեւ այլ ուղեւորներ, եւ, իմանալով ուղեւորների ազգությունը, արգելեցին նրանց անցնելու գյուղի միջով: Երիտասարդներն անստեղծի վրացի զինծառայողների անօրինական դաժանաբան, որից հետո վերջիններս կրակ բացեցին մեքենայի վրա, ինչի հետեւանալով Վլադիմիր Նազարեթյանը ծանր վնասվածքներ ստացավ⁴²: Հասուկ նշանակության զորքերը կենտրոնական իշխանությունների որոշմամբ սարածաբան էին մտնել անցյալ տարի, երբ Ծալկայի Երջանում բնակվող հայերի ու հույների եւ այնտեղ վերջին տարիների ընթացքում վերաբնակեցված աջարների միջուկ բախումների հետեւանալով Երջանում լարված իրավիճակ ստեղծվեց: Սակայն, ինչդեռ դարգվեց, նրանց մոտ չէր հանգեցրեց միայն նրանց կողմից տեղացի հայերի ու հույների դարբերական ճնշումներին: Մասնավորապես, հասուկ ջոկատայինների կողմից դաժան ծեծի ենթարկվեց Ծալկայից Վրաստանի խորհրդարանի մեծամասնական դաշտավոր Հայկ Մելիքյանը⁴³:

Տեղական բնակչության մոտ տղավորություն է ստեղծվում, որ իշխանության եկած նոր քաղաքական ընտրվածքով որոշել է էթնիկական փոքրամասնություններին առնչվող բոլոր խնդիրները լուծել արագացված կարգով: Դա հաստատվում է որոշ հայկական հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունների կողմից Զավախի առջեւ ծառայած խնդիրների

41 Georgian Commanders Punished for Pandering Beatings of Armenian Soldiers // PanARMENIAN. Net, 23.05.2005.

42 Грузинский спецназ «дал пощечину всем армянам и нацменьшинствам Грузии» // www.regnum.ru, 30.06.2005.

43 Грузинский спецназ избил депутата армянской национальности // www.regnum.ru, 06.05.2005.

Ֆինանսականները սարքեր մակարդակներում ակտիվացնելու փորձերին Թբիլիսիի արձագանքմամբ (ավելի եռու արձագանքի բացակայությամբ)⁴⁴: Մասնավորապես, եվրոպական հանրության օգնության հույսով, դեռ 2004թ. առնանք, Մամջիսե-Ջավախքի հասարակական-ֆաղափական կազմակերպությունների խորհուրդը դիմեց ԵԽԽՎ-ի Գիսարկման հանձնաժողովին՝ բարձրացնելով Վրաստանի կողմից ԵԽԽՎ անդամակցության ժամանակ ստանձնած դարսավորությունները չկատարելու խնդիրը: Սակայն, ինչդեռ նույն են որոշ վրացի ֆաղափագներ, դա կարող է բացատրվել եւ նրանով, որ վրացական ղեկավարությունն այնքան էլ հետաքրքրված չէ սարածաբանում ճիշտ իրավիճակով, քանի որ Ջավախքում տեղի ունեցող ֆաղափական իրադարձությունները չի գնահատում որդես ներկա փուլում Վրաստանի կենսական տախտիկն սոյառնալի⁴⁵:

Ռուսական ռազմաբազաների դուրսբերման վերաբերյալ Վրաստանի խորհրդարանի 2005թ. մարտի 10-ի հայտնի որոշումը բուռն արձագանք առաջացրեց Ջավախքում, որտեղ տեղակայված է 62-րդ ռազմաբազան: Մարտի 13-ին Ախալքալաքում տեղի ունեցավ բազմահազարանոց ցույց, որն աննախադեռ էր երկրամասի դաստնության մեջ (եւ ամենազանգվածայինն էր Վրաստանում «Վարդերի հեղափոխությունից» հետո անցած ժամանակաբաժանում): Հանրահավաքի ընթացքում տեղական հայկական հասարակական-ֆաղափական կազմակերպությունների ներկայացուցիչները վրացական իշխանություններից դահանջեցին միջոցներ ձեռնարկել երկրամասի սոցիալ-սնտեսական եւ ֆաղափական իրավիճակի բարելավման ուղղությամբ, ինչդեռ նաեւ ճանաչել 1915թ. Թուրքիայում տեղի ունեցած Հայոց ցեղասոդանությունը⁴⁶: Հանրահավաքի մասնակիցները նաեւ հայտարարեցին, որ արձագանքի բացակայության դեռքում նրանք դաստն են մարտի 31-ին կազմակերպել նոր հանրահավաք:

Արդյունքում՝ իշխանությունները սյալ խնդիրների բուռն երկխոսություն սկսեցին: Մասնավորապես, Ախալքալաքի բազանի ղեկավարության, Վրաստանի Խորհրդարանի դասզամավոր Հ.Մովսիսայանի եւ հայկական հասարակական-ֆաղափական բազանակների ներկայացուցիչների հետ մի բարձր հանդիպումներից հետո, Մամջիսե-Ջավախքում Վրաստանի նախագահի ներկայացուցիչ Գ.Խաչիձեն հայտարարեց, որ ջավախքահայերի բոլոր սոցիալ-սնտեսական խնդիրներն արդարացի են եւ խոստացավ միջոցներ ձեռնարկել դրանց լուծում

44 Решения Первого форума общественных организаций Самцхе-Джавахети // PanARMENIAN. Net, 13.12.2004.

45 Саакашвили игнорирует Джавахк – считает один из его ярых сторонников // www.regnum. ru, 02.12.2004.

46 Новиков В. Грузинские армяне не отпустят российские базы // Коммерсантъ, 14.03.2005; Армяне Джавахети требуют от грузинского парламента признать Геноцид армян // www. regnum.ru, 14.03.2005.

սալու ուղղությամբ:

Հանդիմանանքը ընթացում է ջալախաբանները Խաչիձեին մի շարք հրահանգներ ներկայացրեցին, մասնավորապես՝ Ախալքալաքում անձնագրային բաժնի բացման (նոր իշխանությունները բաժինը սեղավոխել էին Ախալքալաք), Վրաստանի հայկական դրոշմներում Հայոց դաստիարակության դասավանդման, սեղական իշխանությունների կողմից եւ դասավարտության մեջ հայերեն լեզվի օգտագործման, ՏԻՄ ընտրությունների գործընթացի ժողովրդավարացման, հայկական սահմանին կից՝ Ժրանովական գյուղում, մասնաշրջանի ծառայությունների իրականացման (Հայաստանից Սամցխե-Ջավախք ներմուծվող աղբյուրները մասնագերծվում էին ոչ թե սահմանին մոտ, այլ Ախալքալաք քաղաքում, որը գտնվում է սահմանից 100 կմ հեռավորության վրա), Ախալքալաք-Ախալքալաք-Նինոծմինդա-Ժրանովական ճանապարհի վերանորոգման վերաբերյալ եւ այլն: Վրաստանի նախագահի ներկայացուցիչը խոստացավ մինչեւ մարտի 28-ը դրականորեն լուծել Ախալքալաքում անձնագրային բաժնի բացման հարցը, ինչպես նաեւ դասավորվել աջակցել Վրաստանի կրթության նախարարության կողմից հայկական դրոշմներում Հայոց դաստիարակության դասավանդման ծրագրի շտաբի ընդունման ու իրականացման գործում: Դրա հետ մեկտեղ, վկայակոչելով այն հանգամանքը, որ նոր է զբաղեցրել իր դասընթացը, Խաչիձեին չկարողացավ անվերադասել նրան դասաստիարակությանը: Կողմերի միջեւ համաձայնություն կայացվեց Վրաստանի կառավարությանն առաջարկել փորձագիտական խումբ ստեղծելու, որը հանդես կգա առկա խնդիրների լուծման առաջարկներով⁴⁷: Սակայն սարածառջանի ներկայիս իրավիճակը հարկադրում է եզրահանգելու, որ այդ բոլոր ձեռնարկումները, որոնց մեկնարկի մասին վրացական իշխանությունները հայտարարել էին, այդպես էլ շարունակություն չունեցան:

Ախալքալաքում մարտի 31-ին սեղի ունեցավ հաջորդ հանրահավաքը, որին մասնակցեց մինչեւ 5 հազար մարդ: Կազմակերպիչները հանրահավաքի մասնակիցներին ներկայացրեցին նախորդ հանրահավաքից հետո իշխանությունների հետ սեղի ունեցած բանակցությունների արդյունքները: Խոսվեց լեզվի, հայկական դրոշմների, սոցիալական ու սննդային խնդիրների մասին: Առաջ քաղվեց նաեւ վրացական իշխանությունների կողմից 1915թ. Հայոց ցեղասպանության ճանաչման դաժանագործը: Հանրահավաքի կազմակերպիչները հայտարարեցին Ջավախքին օժանդակություն ցուցաբերելու խնդրանքով հայկական սփյուռքին դիմելու մտադրության մասին:

Պաշտոնական Թբիլիսիի հակազդեցությունը բավական արագ էր ու որոշ

47 Полпред президента Грузии в Самцхе-Джавахети: требования армян справедливы // www.regnum.ru, 23.03.2005.

չափով անադասելի. ՍահակաՎիլին շատ Վրաստան հրավիրեց Հայաստանի նախագահ Ռ. Քոչարյանին, և ֆինանսավորող հարցերի շարքում առաջնային էին Սամցխե-Չավախի խնդիրները⁴⁸:

Վրաց-ռուսական բանակցությունների ընթացքին զուգահեռ 2005թ. մայիսի 24-ին Սամցխե-Չավախի հայկական հասարակական կազմակերպությունների խորհուրդը Վրաստանում ռուսական ռազմաքաղաքների դուրսբերման կադրակցությամբ հանդես եկավ հայտարարությամբ: Հայտարարության մեջ, մասնավորապես, ասվում էր, որ թեև սնտեսական դասձառներով Չավախի բնակչությունը դեմ է Ախալքալաքի ռուսական ռազմաքաղաքի դուրսբերմանը, այն այսուհետե մեծ է ըմբռնումով մոտենա կասարված իրողությանը, քանի որ խնդրի լուծումը կախված է Վրաստանի և Ռուսաստանի իշխանությունների դիրքորոշումից: Ինչդեռ նշվում էր հայտարարության մեջ. «թեև Ախալքալաքում ռուսական ռազմաքաղաք հարթում էր որոշակի սնտեսական խնդիրներ, ինչդեռ նաև հոգեբանական առումով ֆիզիկական անվանագրության երաշխավոր էր, սակայն բազայի դուրսբերումը ջավախցիները չդեմ էին ընկալել որդեհողություն: Անգամ, եթե Վրաստանն ի վիճակի չի լինելու ադախովել ջավախցիների անվանագրությունը, ադա այդ հարցում կարելի է հույս դնել միջազգային հանրության և միջազգային օրենքների օգնության վրա»⁴⁹:

Ախալքալաքում 2005թ. սեպտեմբերի 23-24-ին տեղի ունեցավ «Համարկում, ոչ թե ձուլում» հասարակական-ֆադախական նախաձեռնության երրորդ կոնֆերանսը, որի թեման էր «Չավախի կարգավիճակը Վրաստանի դեսական կառուցվածքում»: Տվյալ նախաձեռնության Երջանակներում Սամցխե-Չավախի հասարակական-ֆադախական կազմակերպությունների խորհրդի կողմից նախկինում կազմակերպվել էին տարածաԵրջանում սոցիալ-սնտեսական իրավիճակին (2004թ դեկտեմբերի 11-ին) և մճակույթի ու կրթության հարցերին (2005 թ. ադրիլի 2-ին) նվիրված երկու կոնֆերանսներ: Կոնֆերանսի ադյունում ընդունվեց Վրաստանի իշխանություններին ուղղված դիմում, որտեղ կոչ էր արվում ներկայիս վարչական սահմաններում Սամցխե-Չավախ տարածաԵրջանին, հարեան Քվեմո-Քարթլիի հայ ազգաբնակչություն ունեցող բնակավայրերով հանդերձ, Վրաստանի դաճնային ինֆնավար միավորներից մեկի կարգավիճակ Ենորհել՝ օճելով այն ինֆնակառավարման լայն լիազորություններով, ներառյալ՝ բնակչության կողմից տեղական ինֆնակառավարման բոլոր մարմինների ընտրության իրավունքը, ինչդեռ նաև հայոց լեզվին տարածաԵրջանում երկրորդ

48 *Минасян С. Ситуация в Джавахке в контексте вывода российских военных баз из Грузии // 21-й Век, №1, 2005 (русское издание). С.66-67.*

49 *Жители Джавахети смирились с фактом вывода российских баз? // www.regnum.ru, 24.05.2005.*

դաճեցնական լեզվի կարգավիճակի շնորհումը⁵⁰:

Վրացական կենտրոնական իշխանությունների կողմից երկու նախորդող կոնֆերանսների որոշումներն արհամարհելու փորձերը դարձան դաժան ղաթաճաններից մեկը, որ սեղեսնքների 23-24-ի կոնֆերանսի կազմակերպիչները հարկադրված էին դաճեցնական Թբիլիսիին ներկայացնելու արդեն ֆաղափական դաճանքներ: Ընդ որում, ինչպես եւ Խորհրդի սոցիալ-սնցեսական եւ կրթամշակութային ոլորտներին վերաբերվող բոլոր նախորդ նախաձեռնությունները, Վրաստանի իշխանություններին ուղղված այդ կոչը ամբողջովին համադասասխանում էր վրացական գործող օրենսդրությանը, ժողովրդավարական հիմնարար սկզբունքներին, ինչպես նաեւ էթնիկական փոքրամասնությունների իրավունքների ու ազատությունների ոլորտի միջազգային ու եվրոպական գործող չափանիւշներին:

2005թ. հոկտեմբերի 5-ին Ախալքալաք ֆաղափում շուրջ 300 քնակիչներ հավաքվեցին Երջանի վարչակազմի շենքի մոտ՝ բողոքելով ֆինանսական մարմինների կողմից ֆաղափի խանութները փակելու դեմ: Ի դասասխան՝ ուսիկանները կրակ բացեցին, ինչպես նաեւ սկսեցին ցուցարարներին մահակներով ծեծել, ինչի արդյունքում մի ֆանի հոգի հայտնվեցին հիվանդանոցում⁵¹:

Մի ֆանի օր հեճո՝ հոկտեմբերի 12-ին, Ախալքալաքում ինչ-որ «Ախալքալաքի ազատագրության ջոկատի» անունից, թորֆական ռազմական խորհրդանիւշներով եւ բացահայտ հակահայկական բովանդակությամբ, թռուցիկներ հայտնվեցին: Տեղացիների կարծիքով, այդ թռուցիկները դասրասսվել ու սարածվել էին կամ ռուսական ռազմաբազայի աշխատակիցների կամ վրացական հասուկ ծառայությունների կողմից:

2005թ. դեկտեմբերի 11-ին տեղի ունեցավ նոր միջադեղ: Դրա համար առիթ դարձավ հայ-վրացական սահմանի վրա, Շրջանովական գյուղի մոտ տեղակայված մաֆային անցակետի հայազգի ծառայողներին աշխատանից ազատելը: Նրանց փոխարեն աշխատանի նշանակվեցին վրացի մաֆավորներ Վրաստանի այլ Երջաններից: Քանի որ տեղացիներից շատերի համար աշխատանիք մաֆակետում եկամտի միակ աղբյուրն էր, իսկ վրացի մաֆավորների նշանակումն ընկալվեց որդեւ Հայաստանի Հանրադեւություն մթերներ տեղափոխելու համար անցազրային ռեժիմն էլ ալելի խստացնելու կենտրոնական իշխանությունների

50 Армяне Самцхе-Джавахети заявили о широкой автономии (Грузия) // www.regnum.ru, 26.09.2005; Симоныа Ю. Армяне Джавахетии требуют автономии // Независимая газета, 26.09.2005.

51 Президент Грузии оправдал действия сотрудников полиции в Ахалкалаки, где накануне произошел инцидент между полицией и местными жителями // www.newsgeorgia.ru, 05.10.2005.

մտադրություն, դա հանգեցրեց բնակչության զանգվածային հուզումների: Շրջակա գյուղերից, ինչդեռ նաեւ Ախալքալաք ու Նինոծմինդա քաղաքներում, հարյուրավոր մարդիկ հավաքվեցին Հայաստանի ու Վրաստանի միջեւ սահմանային ու մաքսային անցակետերի մոտ: Հավաքվածները դիմեցին Մամջիսե-Ջավախքի նահանգապետին, գալու եւ սեղում իրավիճակին ծանոթանալու խնդրանքով: Սակայն այն բանից հետո, երբ մի քանի ժամ անց նահանգապետը մերժեց այդ խնդրանքը, սեղացիների ու վրացի սահմանադահների ու մաքսավորների միջեւ վեճ առաջացավ: Արդյունքում վերջիններս ստիպված էին թողնել անցակետերը, որոնք մասամբ ավերվեցին: Սակայն, դրանից հետո, սեղացիների մի խումբ ուղղվեց դեղի հայկական անցակետ, որին եւս հասցվեցին որոշ վնասներ: Տեղացիները բացարեցին իրենց գործողությունները նրանով, որ ծանր սոցիալ-սնտեսական կացության ու կենցաղային անհանելի դայմանների դասճառով, սարածաքջանը, փաստորեն, արդեն իսկ կիսով չափ գնվում է քաղաքական մեջ, իսկ մաքսավորների գործողություններն՝ ինչդեռ վրացական, այդդեռ էլ հայկական սահմանների վրա, որոնք կաշառք են դառնալու անգամ աննշան բեռների սեղափոխման համար, միայն սասկացնում են կացությունը: Իրենց գործողությունները նրանք բացարեցին նաեւ նրանով, որ ուզում էին ինչդեռ Վրաստանի, այդդեռ էլ Հայաստանի իշխանությունների ուշադրությունը հրավիրել ստեղծված ծանր սոցիալ-սնտեսական իրավիճակի, ինչդեռ նաեւ իշխանությունների կողմից սեղական հայ բնակչության նկատմամբ խստական վերաբերմունքի իրողության վրա⁵²:

Ըարունակում է հրսառաղ մնալ սարածաքջանում դասական համակարգի բարեփոխման ու զարգացման խնդիրը: Այդ խնդիրը բնական կերպով փոխկադրակցված է լեզվական խնդրին, նկատի առնելով այն հանգամանքը, որ սարածաքջանի հայազգի դասավորները վաս են սիրադեմում վրացերենին: Ախալքալաքի ու Նինոծմինդայի քաղանների հայ դասավորների գործունեության կատեգորիան ու էթնիկական վրացիներով նրանց աստճանաբար փոխարինմանն ուղղված կենտրոնական իշխանությունների գործողությունները հարուցեցին Ջավախքի հայկական հասարակական կազմակերպությունների հակազդեցությունը. դարձյալ առաջ քաշվեց Մամջիսե-Ջավախքի սարածաքջանում հայերենին դեմական կարգավիճակ սալու խնդիրը⁵³:

Ըարունակվում է բավականին լարված մնալ հասարակական քաղաքական իրավիճակը Ծալկայի քաղանում: Բնական է, որ ցանկացած

---

52 Население Самцхе-Джавахетии разгромило таможни на армяно-грузинской границе // www.regnum.ru/news/558553.html, 12.12.2005.

53 Власти Грузии избавились от армян-судей в Джавахети, на очереди другие чиновники // www.regnum.ru/news/597479.html, 28.02.2006.

միջադեպ, հասկաղես, կառված մարդու եւ էթնիկական փոքրամասնությունների իրավունքների բացահայտ խախտման հետ, բացասական ազդեցություն է ունենում Սամցխե-Չավախի հարեւան հայաբնակ շրջանների հասարակական-ֆաղափական կացության վրա:

Ընդ որում, եթե մինչ վերջերս Ծալկայի շրջանում իրադրությունը թեւեւ մնում էր լարված, սակայն մարդկային զոհերով լուրջ միջադեպեր գրեթե չէին արձանագրվում, առաջ 2006թ. մարտի 9-ին Ծալկա ֆաղափում տեղի ունեցավ աջար կամ սվան վերաբնակիչների 15 հոգիանոց խմբի զինված հարձակում մի ֆանի հայազգի երիտասարդների վրա: Դանակից ստացած հարվածների արդյունքում 23-ամյա Գ. Գետրոյանը մահացավ տեղում, իսկ 25-ամյա Ռ. Սահակյանն ու Կ. Բալոյանը ծանր վերքերով տեղափոխվեցին հիվանդանոց: Ականատեսների վկայությամբ, որոշ ժամանակ անց հայկական գյուղերից Ծալկա ֆաղափ սանոց բոլոր ճանադարհները փակվեցին վրացական հասուկջոկասայինների կողմից⁵⁴: Ի նշան բողոքի, 2006 թ. մարտի 10-ին ոստիկանության շտաբի առջեւ հավաքվեց Ծալկա ֆաղափում բնակվող շուրջ 300 հայ, որոնք դաշտանում էին դասժել մեղավորներին: Սկսվեց ծեծկռտուք, որի ընթացքում բնակիչները ջարդեցին ոստիկանության շտաբի դասուհանները: Դրան ի դասասխան՝ գործի առնչությամբ Թբիլիսիից ժամանած հասուկջոկասայինները ծեծեցին բողոքավորներին: Ըստ Ծալկայի շրջանից դասգամավոր Հայկ Մելսոնյանի սվյալների՝ բողոքի ցույցը ցրելու ժամանակ տուժել է շուրջ 100 մարդ⁵⁵:

Պեսֆ է ես մեկ անգամ ընդգծել, որ Ծալկայի շրջանում դարբերաբար բախումներ են առաջանում այնտեղ բնակվող հայ ու հույն համայնքների եւ Աջարիայի ու Սվանեթիայի բարձրեռնային շրջաններից վերջին տարիներին վերաբնակեցված վրացիների միջեւ: Երկու հազար վրացի է բնակեցվել 1990-ական թվականներից Հունաստան գաղթած կամ արտագնաց աշխատանքների մեկնած հույների դասարկ բնակարաններում: Ընդ որում, վրացի վերաբնակիչները ձգտում են զբաղեցնել դեռեւս բնակվող անձանց տները եւ սիրանալ նրանց ունեցվածքին: Պեսական կառույցներն այդ հարցում բացահայտորեն նրանց զանցաթող են արել, իսկ միջէթնիկական միջադեպերը բնութագրում են որդես կենցաղային: Դրանով, արդեն, ոչ այնքան ազգային հողի վրա խտրականություն է կատարվել, որքան մասնավոր սեփականության տարրական դաշտանությունն է դարձել կարեւորագույն խնդիր Ծալկայի շրջանում բնակվող հայերի ու հույների

54 Межэтническое столкновение в городе Цалка – есть жертвы (Грузия) // www.regnum.ru/news/603147.html, 10.03.2006.

55 Межэтническое столкновение в Цалке (Грузия): полиция применила силу (подробности) // www.regnum.ru/news/603424.html, 10.03.2006.

համար⁵⁶: Բնականաբար, մասնավոր սեփականության նկատմամբ անօրինական ոսնձգությունները, ինչդեռ նաեւ «էկոլոգիական սարագիրների» դասձառով ֆրեաժին իրավիճակի սրումը դժգոհություն է հարուցում Տեղացիների մոտ⁵⁷:

Ծալկայում երկու սարի առաջ նման ընդհարումների արդյունքում արդեն զոհեր եղել էին, սղանվել էին մեկ վրացի եւ մեկ հույն: Իսկ ամենախոսքը ընդհարումը տեղի է ունեցել 2005թ. մայիսի 9-ին վրացիների ու հայերի միջեւ, որի ընթացքում ավելի քան 30 հոգի մարմնական վնասվածքներ էին ստացել: Անցյալ սարվա միջադեպերի արդյունքում, որոնց թիվը մի քանի սասնյակից ավելին է, շրջանում ժամանակավորապես տեղակայվեցին Վրաստանի ներքին զորքերի ստորաբաժանումներ: Ընդ որում, վրացական զինվորական ստորաբաժանումների արդյունավետությունն ու անկողմնակալությունը դարբերաբար կրկնվող բախումնային միջադեպերի ֆոնի վրա, տեղական ազգաբնակչության կողմից կասկածի սակ է դրվում:

Գ. Գեորգյանի սղանությունն առաջ բերեց Վրաստանի հայ բնակչության բողոքի նոր գործողություններ ու հուզումներ: Այդ ողբերգական միջադեպի օրինակի վրա հսակորեն երեւում է էթնիկական փոքրամասնությունների համախումբ բնակչության սարածաշրջաններում էթնիկական ու ժողովրդագրական դասերը փոփոխելու փորձերի, բախումնային իրադրությունների գոյացման տեսանկյունից, ամբողջ վստահ: Իշխանությունները դարձավոր են գիտակցել սլյալ ֆաղափականության համար դասասխանասվության ամբողջ չափը: Սվանների ու աջարների բնակեցումը Ծալկայի շրջանում, արդյունքում, այնտեղ բնակվող հայերի ու հույների հետ բացահայտ ընդհարումների հանգեցրեց, ինչն, այնուհետեւ, առիթ դարձավ Վրաստանի ՆԳՆ հասուկ ստորաբաժանումների տեղակայմանը: Այսինքն, Վրաստանի այդ շրջանում, փաստորեն, գործում է արժանաբար իրավիճակ, սահմանափակվում են ֆաղափացիների իրավունքներն ու ազատությունները: Դրանով ավելանում է բախումնայնության մակարդակը, որը մինչ էթնիկական վրացիներով բնակեցնելու ծրագրերի մեկնարկը (1990-ական թթ. սկիզբ) նվազագույն է: Եթե կառավարությունը փորձի տարունակել ժողովրդագրական իրավիճակի փոփոխման ֆաղափականությունը, համանման դասեր կարող է ստեղծվել եւ Սամցխե-Ջավախում:

Ջավախում մեկ այլ բացասական գործոն է առանցքային դասերներից էթնիկական հայերի ազատումն ու նրանց փոխարեն վրացիների նեանակումը:

56 *Кохания М. Греки Грузии: миграция и социально-экономические проблемы // Центральная Азия и Кавказ, № 6, 2005. С.179-180.*

57 Ծալկայում իրավիճակի մասին տես մանրամասն՝ *Թարթյան Ռ.*, Ծալկայի շրջանի ժողովրդագրական դասերը 1830-2005 թվականներին, «Եզեր» Հայրենադարձության եւ հիմնավորման «Երկիր» հասարակական կազմակերպությունների միության հանդես, №1, Ադրիլ, 2006, էջ.39-45:

Մասնավորապես, կան սեղեկություններ, որ Վրասսանի ներքին գործերի համակարգի վերակազմավորման արդյունքում նոսիկանության Ախալքալաքի Երջանային բաժանմունքում ասիճանաբար աշխատանքից ազատվում են հայազգի նոսիկանները: Ինչպես հաղորդում է «Ա-Ինֆո» լրատվական գործակալությունը՝ հայերի փոխարեն նշանակվում են վրացիներ: Ըստ աղբյուրի, վերջերս աշխատանքի վերականգնվեցին երեք հայ կադրիսան ու մեկ լեյտենանտ, որոնք մինչ այդ որակավորման բարձրագույն նոդուսակով Հայաստանի Հանրապետություն էին ուղարկվել: Ընդ որում, երկու կադրիսանները կրթություն էին ստացել Հայաստանի նոսիկանական ակադեմիայում Վրասսանի ՆԳՆ Ախալքալաքի բաժանմունքի ուղեգրերով⁵⁸:

Վրացական հանրության ու ֆաղափական Երջանակների որոշ մասի եւ իշխանության առանձին ներկայացուցիչների հույսերը, որ Ջավախքում անհանելի սոցիալ-Տնտեսական դայմանների սեղծման միջոցով ի հայտ կգան սարածաԵրջանում ժողովրդագրական կացության փոփոխման նախադրյալներ, բավականին վստահավոր են, ֆանի որ միմիայն նոդուսում են հայ բնակչության Տրամադրությունների հեՏազա արմասականացմանը:

Դրա հեՏ մեկՏեղ, կարելի է հուսալ, որ Վրասսանի կողմից էքնիկական ու կրոնական փոՏրամասնությունների դաՏադանության գծով սանձնաժողովրդությունների կասարման համար Շաս կարեւոր նշանակություն կունենա նրա՝ եվրոդական ու եվրասլանՏյան համարկման գործընթացների խորացումը: Վրասսանի հնարավոր անդամությունը ՆԱՏՕ-ին, որը հնարավոր է ՄԱՐ (Membership Actions Plan) ժողովում երկրի Շուսափույթ ու հաջող ընդգրկման դեղՏում, կսեղծի բոլոր նախադրյալները, որդեՏզի Վրասսանի իշխանություններն առավել ուՇաղիր լինեն մարդու իրավունքների, ինչպես նաեւ էքնիկական ու կրոնական փոՏրամասնությունների լեզվական, սոցիալ-Տնտեսական ու ֆաղափական իրավունքների դաՏադանության գծով սանձնաժողովրդությունների նկլասմամբ: *Մարդու եւ էքնիկական փոՏրամասնությունների իրավունքների պաՏՏպակության ոլորտում իսրականության ցանկացած փաստը եւ (կամ) իրավիճակի բարելրաման պասրանի սեղծմամբ զբաղվելը, կարող է վՏանգի Տակ դնել Վրասսանի եվրոդական ու եվրասլանՏյան համարկման գործընթացները, որոնցում, անկասկաժ, անկախ իր էքնիկական պաՏկանեղությունից, կենասլանորեն շահագրգռվաժ է երկրի ողջ բնակչությունը:*

Երկրի դեկավարության կողմից հոչակաժ եվրոդական ու եվրասլանՏյան առավելագույն համարկման կուրսի ֆոնի վրա, փոՏրամասնությունների իրավունքների դաՏադանության հարցերում վրացական իշխանությունների ֆաղափականության ազասականացումն արդյունավեՏ կերողով կարՏահայՏվի

Վրաստանի միջազգային հեղինակության ու վարկանիշի բարձրացման վրա՝ ոչ միայն իր եվրոպական գործընկերների աջքում, այլ նաեւ դրական ներգործություն կունենա իր «ըմբոս ինֆնավարություններ»՝ Աբխազիայի ու Հարավային Օսիայի հետ փոխհարաբերություններում: Թեեւ, ցավոք, վրացական ֆաղափական ընտրախավն ու փորձագիտական-վերլուծական հանրությունը դեռ չեն համարձակվում գնալ այդ ֆայլին՝ իրեն զգացնել է սալիս 1990-ական թթ. սկզբների հետխորհրդային Վրաստանի ազգային ցնցումները: Իր երկու ինֆնավարություններում արյունալի հակամարտություններից հետո վրացական հասարակությունը դեռ ոչ լիովին է լուրջաբար էթնիկական փոքրամասնությունների համախումբ բնակությամբ երկրի կազմի մեջ մնացած սարածաբանների նկատմամբ սեփական ֆաղափականության մեղմացմանը:

Չնայած 2003-ին իշխանության հերթական փոփոխությունից հետո ղաճսոնական Թբիլիսիի բազմաթիվ ձեռնարկներում ու հռչակագրային հայտարարություններին՝ Չավախի սոցիալ-սնտեսական ու ֆաղափական կացության փոփոխությանն ուղղված հայ բնակչության բոլոր սղասելիքներն այդդեպ էլ մնացին չիրականացած, իսկ վրացական նոր իշխանությունների մեթոդները գործնականում մնացին անփոփոխ եւ զարմանալիորեն Է. Շեարդնաձեյի ժամանակաշրջանի ֆաղափականությունն հիշեցնող: Դրան ղեկավարել է ավելացնել եւ սեղացի հայ բնակչության լուրջ մտահոգությունները սեփական ֆիզիկական անվտանգության ու Ախալքալաքից 62-րդ ռազմաբազայի դուրսբերումից հետո դրա աղաճողման այլընտրանքային մեխանիզմների բացակայության վերաբերյալ:

Ուստի, չափազանց կարեւոր է այդ հարցում միջազգային հանրության, միջազգային կազմակերպությունների եւ առանձին շահագրգիռ ղեկությունների առարկայական ու հետեւողական աջակցությունը, որը կարող է արտահայտվել սեղական հասարակական-ֆաղափական կազմակերպությունների հետ երկխոսության ծավալման միջոցով Սամցխե-Չավախում (ինչդեռ նաեւ էթնիկական փոքրամասնությունների համախումբ բնակչության այլ քաղաքներում) սոցիալ-սնտեսական, լեզվական, կրթական, ինչդեռ նաեւ սեղական ինֆնակառավարման զարգացման ու Վրաստանի հասարակական-ֆաղափական կյանքին բնակչության համարկման ոլորտում առկա խնդիրների ողջ համալիրի համար լուծումներ գտնելու հարցում Վրաստանի ղեկավարությանն օժանդակելու միջոցով:

ՀԱՆՁՆԱՐԱՐԱԿԱՆՆԵՐ

Մարդու հիմնարար իրավունքների ու ազատությունների դաժաժանության ոլորտում

- Մարդու եւ էթնիկական փոքրամասնությունների դաժաժանության սկզբունքների ճանաչումը որդես առաջնային ու Վրասանի գերազույն դէտական Եահերին համադաասախանող.
- Վրասանում օրենքի գերակայության անդադնդում ու Երջաններում ժողովրդավարական ինստիտուտների Գարգացում.
- Վրասանի մարդու իրավունքների դաժաժանի ինստիտուտի հեղինակության բարձրացում եւ փոքրամասնությունների իրավունքների առավել ակտիվ դիտարկման համար նրան անհրաժեես ռեսուրսներով ու մանդատով ադահովում.
- Մեփական իրավունքների մասին աԳԳաբնակչության տեղեկացվածության բարձրացում եւ էթնիկական փոքրամասնությունների համար տեղեկասվության հասանելիության մեժացում էլեկտրոնային լրասվամիջոցներով նրանց մայրենի լեզուներով առավել մեժ թվով լրասվական ու կրթական ծրագրերի թողարկման միջոցով.
- Նոր մասնագիտացված կառույցի (օրինակ՝ «Վրասանի էթնիկական փոքրամասնությունների դաժաժանի գրասենյակի») ստեղծում, Գործունեության ընդլայնված մանդատով, անկախության բարձր ասիժանով ու դրանում ընտրական հիմունքներով ընդգրկված փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների համաչափ ներկայացվածությամբ:

Նորմասիվ-իրավական ոլորտում

- *ԱԳԳային փոքրամասնությունների իրավունքների պաշտպանության մասին 1995թ. եվրոպական շրջանակային կոնվենցիայի իրականացում լրիվ ծավալով ու օրենսդրական ձեակերդմամբ, Կոնվենցիայի տարածում փոքրամասնությունների բոլոր ներկայացուցիչների վրա, անկախ բնակության վայրից.*
- Վրասանի կողմից *Տարածաշրջանային ու փոքրամասնությունների լեզուների 1992թ. եվրոպական խարտիայի վավերացում.*
- Վրասանի կողմից *Տարածաշրջանային համայնքների կամ իշխանությունների միջեև անդրասիանային համագործակցության մասին 1980թ. եվրոպական շրջանակային կոնվենցիայի (ու կից լրացուցիչ Արջանագրությունների) վավերացում եւ սեփական «էթնիկական հայրենիքների» հետ*

կրթամշակութային, սննեսական ու այլ անդրահամայնային կաղեր ունենալու էթնիկական փոփոխանությունների իրավունքների հեռագա օրենսդրական ձեակերդում (այդ թվում երկրորդանի համաձայնագրերի ստորագրման կամ միջդեակական համաձայնագրերի մեջ հասուկ դրոյթների ընդգրկման միջոցով)։

- Էթնիկական փոփոխանությունների մասին՝ մշակութային, լեզվական, կրթական ու հասարակական-հաղափական ոլորտներում նրանց իրական շահերը հաշվի առնող ու փոփոխանությունների հաղափայցիական համարկմանն օժանդակող նոր լրացված օրինագծի մշակում։
- Ներլորսային նորմաթիվ-իրավական ակտերում եւ էթնիկական փոփոխանությունների մշակութային, լեզվական, կրթական ու հաղափական իրավունքներին վերաբերվող հարցերի ներգերաշեսակական կարգավորման մեջ լրացումների ու փոփոխությունների կասարում։
- Էթնիկական ու կրոնական փոփոխանություններին ներկայացնող հասարակական-հաղափական կազմակերդությունների ու առանձին անհասների ակթիվ ներգրավում իրենց շահերին առնչվող օրենսդրոյան մշակման գործում։

Հասարակական-հաղափական ոլորտում

- Էթնիկական փոփոխանությունների համախումբ բնակութան վայրերում գործող հասարակական-հաղափական միավորումների կողմից իրենդենսիսական կամ անջասողական կոչերից հրաժարվելու մասին հայսարում։
- Վրասանի ներհաղափական գործընթացներում ու փոփոխանությունների «էթնիկական հայրենիքներում» էթնիկական փոփոխանությունների համախումբ բնակութան սարաժարչանների խնդիրների շահարկման դաղարեցում։
- Էթնիկական փոփոխանությունների համախումբ բնակութան սարաժարչաններում ուժային կառույցների թվափանակի հեռագա ավելացման դաղարեցում եւ այդեղ նոր ստորաբաժանումների եղակայման հարցում փոփոխանությունների կարծիքի հաշվի առնում։
- Էթնիկական փոփոխանությունների համախումբ բնակութան սարաժարչանների հաղափայցիական հասարակութան ինսթիտուտների լայն աղեկսրի գործուն ու անմիջական ներգրավում Վրասանի այդ սարաժարչանների սոցիալ-սննեսական, կրթական ու մշակութային ոլորտները կարգավորող որոշումների ընդունման ու դրանց իրականացման նկասմամբ վերահսկողութան գործընթացներում։

- Վստահության մթնոլորտի ընդլայնում Վրասանի հասարակական կազմակերպությունների հետ երկխոսության խորացման ու էթնիկ փոփոխությունների հասարակական-ֆաղափական կազմակերպությունների և կենսրոնական իշխանությունների միջև տարբերական հանդիպումների կազմակերպման միջոցով.
- Էթնիկական փոփոխությունների համախումբ բնակության սարածափայտների ժողովրդագրական կացության փոփոխությանն ուղղված (կամ դրան օբյեկտիվորեն նմաստող) բոլոր գործողություններից հրաժարում.
- Էթնիկական փոփոխությունների ներկայացուցիչների համար տեսական ծառայության ընդունման ու կադրային աճի իրավահավասարության ապահովման ուղղությամբ գործնական միջոցառումների իրականացում.
- Էթնիկական ու կրոնական փոփոխությունների նկատմամբ հանդուրժողականության լայն ֆարգչություն:

Միջազգային կազմակերպությունների գործունեության ոլորտում

- Էթնիկական փոփոխությունների համախումբ բնակության սարածափայտներում առարկայական դիսարկումների դասրասման նկատմամբ ուժադրության մեծացում, և փորձագետների ու միջազգային կազմակերպությունների ներկայացուցիչների կողմից այդ սարածափայտներ այցելության հաճախականության ավելացում.
- Շահագրգիռ միջազգային կազմակերպությունների ու Վրասանի իշխանությունների միջև էթնիկական ու կրոնական փոփոխությունների իրավունքների դաստանության հարցերի շուրջ երկխոսության խորացում.
- Քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտների զարգացման և մարդու իրավունքների ու ազատությունների դաստանության նդասակով սեղական հասարակական-ֆաղափական կազմակերպությունների հետ ուղղակի կադերի հասսսում.

Միջազգային դոնորական կազմակերպությունների գործունեության ոլորտում

- Էթնիկական փոփոխությունների հետ կադված, հասկադես` նրանց համախումբ բնակության վայրերում միջազգային կազմակերպությունների կողմից իրականացվող ծրագրերի արդյունավետության դիսարկում.
- Էթնիկական փոփոխությունների համախումբ բնակության սարածափայտներում իրականացվող ծրագրերի համարում սեղական հասարակական-ֆաղափական ու հասարակական կազմակերպությունների հետ.

- Էթնիկական փոփոխման գործընթացների համախումբ բնակության սարածափերի սոցիալ-սնտեսական վերակենդանացմանն ուղղված ծրագրերի ծավալի մեծացում.
- Էթնիկական փոփոխման գործընթացների համախումբ բնակության սարածափերում միջազգային կազմակերպությունների ֆոնդերի ու ռեսուրսների բաշխման մեջ հավասարակշռության սկզբունքի դաշտում դիտարկում.

Լեզվական ոլորտում

- Վրաստանի կողմից *Տարածաշրջանային ու փոփոխման գործընթացների լեզուների 1992թ. եվրոպական խառնուրդի* վավերացում ու ներքին օրենսդրության մեջ լիարժեք ներմուծում.
- Էթնիկական փոփոխման գործընթացների լեզուներին նրանց համախումբ բնակության սարածափերում ներքին գործառնության ու դասավարտության լեզուների կարգավիճակ շտապելու նպատակով *Ազգային փոփոխման գործընթացների իրավունքների պաշտպանության մասին 1995թ. շրջանակային կոնվենցիայի* դրույթների հետագա իրականացման համար իրավական-նորմատիվային բազայի մշակում.
- Լեզվական խնդիրներին առնչվող Վրաստանի ներքին նորմատիվ-իրավական ակտերի ու գերատեսչական ցուցումների մեջ համադասասխան փոփոխություններ կատարելու հարցի բնարկում.
- Պետական հաստատությունների աշխատակիցների համար լեզվական իմացության բարելավման դասընթացների կազմակերպում եւ լեզվի հիման վրա (էթնիկական փոփոխման գործընթացների ներկայացուցիչներից ղեկավարողների լեզվական լեզվի չիմացության հետեւանով աշխատանքից ազատման եղանակով) խտրականության վերացում:

Մշակութային եւ կրթական ոլորտներում

- Վրաստանի հանրային ու բարձրագույն կրթության մասին օրենքների մեջ մայրենի լեզվով լիարժեք ուսումնական ծրագրերով էթնիկական փոփոխման գործընթացների դրույթների գործունեությունն ամրապնդող համադասասխան փոփոխությունների ու լրացումների կատարում.
- Էթնիկական փոփոխման գործընթացների համախումբ բնակության սարածափերում գործող դրույթների ու կրթամշակութային հաստատությունների նյութատեխնիկական բազայի բարելավում.
- Էթնիկական փոփոխման գործընթացների համախումբ բնակության սարածափերում ուսումնական հաստատություններում վրաց լեզվի ու

գրականության, որդես առանձին եւ դարսադիր ուսումնական առարկայի, ուսուցման մեթոդիկայի մշակում.

- Վրասսանի ԲՈՒՀ-երում էթնիկական փոքրամասնությունների լեզուներով կամ դյուրացված վրացերենով ընդունելության ֆննությունների հանձման հասուկ ռեժիմի օրենսդրական ամրագրում.
- Ախալքալաք ֆաղաբում Հայասսանի եւ Վրասսանի միջկառավարական դայմանավորվածություններով նախաստեղծ համաստեղ հայ-վրացական դեսական համալսարանի հիմնադրում.
- Վրասսանի սարբեր ազգությունների ներկայացուցիչների միջեւ կրթամշակութային փոխանակման խորացում.
- Փոքրամասնությունների համախումբ բնակության սարածաւրջաններում գործող վրացական դորոցների ուսումնական ծրագրերի մեջ սվյալ էթնիկական փոքրամասնության լեզվի ու մշակույթի ուսումնասիրության առարկաների ներառում.
- Բազմամշակութայնության, հանդուրժողականության ու ոչ-խսրականության դարսադիր առարկայի ներառում Վրասսանի բոլոր հանրակրթական դորոցների ուսումնական ծրագրերի մեջ:

Խղդի ազասության ու դավանանքի դորսում

- Վրասսանում կրոնական կազմակերպությունների՝ որդես հանրային իրավունքի սուբյեկտների, գրանցման խնդրի լուծման նողասակով ֆաղաբացիական օրենսգրում ու համադասախսան այլ նորմասիվ-իրավական ակտերում փոփոխությունների կասարում.
- Կրոնի ու կրոնական միավորումների մասին միջազգային-իրավական հիմնարար չափանիււներին համադասախսանող առանձին օրենքի ընդունում.
- Համայնավար իււխանությունների օրոք Վրասսանում բռնագրաված եկեղեցական ունեցվածքն ու շինություններն իրենց նախկին սերերին վերադարձնելու հարցի լուծում.
- էթնիկական փոքրամասնությունների համախումբ բնակության ւրջաններում կրոնական միավորումների ֆաղաբական գործունեության առավելազույն չափով սահմանափակում:

Տեղական ինքնակառավարման դորսում

- Վրասսանում իււխանության աղակենսրոնացման մակարդակի բարձրացման նողասակով երկրի ներին օրենսդրության մեջ *Տեղական ինքնակառավարման մասին 1985թ. եվրոպական խորհրայի* դրույթների կիրառում.

- Քաղաքապետների եւ քաղաքային ու սարածաքաղաքային իշխանությունների ղեկավարների ընտրվի լինելու սկզբունքի օրենսդրական ամրագրում.
- Ինֆնակառավարման մակարդակի բարձրացման նպատակով Վրասանի գործող նորմատիվ-իրավական ակտերի մեջ լրացումների կատարում՝ հաշվի առնելով էթնիկական փոփոխությունների համախումբ բնակության սարածաքաղաքային բաժնի.
- Էթնիկական փոփոխությունների համախումբ բնակության սարածաքաղաքային ընտրատարածքների ձեւավորման մեջ հավասարության ու համամասնության սկզբունքների դիտարկում.
- Ընտրանքի գործադիր իշխանության ղեկավարներին կից տեղական ինֆնակառավարման մարմիններին նախաձեռնություններ ու օրինագծեր ներկայացնելու իրավասությամբ օժտված փոփոխությունների ներկայացուցիչների մասնակցությամբ հասույ խորհուրդների ստեղծում.

Փոփոխությունների քաղաքային համայնքային եւ հասարակական-քաղաքային կյանքին մասնակցության ոլորտում

- Էթնիկական փոփոխությունների համախումբ բնակության սարածաքաղաքային քաղաքային հասարակության ձեւավորմանն ուղղված միջոցառումների ակտիվացում.
- Էթնիկական եւ (կամ) սարածաքաղաքային սկզբունքով ստեղծված քաղաքային կոալիցիաների ու բաժնիների գրանցման իրավական-նորմատիվ սահմանափակումների վերացում.
- Խորհրդարանում տեղերի փոփոխում եւ բոլոր մակարդակներում գործադիր ու դատական իշխանության մարմիններում էթնիկական փոփոխությունների ներկայացուցիչների ակտիվ ներգրավման քաղաքայինության մշակում ու իրականացում.
- Էթնիկական փոփոխությունների համախումբ բնակության սարածաքաղաքային սարածաքաղաքային իշխանության մարմինների նշանակվող ղեկավարներում թեկնածուների ընտրության եւ ուժային կառույցների համալրման մեջ համամասնության սկզբունքի դիտարկում.
- Հասարակական կարծախոյրի ու անհիմնադրողականության նվազեցմանն ուղղված քաղաքային ակտիվացում, այդ թվում Վրասանի ՉԼՄ-ներում ու հանրակրթական հաստատություններում.

Սոցիալ-տնտեսական ոլորտում

- Էթնիկական փոփոխությունների համախումբ բնակության սարածաքաղաքային սոցիալ-տնտեսական առողջացման նպատակով սկսվող

փոփրամասնության «Էթնիական հայրենիք» ու սփյուռքից ներդրումների խթանում.

- Կառավարական եւ միջգերատեսչական մակարդակով Վրաստանի ու փոփրամասնությունների «Էթնիկ հայրենիքների» միջեւ էթնիկական փոփրամասնությունների կոնկրետ խնդիրների լուծմանն ուղղված երկկողմանի նորմաշիվ-իրավական ակտերի ստրագում.
- 62-րդ ռազմաքազայի դուրսբերման ընթացքում Ջավախքի տեղական ազգաբնակչության աշխատանքի տեղավորման ծրագրի լիարժեք իրականացում (կամ նոր ծրագրի մշակում).
- Մամցիտե-Ջավախքի սարածաւերջանի սոցիալ-տնտեսական առողջացման, տրանսպորտային ենթակառուցների զարգացման ու զազիֆիկացման դեռական արդյունավետ ծրագրի իրականացում:

ՎԵՐՋԱԲԱՆ

Վրասանում փոփրամասնությունները շարունակում են նվազագույն չափով ներգրավված լինել երկրի հասարակական-ֆաղափական կյանքում եւ բոլոր մակարդակներում որոշումների ընդունման գործընթացներում: Խորհրդարանում էթնիկական փոփրամասնությունների ներկայացուցիչները ներկայումս կազմում են դասգամավորների ընդհանուր թվաքանակից ընդամենը շուրջ 6%-ը, նրանք գրեթե ներկայացված չեն կենտրոնական կառավարության ու սարածաօջանային մակարդակի (այսինքն երկրի խոշոր վարչատարածային միավորների, ինչդիսիֆ, օրինակ, Քվեմո-Քարթլին ու Սամցխե-Չավախվն են) վարչակազմներում: Թեեւ փոփրամասնությունները որոշ մակարդակով իրենց համախումբ բնակության վայրերում մասնակցում են տեղական ինքնակառավարման մարմինների աշխատանքներին, դրա հետ մեկտեղ, օրինակ, Քվեմո-Քարթլիի ադրբեջանցիներով բնակեցված որոշ օջաններում կամ Սամցխե-Չավախվի Ախալցխայի օջանում (իր հայ բնակչության զգալի տեսակարար կշռով) սլյալ էթնիկական փոփրամասնությունը ներկայացնող դաստնասար անձանց թիվը բացարձակադեպ համաչափ չէ տեղական բնակչության էթնիկական կառուցվածքին: Հաշվի առնելով լիազորությունների ոչ բավարար չափը, իշխանությունների ադակտենտրոնացման ցածր մակարդակն ու տեղական ինքնակառավարման մարմինների թերզարգացածությունը՝ այս գործոնները վաս են անդրադառնում երկրի հասարակական-ֆաղափական կյանքին փոփրամասնությունների իրական մասնակցության եւ վրացական հասարակությանը համարվման վրա:

Յավոք, իրավիճակի բարելավման ուղղությամբ դեռական մարմինների ու մի շարք վրացական ՈԿԿ-ների գործադրած ջանքերը մեծ մասամբ կրում են հռչակագրային բնույթ, եւ, շատ հաճախ, փոփրամասնությունների իրավունքների ոլորտում ներկա կացության իրական փոփոխմանն ուղղված ֆայլեր գրեթե չեն արվում: Անհրաժեշտ է անհատադ շեկել իրավիճակը, մասնավորադեպ, ֆաղափական որոշումների ընդունման եւ երկրի դեկավարման գործընթացներում փոփրամասնությունների դերի բարձրացման հարցերում: Չնայած այն բանին, որ վրացական ընտրախավի որոշակի մասը կտրուկ կերպով հանդես է գալիս դրա դեմ, այդ ուղղությամբ գործողությունները դեռ է ներառեն փոփրամասնությունների համար Վրասանի Խորհրդարանում ու կառավարական մարմիններում հասուկ չափաբաժինների սահմանում, էթնիկական եւ (կամ) սարածաօջանային սկզբունքով կուսակցությունների ստեղծման ու գրանցման խնդրի լուծում, կադրային ֆաղափականության փոփոխություն եւ սլյալ օջաններին ընդլայնված կամ անհամաչափ ինքնակառավարման կարգավիճակի հասկացում:

Հակառակ դեղմում՝ էթնիկական փոփոխման գործընթացներին եւ դրանով իսկ հնարավորություն չեն ստանալու ինստիտուցիոնալացնել Պետության հետ իրենց փոխհարաբերությունները՝ ֆաղափական դաշինքներն ու առաջարկները ստիպված լինելով արտահայտել արդեն ոչ ֆորմալ ֆաղափական դաշնում: Նման դայմաններում՝ Վրասանում ֆաղափացիական հասարակության կայացման, ժողովրդավարացման զարգացման գործընթացներում էթնիկական փոփոխման գործընթացների մասնակցության իրական հեռանկարը, ինչդեռ նաեւ, ընդհանրադեռ, վրացական հասարակության մեջ նրանց ակտիվ համարկումն անհնարին կլինի: Վրասանի էթնիկական փոփոխման գործընթացների իրավունքների դաշնակցության ու համարկման դեռական ֆաղափացիական ձախողումը, էթնիկական փոփոխման գործընթացների ներկայացուցիչների բացակայությունը իշխանության բոլոր օղակներում ու ճյուղերում (օրենսդիր, գործադիր եւ դատական) լուրջ բացասական գործոն կդառնա, որը հեռանկարային առումով կարող է աղակալումնացնել երկրի իրավիճակը:

Անհրաժեշտ է գիտակցել, որ էթնիկական փոփոխման գործընթացները Վրասանի լիիրավ ֆաղափացիներ են: Վրասանի դեռությունն ու հասարակությունը դեռ է ու դարձավոր է կատարել առաջին ֆայլն այդ հարցում: Եթե վրացական դեռությունն ու ֆաղափական ընտրախաղը դատախազանաճու են իրենց բոլոր ֆաղափացիների համար, աղա նրանք դեռ է գիտակցեն եւ դատախազ լինեն այն բանին, որ երկրի հասարակական-ֆաղափական կյանքին համարկման գործընթացներում (հասկադեա լեզվական, կրթական ու ֆաղափական ոլորտներում) փոփոխման գործընթացների ներգրավման ուղղությամբ արագացված ու առավելադաշն դաշնակցներն ու, անգամ, նախադայմաններն անհնարին ու անարդյունավետ են: Մինչեւ էթնիկական փոփոխման գործընթացների ներկայացուցիչները համոզված չլինեն այն բանում, որ Վրասանում իրենց էթնիկական ինքնությանը ոչինչ չի սղառնում, նրանք չեն կարողանալու իրական կերպով համարկվել վրացական հասարակությանը: Իր հերթին, վրացական հասարակությունն ու ընտրախաղը, համոզվելով այն բանում, որ փոփոխման գործընթացները չունեն իրենդեռնախաղական կամ անջատողական արմատական տրամադրություններ, իրենք դեռ է երաճախավորեն նրանց լեզվական, կրթական ու ֆաղափական իրավունքները՝ որդեա կարեւորագոյն խթան փոփոխման գործընթացների ներկայացուցիչներին երկրի միասնական մտակութային, լեզվական, կրթական դաշն ներգրավելու, ֆաղափական կյանքին լիարժեքորեն մասնակցելու հնարավորություններ սեղծելու, Վրասանի սղախաղ-սնտեսական զարգացման դաշնակցներից օգսվելու համար: Բազմակարծությունն ու կրոնական հանդուրժողականությունը, Վրասանում գոյություն ունեցող

բոլոր դավանանքների իրական հավասարությունը նույնդեպ կարեւորագույն տայմաններ են էթնիկական փոփոխանությունների համարկման համար:

Իրական ժողովրդավարական ու զարգացած դեմոկրատիայի ստեղծումը երկարատե ու դժվարին գործընթաց է: Էլ ավելի երկարատե ու դժվարին գործընթաց է երկրում ֆաղափարական հասարակության կայացումը, հասկառու, եթե այդ երկիրը բազմաէթնիկ ու բազմադավան է: Ինչդեպ ցույց է տալիս միջազգային փորձը՝ այդ գործընթացը կարող է ծեղել սարիներ ու սասնամայակներ, իսկ արագացված ֆայլերը ոչ միշտ են հանգեցնում ցանկալի արդյունքների: Այդ ճանադարհին, հնարավոր է, եւ վրացական հասարակությունը, եւ էթնիկական փոփոխանությունները դեռ էր դաստատու լինեն զոհաբերելու իրենց կարծրասիտային էթնոհոգեբանության որոշ կարեւոր սարեր ու ձերբագրակալու որոշ կեղծ երկյուղներից ու նախադասարմումներից:

Վրաստանի էթնիկական փոփոխանությունները չդեռ էր դառնան Աբխազիայում կամ Հարավային Օսիայում անցյալ դարավերջի սխուր իրադարձությունների դասանդներն ու սկսման գոհերը: Այլ էթնիկական խմբի դասկանող Վրաստանի ֆաղափարների նկատմամբ վերաբերմունքն ազատականացնելու դժկամությունը վրացական իշխանությունների կողմից չդեռ էր դասառարարակալի 1990-ական թվականների իրադարձությունների հետ անհաջող զուգահեռներով: Այնհայտ է նաեւ, որ էթնիկական փոփոխանությունների խնդիրները բացահայտ էթնիկական մարտագործումների կամ ծեղահանումների միջոցով լուծել փորձելու համար ներկայումս Վրաստանի իշխանությունների մոտ հազիվ թէ կան ռեսուրսներ եւ, առավել եւս, ֆաղափարական կամ: Անկախ այն բանից, թէ ի՞նչ աստիճանի ուժային վերահսկողություն կսահմանեն վրացական իշխանություններն էթնիկական փոփոխանությունների համախումբ բնակության սարածառջաններում, դա չի լուծելու խնդիրները, այլ հանգեցնելու է այն բանին, որ այդ սարածառջանները վրացական իշխանությունների ֆաղափարական յուրաքանչյուր նոր խստացումով Վրաստանի ու ողջ Հարավային Կովկասի համար կվերածվեն իսկական «գլխացավանքի»: Ավելին, վրացական ֆաղափարական ընտրակալի որոշ հասկածի հոյսերը՝ փոփոխանությունների համախումբ բնակության սարածառջանների «խնդիրը լուծել» դանդաղ ու համակարգված ժողովրդագրական «զարդարացման» միջոցով, նույնդեպ անարդյունավետ կլինեն: Ինչդեպ ցույց է տալիս, ասենք, Քվեմո Քարթլի նահանգի Ծակայի քաղաքի օրինակը՝ նման քաղաքները վրացի վերաբնակիչներով զանգվածաբար բնակեցման փորձերը ոչ միայն հակասում են համընդհանուր միջազգային-իրավական նորմերին, այլեւ բարձրացնում են բախումնային ռիսկի մակարդակը, ընդ որում, մոտակա աղաքայում Վրաստանի համար նման փորձերը դժվար իրականանալի են:

Սակայն, կարելի է հուսալ, որ եվրոդական ու եվրասլանյան համարկման գործընթացները, եւ առավել եւս, երկրի՝ ՆԱՏՕ-ին անդամակցելու բանակցությունների մեկնարկը, կհանգեցնեն եվրոդական ու միջազգային կազմակերպությունների ու առաջասար դեռությունների կողմից Վրաստանում մարդու եւ էթնիկական փոքրամասնությունների դաճեցմանության խնդիրների նկատմամբ ուժադրության մեծացմանը: Արդյունքում, միջազգային հանրության եւ ռազմագրիռ դեռությունների ակտիվ օժանդակությամբ կարելի կլինի հասնել առավել բարդ խնդիրների շուրջ վրացական մեծամասնության ու էթնիկական փոքրամասնությունների ռազմի ու մոնեցումների փոխընդունելի հավասարակշռության՝ ի ռազմ Վրաստանում երկարաժամկետ ֆաղափական կայունության ու ժողովրդավարական գործընթացների զարգացման:

ՀԱՎԵԼՎԱԾՆԵՐ

Հավելված 1. Էքոնիկական փոփոխությունների իրավունքների հիմնական Տեսակները ըստ առանցքային միջազգային-իրավական փաստաթղթերի

Մասնակից-երկրների դարսավորությունները/ այսինքն էքոնիկական փոփոխությունների իրավունքներն առ՝	Ազգային փոփոխությունների իրավունքների դասադասության մասին 1995թ. Երջանակային կոնվենցիա	Ազգային, էքոնիկական, կրոնական եւ լեզվական փոփոխությունների իրավունքների 1992թ. հռչակագիր	ԵԱՀԿ-ի մարդկային չափանիշի խորհրդածողովի Կողմնագրերի խորհրդակցության փաստաթուղթը
Գոյություն/Անուն	Հոդված 11.1	Հոդված 1.1	
Հավասարություն օրենքի առջև	Հոդված 4.1	Հոդված 4.1	Պարագրաֆ 31
Խճականության արգելք	Հոդված 4.1, 5.2, 6.2	Հոդված 3, 4.1	Պարագրաֆ 31, 32
Կրթություն եւ սեղեկասվություն	Հոդված 9.1, 12.2, 12.3, 13.1, 14		Պարագրաֆ 32.2, 32.5, 34
Կրոն	Հոդված 5.1, 7, 8, 12.1	Հոդված 2.1, 4.2	Պարագրաֆ 32, 32.3, 33
Լեզու (փոփոխության լեզու)	Հոդված 5.1, 10.1, 12.1, 14	Հոդված 2.1, 4.2, 4.3, 4.5	Պարագրաֆ 32, 32.1, 33, 34
Մասնակցություն (հաղափական եւ սեփական գործընթացներին, սեղական եւ միջազգային ՀԿ-ներին)	Հոդված 15, 17.2	Հոդված 2.2, 2.3, 5.5	Պարագրաֆ 32.6, 35
Միավորումների ազատություն	Հոդված 7	Հոդված 2.4	
Խոսքի ազատություն	Հոդված 7.9.1		
ԶԼՄ-ներ եւ մայրենի լեզվի հրապարակային օգտագործում	Հոդված 9.1, 9.3, 9.4, 11.2, 11.3		Պարագրաֆ 32.5
Դասարանների եւ արդարադատության հասանելիություն	Հոդված 10.3		
Ինֆորմություն եւ ավանդույթներ	Հոդված 5.1, 12.1	Հոդված 1.1, 4.3	
Պատանություն եւ մշակույթ	Հոդված 5.1, 12.1	Հոդված 2.1, 2.2., 4.2, 4.5	Պարագրաֆ 32.33, 34
Շփումներ, այդ թվում եւ անդրահամայնային	Հոդված 17.1	Հոդված 2.5	Պարագրաֆ 32.4
Մեկական իրավունքների իրականացում ինչդե անհաստատես, այնդե Էլ ուրիշների հետ համատեղ	Հոդված 3.2	Հոդված 3	Պարագրաֆ 32.6

Հանրուժողակաևություն, հարգաև, հաևազործակցություն եև հաևերաւխություն	Հողվաև 6.1		Պարագրաֆ 36
Տեղական կաև ալսնոևմ իննականալաևաև			Պարագրաֆ 35
Փոբրաևաևության թվային հաևաչափության փոփոխաևաև աղելլ	Հողվաև 16		
Փոբրաևաևություն հաևարվելու կաև չհաևարվելու ազաև ընտրություն	Հողվաև 3.1		

Հալվելաև 2. Վրասաևի կողմից ՄԱԿ-ի տջաևակներուև ստորազրաև միջազգային-իրալական փասաթթերը

Փասաթթի աևուը	Միաևալու թվականը	Ուժի մեջ մսնելու թվականը	Վալերացնող փասաթուղթը
Մարդու իրալուննների հաևընդհաևուր հեջակազիր	1991	1991	Վրասաևի Վերազույն խորհրդի որոուևը 05-09-1991
Քաղաևացիական եև բաղաևական իրալուննների մասին միջազգային դաևնազիր (16/12/1966)	25 հունվարի 1994 թ..	3 օգոսոսի 1994թ.	Վրասաևի խորհրդաևաևի որոուևը 399-IC
Քաղաևացիական եև բաղաևական իրալուննների մասին միջազգային դաևնազիրին կից կաևընսիր աւձաևազրություն (16/12/1966)	25 հունվարի 1994 ռ.	3 օգոսոսի 1994 թ.	Վրասաևի խորհրդաևաևի որոուևը 401-IC
Կոևվեևցիա երելայի աեևաևզաևաև բաղաևացիական աաղեկսների մասին	14 փեևրվարի 1995 թ.	1 հոկեևմբերի 1997 թ.	Վրասաևի խորհրդաևաևի որոուևը 661-IIC
Կոևվեևցիա կաևաևց հաևընող խաևկաևությունաև թուր ձեերի վերացաևաև մասին (18/12/1979)	22 սեոյեևմբերի 1994 թ.	25 նոյեևմբերի 1994 թ.	Վրասաևի խորհրդաևաևի որոուևը 561-IC
Կոևվեևցիա երելայի իրալուննների մասին (20/11/1989)	21 աաղիլի 1994 թ.	2 հոլլիսի 1994 թ.	Վրասաևի խորհրդաևաևի որոուևը 465-IIC
Տնեսալական, սոցիալական եև մաևկութային իրալուննների մասին միջազգային դաևնազիր (16/12/1966)	25 հունվարի 1994 թ.	3 օգոսոսի 1994 թ.	Վրասաևի խորհրդաևաևի որոուևը 400-IC

Կոնվենցիա ցեղասպանություն հանցագործությունը կանխելու և այն դասժելու մասին (09/12/1948)	18 մայիսի 1993 թ.	11 հոկտեմբերի 1993 թ.	Վրաստանի խորհրդարանի որոշումը 247-ԻԸ
Պատերազմական հանցագործությունների նկատմամբ և մարդկության դեմ կասարված հանցագործությունների նկատմամբ վաղեմության ժամկետ չկիրառելու մասին կոնվենցիա (26/11/1968)	24 փետրվարի 1995 թ.	29 հունիսի 1995 թ.	Վրաստանի խորհրդարանի որոշումը 660-ԻԸ
Քաղաքացիական և ֆաղափական իրավունքների դաճնագրին կից երկրորդ կարգնիսի արձանագրություն ի վերացումն մահադատի (15/12/1989)	2 մարտի 1999 թ.	22 հունիսի 1999 թ.	Վրաստանի խորհրդարանի որոշումը 1818-ԻԸ
Միջազգային կոնվենցիա ռասայական խտրվածության բոլոր ձևերի վերացման մասին (1965)	16 ապրիլի 1999 թ.	2 հուլիսի 1999 թ.	Վրաստանի խորհրդարանի որոշումը 1899-ԻԸ
Կոնվենցիա փախսականների կարգավիճակի մասին (1951)	28 մայիսի 1999 թ.	7 նոյեմբերի 1999թ.	Վրաստանի խորհրդարանի որոշումը 1996-ԻԸ
Փախսասանների կարգավիճակի մասին կոնվենցիային կից 1967թ. արձանագրությունը	28 մայիսի 1999 թ.	9 օգոստոսի 1999 թ.	Վրաստանի խորհրդարանի որոշումը 1996-ԻԸ
Բանաձեռ երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիայի 43-րդ հոդվածի փոփոխության մասին	23 փետրվարի 2000 թ.		Վրաստանի խորհրդարանի որոշումը 156-ԻԸ
Կանանց նկատմամբ խտրվածության բոլոր ձևերի վերացման կոնվենցիային կից 1999թ. լրացուցիչ արձանագրություն	18 մայիսի 2002 թ.	1 նոյեմբերի 2002թ.	Վրաստանի խորհրդարանի որոշումը 1472-ՍԸ
Կոնվենցիա կանանց ֆաղափական իրավունքների մասին		4 հոկտեմբերի 2005 թ.	

Հավելված 3. Եվրոպայի Խորհրդի միջազգային-իրավական փաստաթղթերը, որոնց մասնակցում է Վրասանը

Փաստաթղթի անունը	Միանալու թվականը	Ուժի մեջ մտնելու թվականը	Վավերացնող փաստաթուղթը
Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների դաճառանդության մասին կոնվենցիա և Տասնմեկերորդ Արձանագրություն (04/11/1950)	12 մայիս 1999 թ.	20 մայիս 1999 թ.	Վրասանի Խորհրդարանի որոշումը 1940-IC
Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների դաճառանդության մասին կոնվենցիային կից թիվ 4 արձանագրություն	23 փետրվարի 2000 թ.	13 ապրիլի 2000 թ.	Վրասանի Խորհրդարանի որոշումը 153-IIIC
Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների դաճառանդության մասին կոնվենցիային կից թիվ 6 արձանագրություն	23 փետրվարի 2000 թ.	1 մայիսի 2000 թ.	Վրասանի Խորհրդարանի որոշումը 154-IIIC
Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների դաճառանդության մասին կոնվենցիայի թիվ 7 արձանագրություն	23 փետրվարի 2000 թ.	1 հունիսի 2000 թ.	Վրասանի Խորհրդարանի որոշումը 155-IIIC
Խոսանագրումների և անմարդկային կամ արժանադասվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի կամ դասժի կանխարգելման մասին եվրոպական կոնվենցիա	3 մայիս 2000 թ.	1 հոկտեմբեր 2000 թ.	Վրասանի Խորհրդարանի որոշումը 272-IIIC
Մարդու իրավունքների եվրոպական դասարանում հայցով հանդես եկող անձանց մասին եվրոպական կոնվենցիա (05/03/1996)	Վավերացման կարիք չունի	1 հուլիսի 2001 թ.	
Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների դաճառանդության մասին կոնվենցիայի արձանագրություն	27 դեկտեմբերի 2001 թ.	7 հունիսի 2002 թ.	Վրասանի Խորհրդարանի որոշումը 1243-IC
Ազգային փոփոխմանությունների իրավունքների դաճառանդության մասին ԵՉանակային կոնվենցիա	13 հոկտեմբերի 2005 թ.	1 ապրիլի 2006 թ.	

ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

---

1. Միջազգային նորմատիվ-իրավական փաստաթղթեր եւ հանձնարարականներ

1. Ընհրական գործընթացում ազգային փոփոխման ստանդարտներին մասնակցությանը նույնպես 2001թ. Վարժավայի հանձնարարականները
2. Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիր (1948թ.)
3. Կրթության ոլորտում ազգային փոփոխման ստանդարտներին իրավունքների մասին 1996թ. Հասագայի հանձնարարականներ
4. Կրոնի կամ համոզմունքների հիման վրա անհանդուրժողականության եւ խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին 1981թ հռչակագիր
5. Ազգային կամ էթնիկական, կրոնական եւ լեզվական փոփոխման ստանդարտներին ղախկանող անձանց իրավունքների հռչակագիր (1992թ.)
6. ԵԱՀԽ-ի մարդկային չափանիշի խորհրդատուական Կոդեքսի հաշտման խորհրդակցության փաստաթուղթ (1990թ.)
7. ԵԱՀԽ-ի մարդկային չափանիշի խորհրդատուական Մոսկվայի խորհրդակցության փաստաթուղթ (1991թ.)
8. Մարդու իրավունքների եւ հիմնարար ազատությունների ղախտման մասին եվրոպական կոնվենցիա (1950թ.)
9. Եվրոպական սոցիալական խորհրդ (1961, վերանայվել է՝ 1996թ.)
10. Տարածաշրջանային կամ փոփոխման ստանդարտներին լեզուների եվրոպական խորհրդ (1992թ.)
11. Տարածաշրջանային համայնքների կամ իշխանությունների միջեւ անդրահամայնային համագործակցության մասին եվրոպական շրջանակային կոնվենցիա (1980թ.)
12. Ազգային փոփոխման ստանդարտներին իրավունքների ղախտման մասին շրջանակային կոնվենցիա (1995թ.)
13. Տեղական ինքնակառավարման եվրոպական խորհրդ (1985թ.)
14. Եվրոպայի անվտանգության եւ համագործակցության խորհրդակցություն: Եզրափակիչ ակտ (1975թ.)
15. Կրթական ոլորտում խտրականության դեմ ՅՈՒՆԵՍԿՈ-յի կոնվենցիա (1960թ.)
16. Հասարակական-հարաբանական կյանքում ազգային փոփոխման ստանդարտներին արդյունավետ մասնակցության վերաբերյալ 1999թ. Լուդիկ հանձնարարականներ

17. Քաղաքացիական եւ քաղաքական իրավունքների միջազգային դաճնագիր (1966թ)
18. Միջազգային կոնվենցիա ռասայական խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին (1966թ.)
19. Միջազգային կոնվենցիա ռասայական խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին (1965թ)
20. Միջազգային դաճնագիր ընճեսական, սոցիալական եւ մշակութային իրավունքների մասին (1966թ)
21. Ազգային փոքրամասնությունների լեզվական իրավունքների վերաբերյալ 1998թ. Օսլոյի հանձնարարականներ
22. Փարիզի հռչակագիր նոր Եվրոպայի համար (1990թ.)
23. Ընճական գործընթացում ազգային փոքրամասնությունների մասնակցությանը նոդասող 2001թ. հանձնարարականներ
24. Ազգային փոքրամասնությունների լեզուները հեռուստառադիոհեռարձակման մեջ օգտագործելու վերաբերյալ 2003թ. հանձնարարականներ
25. Բազմազգ հասարակության մեջ ուսիկանության աշխասանփի վերաբերյալ 2006թ. հանձնարարականներ
26. Եվրոպական անվանգության խարհիա (1999թ.)
27. Council of Europe Committee of Ministers, Recommendation No R (98) 6 Concerning Modern Languages, 17 March 1998.
28. Council of Europe, Explanatory Report on the Framework Convention for the Protection of National Minorities.
29. ECRI General Policy Recommendation No2: Specialised Bodies on Combat Racism, Xenophobia, Antisemitism and Intolerance at National Level, Adopted in 1997.
30. ECRI General Policy Recommendation No7 on National Legislation to Combat Racism and Racial Discrimination, Adopted in 2002.

2. Միջազգային միջկառավարական կազմակերոյությունների, ՀԿ-ների եւ առանձին ոյեությունների գեկույցներ

1. Annual Report of the United States Commission on International Religious Freedom. Washington, May 2005.
2. Economic Capacity Building Project Samtskhe – Javakheti. Mid-term Report // IOM: Tbilisi, November 2002.
3. Ethnic Minorities in Georgia // International Fact-finding Mission Report № 412/2. FIDH: Paris, April 2005.

4. Examples of Good Practice: Specialised Bodies to Combat Racism, Xenophobia, Antisemitism and Intolerance at National Level // European Commission against Racism and Intolerance, CRI (2006)5. Strasbourg, January 2006.
5. Civil and Political Rights, Including the Question of Religious Intolerance. Report by Mr. Abdelfattah Amor, Special Rapporteur on freedom of religion or belief. Addendum. Visit to Georgia. E/CN.4/2004/63/Add.1. 16 December 2003.
6. Georgia. Country Reports on Human Rights Practices - 2004 // Released by the Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor. Washington, February 28, 2005.
7. Georgia. Country Reports on Human Rights Practices - 2005 // Released by the Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor. Washington, March 8, 2006.
8. Georgia. International Religious Freedom Report - 2005 // Released by the Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor. US Department of State. Washington, November 8, 2005.
9. Georgia. International Religious Freedom Report - 2006 // Released by the Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor. US Department of State. Washington, September 15, 2006.
10. Implementation of Resolution 1415 (2005) on the Honouring of Obligations and Commitments by Georgia. Report, Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee). Co-rapporteurs: Mr. Matyas Eorsi, Hungary, Alliance of Liberals and Democrats for Europe and Mr Evgeni Kirilov, Bulgaria, Socialist Group. Parliamentary Assembly of the Council of Europe, Doc.107795, 05.01.2006.
11. *Matveeva A.* The South Caucasus: Nationalism, Conflict and Minorities. MRG International Report. May 2002.
12. *Matveeva A.* Minority in the South Caucasus // Paper Prepared for UN Commission on Human Rights, Sub-Commission on Promotion and Protection of Human Rights, Working Group on Minorities. Ninth Session. E/CN.4/Sub.2/AC.5/2003/WP.7. 5 May 2003.
13. Middel, B. (Rapporteur). Minorities in the South Caucasus: Factor of Instability? // NATO Parliamentary Assembly, Sub-Committee on Democratic Governance, Report. 166 CDS DG 05 E rev 1. November 2005.

14. Opinion of the Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities Adopted on 14 September 2001 on Parliamentary Assembly Recommendation 1492 (2001) on the Rights of National Minorities // ACFC Opinion on PA Rec 1492, Secretariat of the Framework Convention for the Protection of National Minorities, 14 September 2001.
15. Problems of Religious Freedom and Tolerance in Selected OSCE States. Report to the OSCE Supplementary Meeting on Freedom of Religion or Belief. International Helsinki Federation for Human Rights (IHF). Vienna, July 17-19 2003.
16. Report of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination Fifty-eighth session (6-23 March 2001) Fifty-ninth session (30 July-17 August 2001) General Assembly Official Records Fifty-sixth Session Supplement No. 18 (A/56/18). New York, 2001.
17. Report on Georgia. European Commission against Racism and Intolerance, CRI (2002)2, Adopted on 22 June 2001. Strasbourg, 23 April 2002.
18. Report on the Linguistic Rights of Persons Belonging to National Minorities in the OSCE Area. OSCE HCNM, 1 March 1999.
19. Resolution 335 on the Protection and Integration of Minorities as a Contribution to Stability in the South Caucasus // Presented by the Committee on the Civil Dimension of Security, NATO Parliamentary Assembly, 15 November 2005, Copenhagen, Denmark.
20. Samtskhe-Javakheti: Realities and Perspectives. UNDP: Tbilisi, 2004.
21. *Robertson, L., Phillips, A., Kay, B., Farrell, W.B.* Georgia Conflict Assessment. Submitted to Cate Johnson, USAID/Tbilisi. Burlington, Vermont. 23 January 2002.
22. *Frowein, J.A., Bank R.* The Participation of Minorities in Decision-Making Processes // Expert Study Submitted on Request of the Committee of Experts on Issue Relating to the Protection of National Minorities (DH-MIN) of the Council of Europe by the Max-Planck-Institute for Comparative Public Law and International Law, Heidelberg / Secretariat of the Framework Convention for the Protection of National Minorities, Council of Europe, DH-MIN (2000) 1, November 2000.
23. *Wohlleben, V.* (General Rapporteur). Stability in the Three South Caucasus Republics: Ten Years after Independence, Progress and New Challenges // NATO Parliamentary Assembly, General Report. 156 CC 04 E rev 1. November 2004.

3. Ուսումնասիրություններ

1. *Թաթոյան Ռ.*, Ծալկայի Երջանի ժողովրդագրական դասկերը 1830-2005 թվականներին, «Եզերֆ» Հայրենադարձության և հիմնավորման «Երկիր» հասարակական կազմակերպությունների միության հանդես, №1, Ամրիլ, 2006:
2. *Մելնիսյան Ա.*, Ջավախքը XIX դարի վերջին և XX դարի առաջին քառորդին, Երևան, 2003:
3. *Antonenko, O.* Assessment of the Potential Implications of Akhalkalaki Base Closure for the Stability in Southern Georgia. EU Response Capacities // CPN Briefing Paper, August 2001.
4. *Darchiashvili, D.* Southern Georgia: Security Objectives and Challenges. Report Commissioned by UNHCR's 'CIS Local Monitoring Project', March 1999.
5. *Dafflon, D.* Managing Ethnic Diversity in Javakheti: Two European Models of Multilingual Tertiary Education. ECMI Working Paper #25, Flensburg, February 2006.
6. *Der Ghoukassian, Kh., Giragosian, R.* Javakhk: Stability Through Autonomy, March 2001.
7. *Guretski, V.* The Question of Javakheti // *Caucasian Regional Studies*, Vol. III (1), 1998.
8. *Hertoft, M.* Javakheti: The Temperature 2005 // ECMI Georgia Occasional Paper #1, Tbilisi, April 2006.
9. *Kanbolat, H., Gul, N.* The Geopolitics and Quest for Autonomy of the Armenians of Javakheti (Georgia) and Krasnodar (Russia) in the Caucasus // *Armenian Studies*, Issue 2, June-August 2001.
10. *Korth, B., Stepanyan, A., Muskhelishvili, M.* Language Policy in Georgia. Policy Paper. Cimera: April, 2005.
11. *Metreveli, E.* The Dynamics of "Frozen Tension": Case of Javakheti. GFSIS: Tbilisi, 2004.
12. *Minasian, S., Agajanyan, M.* Javakhk (Javakhetia): Legal Aspects of Protection of Armenian National Minorities' Rights in Georgia in International Level. Political and Socio-economical Situation in the Region in Modern Period // Program for Political Monitoring of Samtskhe-Javakheti. Scientific Research Centre for South Caucasus Security and Integration Studies. Research Paper # 2. Yerevan, 2005.
13. *Minasian, S.* Samtskhe-Javakhetia: What Will Happen after Russia Withdraws Its Military Bases from Georgia // *Central Asia and Caucasus*,

1, 2006.

14. *Nodia, G., Scholtbach, A.P.* The Political Landscape of Georgia. Political Parties: Achievement, Challenges and Prospects. IMD, ODIHR, CIPDD: Eburon Delft, 2006.
15. *Sarkissian, R.* Javakhs: Socio-Economic Neglect or Ethnic Unrest? // DWA Discussion Paper # 101. April 2002.
16. *Sumbadze, N., Tarkhan-Mouravi, G.* Development Strategy for Akhalkalaki and Akhaltsikhe Districts of Samtskhe-Javakheti. Tbilisi, May, 2003.
17. "Towards Ratification": The Conference on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Report on the International Conference, 19 September 2005 in Tbilisi // ECMI Report #57, December 2005.
18. *Wheatley, J.* Obstacles Impeding the Regional Integration of the Javakheti Region of Georgia // ECMI Working Paper #22, Flensburg, September 2004.
19. *Wheatley, J.* The Status of Minority Languages in Georgia and the Relevance of Models from Other European States. ECMI Working Paper #26, Flensburg, March 2006.
20. *Габуния К.* Содействие преподаванию грузинского в качестве второго языка в регионах Грузии, компактно заселенных национальными меньшинствами // Языковая политика и образование в многоязычных обществах. Материалы конференции, Тбилиси, Грузия, 2 марта 2006 г. Женева: Сімега, сентябрь 2006.
21. *Дарабиан, А.-Р.* Роль армян, проживающих в Грузии, в региональных событиях Кавказа // Аму-Дарья (иранский журнал по изучению Центральной Азии и Кавказа), №13, Зима 2003;
22. *Дарчиашвили Д.* Южная Грузия: вызовы и задачи безопасности // Центральная Азия и Кавказ, №1, 2000;
23. *Джаошвили В.Ш.* Население Грузии: экономико-географическое исследование. Тбилиси, 1968.
24. *Комахия М.* Греки Грузии: миграция и социально-экономические проблемы // Центральная Азия и Кавказ, № 6, 2005.
25. *Маркедонов С.* Грузия в поисках легитимности // Южный Кавказ: проблемы региональной безопасности и интеграции / Под ред. Минасяна С. Т.1, №1. Ереван, 2004.
26. Миграция на Кавказе: материалы конференции / Отв. редактор Искандарян А. СМІ: Ереван, 2003.

27. *Минасян С., Агаджанян М.* Международно-правовые аспекты защиты прав армянского населения Грузии // Южный Кавказ: проблемы региональной безопасности и интеграции / Под редакцией Минасяна С. Т.2, №2. Ереван, 2005.
28. *Минасян С.* Комментарии на статью Распределение государственной власти между центральными и местными уровнями // Процесс конституционно-политической реформы в Грузии, в Армении и в Азербайджане: политическая элита и голос народа. International IDEA & CIPDD: Тбилиси, 2005.
29. *Минасян С.* Кризис или перманентная нестабильность: социально-экономическая и политическая ситуация в Джавахетии // Новая Евразия: Россия и страны ближнего зарубежья. Аналитический альманах РИСИ, № 17. М., 2006.
30. *Минасян С.* Ситуация в Джавахке в контексте вывода российских военных баз из Грузии // 21-й Век, №1, Ереван, 2005 (русскоязычное издание).
31. *Нодия Г.* Полиэтничность Грузии: Факт, отношение к нему и политическая стратегия // Одно общество, много этносов: Этническое многообразие и гражданская интеграция в Грузии / Под ред. Нодия Г. CIPDD: Тбилиси, 2003.
32. *Новикова Г.* Джавахетия: в эпицентре интересов // Грузия: проблемы и перспективы развития / Под ред. Кожокина Е.М. Т.2. РИСИ: М., 2002.
33. Процесс конституционно-политической реформы в Грузии, в Армении и в Азербайджане: политическая элита и голос народа. IDEA & CIPDD: Тбилиси, 2005.
34. *Сванидзе Г., Сванидзе Д.* Эмиграция из Грузии и ее причины (результаты социологического опроса) // Миграция на Кавказе: Материалы конференции / Под ред. Искандаряна А. СМІ: Ереван, 2003.
35. *Хаиндрава И.* Религия в Грузии: XXI век // Религия и политика на Кавказе. Материалы международной конференции / Под ред. Искандаряна А. СМІ: Ереван, 2004.
36. *Хаиндрава И.* Церковь в современной Грузии // Центральная Азия и Кавказ, №5, 2003.
37. *Челидзе А.* Этнический национализм в духовенстве Грузинской Православной Церкви // Южный Кавказ: Территории. Истории. Люди. Сборник статей, №2. Тбилиси: Фонд Г.Бёля, 2006.

Ուսումնասիրությունը նվիրված է Կրաստանում մարդու և էթնիկական փոքրամասնությունների իրավունքների պաշտպանության ոլորտում տիրող իրավիճակի վերլուծությանը, երկրի քաղաքական ու մշակութային կյանքին էթնիկական փոքրամասնությունների համարկման հեռանկարների որոնմանը: Հետազոտվում են տվյալ խնդիրը կարգավորող ամրա, այդ թվում՝ միջազգային-իրավական պարտավորություններից և ժամանակակից Կրաստանում դրանց գործնական քաղաքական իրականացման պրակտիկայից բխող իրավական շրջանակները: Հայաբնակ Սամցխե - Ջավախք տարածաշրջանի օրինակով մեխանիզմներ ու հանձնարարականներ մշակելու փորձ է արվում, մի կողմից, փոքրամասնությունների ինքնության, լեզվի ու մշակութային պահպանության, նրանց քաղաքական իրական իրավունքներ տրամադրելու և, մյուս կողմից, նրանց հետագա քաղաքացիական համարկման միջև փոխզիջման հասնելու համար:

Սերգեյ Մինասյանը ղեկավարում է CMI - ի կրվկասյան հետազոտությունների բաժինը: Պատմական գիտությունների թեկնածու է, քաղաքագետ, Հարավային Կովկասի անվտանգությանն ու հակամարտությունների տարբեր ասպեկտներին նվիրված բազմաթիվ գիտա-հետազոտական և վերլուծական ուսումնասիրությունների հեղինակ:

Սերգեյ Մինասյան ՎՐԱՍՏԱՆԻ ԷԹՆԻԿԱԿԱՆ ՓՈԳՐԱՄԱՍՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ.

համարկման ներուժը
երկրի հայ բնակչության օրինակով

Երևան, Լրատվամիջոցների Կովկասյան Ինստիտուտ
և Հայրենադարձության Հիմնավորման «Երկիր» Հասարակական
Կազմակերպությունների Միություն, 2006

Լրատվամիջոցների Կովկասյան Ինստիտուտ
ՀՀ, Երևան, 0010, Եզնիկ Կողբացու փ.,38
info@caucasusmedia.org
www.caucasusmedia.org

Նախագծի նախածեռնող և գլխավոր հովանավոր՝
Հայրենադարձության և Հիմնավորման «Երկիր»
Հասարակական Կազմակերպությունների Միություն
contact@yerkir.org
www.yerkir.org

Ներկա հրատարակությունը լույս է տեսել **Զարգացման և Համագործակցության
Շվեյցարական Գործակալության** աջակցությամբ